

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๕

อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรป

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
กับจดหมายเหตุของหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง)

เรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ ๔

เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐

ขุนนันทเขตต์อรุณ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานปลงศพ

นายโป๊ รัตนปลนนท์ ผู้บิดา

ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

JR

01636

0067-0506D

WR

DS

575.5. ESS

WUN

2496

WR

DS

A

11

คำนำ

ขุนนันทเขตต์อำรุง แห่งความมายังราชบัณฑิตยสภา ขออนุญาต
พิมพ์นี้ต่อประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๘ เพื่อแจกเป็นที่ระลึกในงาน
ศพของคุณ นายไฉ่ รัตนายนนท์ ผู้เขียนนิพนธ์ ราชบัณฑิตยสภา
อนุญาตให้พิมพ์ประสงค์

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

A

ดง

A

ดง

ทท

ย

พร

ทว

ใน

ท

ไย

ท

กั

ใ

A

ท

แ

แ

ท

อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรป

๑ ในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เคยมีราชทูตไทยไปยุโรปหลายคราว ตามที่มหากษัตริย์พราหมณ์นั้น ราชทูตไทยไปยุโรปครั้งแรกเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ โปรดให้ทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปยังประเทศฮอลแลนด์ เจริญทางพระราชไมตรีกับเจ้ามอริสในราชวงศ์ออเรนจ์ เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๑๕๐ กับกฤษศศิศก ๑๖๐๗ ก่อนนั้นยังมีราชทูตไทยได้ออกไปยุโรปรัชกาลอื่น ๆ อีก แต่ในเรื่องราชทูตที่ไปมากก็ประเทศสยาม จะเป็นทูตที่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศแต่งตั้งเข้ามาก็ดี ฤ็ราชทูตไทย เจริญทางพระราชไมตรีถึงต่างประเทศก็ดี คอนโหนด ๆ ไม่ได้อธิบายแพร่หลายเท่าเมื่อ สมเด็จพระนารายณ์ มหาราชมีทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส เพราะพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มีรับสั่งให้สร้างสิ่งทรมุกไวโอลินพระเกียรติยศหลายอย่าง เป็นต้นแต่ให้เหรียญแลเขียนรูปภาพราชทูตไทยเข้าเฝ้าที่พระราชวังเวอซาย แดให้แต่งหนังสือทั้งเรื่องราชทูตฝรั่งเศสเข้ามากรุงสยาม แดเรื่องราชทูตสยามคราวโกษาปานออกไปเมืองฝรั่งเศสพิมพ์ไว้ หนังสือเหล่านั้นแพร่หลายทั้งในภาษาฝรั่งเศส แดได้แปลเป็นภาษาอื่นยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ จึงได้ทราบเรื่องกันยิ่งกว่าคราวอื่น ๆ

เรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช ได้ความตามหนังสือจดหมายเหตุของฝรั่งในครั้งนั้นว่าไป
 ๕ คราว คราวแรกไปเมื่อศกจุลศัศก ๑๖๘๓ ตรงกับ (ชัระกา
 ศักราช ๑๐๕๓) พ.ศ. ๒๒๒๕ ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้า
 หลุยส์ ๑๔ แลไปเฝ้ากรุงโรม ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรีเป็นท้าวราชทูต
 ออกหลวงศรีวิสารสุนทรเป็นอุปทูต ออกขุนนครวิชัยเป็นตรีทูต ไปในเรือ
 กำนันฝรั่งเศส เรือลำนั้นไปแตกที่เกาะมตะคีคีคา คนที่ไปหายสูญไปหมด
 ต่อมาอีก ๒ ปีถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ทูตไทยไปเป็นคราวที่ ๒ ทูตที่ไปคราว
 นี้ได้ความว่าเป็นแต่ขุนนางผู้น้อยในกรมท่าคน ๑ ในกรมอาสาจามคน
 ๒ โดยสานเรือกำนันฝรั่งเศสไปลี้ข่าวทูตไทยไปคราวแรกที่หายไปนั้น ทู
 ๒ คนไปถึงกรุงปารีส เข้าใจว่าเห็นจะถือศฤงคารเสนาบดีกรุงศรีอยุธยา
 ไปด้วย จึงปรากฏว่ารัฐบาลฝรั่งเศสต้อนรับ แต่ไม่ได้เชิญพระราช
 สาส์นไป จึงมิได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ โดยฐานทูต เช่นแต่ให้เข้า
 ไปคอยเฝ้าเวลาเสด็จออกทรงพระดำเนิน ได้หยุดทรงปราศรัย แล
 ครั้งนั้นเมื่อพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ ได้ทรงทราบว่า สมเด็จพระนารายณ์มหา
 ราชจะใคร่มีทางพระราชไมตรีก็ทรงยินดี โดยเป็นโอกาสที่จะแผ่พระ
 เกียรติยศ ให้มาปรากฏทางประเทศทิศตะวันออก จึงแต่งตั้งให้เซเว
 เดียเคอไซมองเป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการ
 มาเจริญทางพระราชไมตรี ยังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทศฝรั่งเศส
 มาก้วยเรือรบ รับทูตไทยทั้ง ๒ คนกลับมาส่งด้วย มาถึงปากน้ำ

เจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ ครั้นถึงเดือนธันวาคม ทุก
 ฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงแต่งตั้งให้พระวิสุทร
 นทร คือโกษาปาน เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราช
 บรรณาการ ไปเจริญทางพระราชไมตรีทดแทนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
 โกษาปานไปคราวนี้นับเป็นทูตไทยไปคราวที่ ๓ ไปเรือรบฝรั่งเศสกับ
 ชะเวตเคอโซมองตัวด้วยกัน ไปถึงเมืองฝรั่งเศสได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์
 ที่ ๑๔ ทพระราชวังเวอซาย เมื่อวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ โกษา
 ปานอยู่ในเมืองฝรั่งเศส ๗ เดือน กลับเมื่อเดือนมีนาคม เมื่อโกษาปาน
 จะกลับจากเมืองฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงแต่งตั้งให้มองตีเออเคอลา
 ดูแบร์ เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามา
 ถวาย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกครั้ง ๑ มาเรือรบแลรับโกษาปาน
 กลับมาส่งตัว มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐
 ถึงเดือนธันวาคม เมื่อทูตฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชทรงแต่งตั้งราชทูตเชิญพระราชสาส์น แลเครื่องราชบรรณา
 การไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แลใช้ปลณกรงโรมอีกคราว ๓ นับ
 เป็นคราวที่ ๔ (ใครเป็นราชทูต ข้าพเจ้ายังหาพบชื่อไม่ ชอที่
 ปรากฏในหนังสือยากหลวงตะชาคือผู้ไปกับทูตคราวนั้นเรียกว่า "ออก
 ขุนชำนาญ" เห็นจะไม่ใช่ตัวราชทูต) พาเด็กนักเรียน ๕ คน

* ที่ปรากฏว่าทูตฝรั่งเศสมาถึงในเดือนกันยายน แลกลับไปในเดือนธันวาคม
 เหมือนกันทั้ง ๒ ครั้ง เพราะการให้เรือใบต้องไปมาให้ ได้ฤกษ์มรสุม.

ออกไปเล่าเรียนวิชาในประเทศฝรั่งเศสด้วย ราชทูตไทยไปถึงเมือง
 ฝรั่งเศสเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๓ ทางนสรมเด็จพระนาราย
 มหาราชสวรรคต พระเพทราชาได้ราชสมบัติ เกิดรบพุ่งกัยทหาร
 ฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยขับไล่ทหารฝรั่งเศสไปหมด แต่ช่วย
 ไม่ทราบออกไปถึงยุโรป เมื่อทูตไทยไปถึงเมืองฝรั่งเศส พระเจ้า
 หลุยส์ ๑๔ ไม่เสด็จอยู่ในพระนคร รัฐบาลฝรั่งเศสจึงจัดให้ทูตไปเฝ้า
 โยฮันโนเซนคัท ๑๓ ที่กรุงโรมก่อน ทูตได้เข้าเฝ้าโยฮันโนวันที่ ๒๐
 ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๓ แล้วจึงกลับมาเมืองฝรั่งเศส ได้เข้าเฝ้าพระเจ้า
 หลุยส์ ๑๔ แล้วพักอยู่ในเมืองฝรั่งเศสเกือบ ๓ จนปลายขมะเสง
 พ.ศ. ๒๒๓๒ ฝรั่งเศสจึงได้จัดส่งมาชนทเมืองมริค ซึ่งเปนเมืองท่า
 ของกรุงสยามทางทะเลหน้าอกในเวลานั้น เวียงราชทูตไทยไปเมือง
 ฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเนอความคัก
 แสดงมานี้.

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราชแล้ว สมเด็จพระเพทราชาธิราชทรงแต่งราชทูตไป
 เจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอีกครั้ง ๑ เมื่อขมะโรง
 รุศคักราช ๓๐๕๐ เหมือนอย่างครั้งโกษาปานออกไปเมื่อในแผ่นดินก่อน
 อันความที่กล่าวนี้ เพราะผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารสงครามที่
 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตผิด เร็วไป ๖ ปี จึงหลงเอาทูต
 ที่ไปกับมองสิเอออลาสุแยร์ มาลงผิดรัชกาลไป จะเปนความจริงไม่ได้

ภัยในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเกิดวิวาทซากทางไมตรีกับฝรั่งเศสมา
 แต่เริ่มรัชกาลก็กล่าวมาแล้ว มีจดหมายเทศฝรั่งกล่าวอีกแห่ง ๓ ว่า
 เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าพลอยที่ ๕ พระเจ้าแผ่นดิน
 สเปนให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการ เข้ามา
 เจริญทางพระราชไมตรี เมื่อจอ พ.ศ. ๒๒๖๓ ต่อมาในจดหมายเทศ
 ของพวกสเปนว่า มีเรือกำปั่นหลวงพาทูตไทยออกไปถึงเมืองมินลา
 อันเป็นหัวเมืองชนของสเปนทางควีนออก แต่ทูตไทยไปเกิดความ
 ไม่พอใจในการที่รับรองกลับมากองศรีอยุธยาเสีย ไม่ได้ออกไปเจริญ
 ทางพระราชไมตรีคอยแทนถึงยุโรป จึงเข้าใจว่าตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราชแล้ว ไม่ได้มีทูตไทยไปถึงยุโรปอีกจนตลอดสมัย
 กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ถึงกระนั้นก็ทราบทูตไทยที่ไปเจริญทางพระ
 ราชไมตรีถึงต่างประเทศที่อยู่ในเอเชียด้วยกัน ยังมีไปเนื่อง ๆ ไม่ขาด
 คือ ไปเมืองจีน เมืองฮกเก้ง แลเมืองลังกา เป็นต้น ประเพณีการทูต
 ทั้งที่รับราชทูตต่างประเทศ แลที่แต่งราชทูตไปต่างประเทศ จึงคงมี
 แยกแยะตึกต่อแต่ครั้งกรุงเก่ามาจนถึงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้

ประเพณีการทูตที่ถือเป็นแบบแผนในประเทศนี้ เห็นจะมีต้นตอมา
 ทางมัชฌิมประเทศแต่โบราณทีเดียว เพราะเคยค้าขายคั่งคั่งที่ถือเป็น
 ประเพณีทั้งประเทศมอญพม่าแลลังกาทวีป บางข้อผิดตรงกันข้ามกับ
 ประเพณีทูตของฝรั่ง เช่นเห็นว่าตามประเพณีของฝรั่งเขาถือว่าราชทูต
 เป็นผู้แทนพระองค์พระมหากษัตริย์ไปยังประเทศนั้น พระราชสาส์น

เป็นแต่หนังสือสำคัญสำหรับแสดงว่า ผู้เชิญไปเป็นราชทูต เพราะฉะนั้น
 การรับรองเขาให้เกียรติยศแก่ตัวราชทูต ส่วนพระราชสาส์นนั้นจะเอาไป
 อย่างไรไม่ถือเป็นข้อสำคัญ แต่ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ ถือว่า
 พระราชสาส์นต่างพระองค์พระมหากษัตริย์ ราชทูตผู้จำทูลพระราช
 สาส์นเป็นแต่อย่างข้าราชการที่ไปตามเสด็จ แยกแผนข้อทักถาวรณา
 พิจารณาในเรื่องราวราชทูตไทยไปส่งพระอภัยมณีเมืองลังกา ซึ่งพิมพ์
 อยู่ในหนังสือเรื่องประทีปฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาที่ฉบับนั้น ก็
 เห็นโทษชัดเจน ตั้งแต่พระราชสาส์นออกจากพระราชวัง ก็แห่แหม
 อย่างกระบวนเสด็จ พระราชสาส์นไปยั้งที่ไหนก็จัดเป็นที่ประทับ ถึง
 เวลาเสด็จออกมีประโคม แล้วทูตานุทูตเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น
 อย่างเข้าเฝ้าทุกวัน แม้ขุนนางต่างประเทศที่มาต้อนรับราชทูตก็ให้เข้า
 ไปถวายบังคมพระราชสาส์น อย่างว่าพาเข้าเฝ้า เคารพพระราชสาส์น
 ไปโดยอาการอย่างนั้น จนได้ถวายถึงพระหัตถ์พระมหากษัตริย์ประเทศ
 นั้นแล้วจึงเป็นเสร็จกิจ ถึงพระราชสาส์นมาแต่ต่างประเทศ ตั้งแต่เข้า
 มาถึงในพระราชอาณาเขตเราก็เคารพอย่างเดียวกัน ที่ประเพณีฝรั่ง
 กับไทยผิดกันในเรื่องเคารพพระราชสาส์น ดังกล่าวมานี้ ถึงเคยเป็นเหตุ
 เกิดประทัดประเดิด ครั้งพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์
 ที่ ๑๕ เข้ามาครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีความ
 ปรากฏอยู่ในหนังสือกฎหมายเทศของทุกฝรั่งเศสคราวนั้นว่า ตั้งแต่ถูก
 ถึงเมืองสมุทรปราการ ไทยก็รับรองแห่แหมพระราชสาส์นเป็นสำคัญ

แต่ส่วนทูตนั้นเป็นแต่จักเรือรับตามพระราชสาส์นไป เมื่อถึงที่สำนัก
 ในระยะทาง เจ้าพนักงานไทยเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์นแล้ว
 จึงเชิญขึ้นไว้ในห้องซึ่งจัดตกแต่งเป็นที่พักของพระราชสาส์น ครั้นเมื่อ
 จะเชิญพระราชสาส์นกลับลงเรือก็เข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น แล้ว
 จึงเชิญลงเรือไป ราชทูตแปลกใจ ครั้นสืบถามไต่ความว่าประเพณีไทย
 ถือว่าพระราชสาส์นสำคัญกว่าราชทูต จึงก็คอยบายจะให้ ไทยเคารพ
 ต่อราชทูตเหมือนกับเคารพพระราชสาส์น คราวนั้นก่อนเวลาจะเชิญ
 พระราชสาส์นลงเรือ ราชทูตให้เอาเก้าอี้เข้าไปตั้ง แล้วไปนั่งอยู่เคียง
 ข้างพระราชสาส์น เมื่อเจ้าพนักงานไทยถวายบังคมแล้ว จึงยกพาน
 พระราชสาส์นส่งให้เจ้าพนักงานไทยเชิญไปลงเรือ ในวันหลังเมื่อพัก
 อยู่ที่ขอนแก่นหลวงได้พักไปรษณีย์ ถึงวันจะแห่พระราชสาส์นเข้ากรุง ฯ
 ราชทูตก็กระทำให้เป็นเกียรติยศยิ่งขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คราวนี้ให้ยาคหลวง
 เกอซัวซี (ซึ่งเตรียมมาจะให้เป็นราชครูผู้สอนคฤศตศาสนาถวายสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ ฯ) เข้าไปยืนอยู่ด้วย เมื่อขุนนางไทยเข้าไปถวายบังคม
 พระราชสาส์นแล้ว ราชทูตไม่ให้ไทยเชิญพระราชสาส์น ให้ยาคหลวง
 เกอซัวซี เชิญพานพระราชสาส์นเค็รมากับราชทูต เข้าในเงาพระกลดที่
 กันพระราชสาส์นมาด้วยกัน หวังจะให้ไทยนับถือว่ามีบรรดาศักดิ์สูง มา
 สู่พระราชสาส์นให้ ไทยคือเมื่อถึงเรือขยยกซึ่งจักลง มารับพระราชสาส์น
 การที่คิดเล่ห์กลให้ ไทยถวายบังคมราชทูตด้วยไ้ในครั้งนั้น ก็เป็น
 ที่พอใจของราชทูตมาก

พระเพณ^๑การทูตตามแบบโบราณ นอกจากข้อที่กล่าวมาแล้ว
ยังมีอย่างอื่นอีก จะลองเรียบเรียงลงไปต่อไปนี้ ตามที่^๒ได้พบใ
จดหมายเหตุเก่า คือ :-

ว่าด้วยพระราชสาส์นตามแบบโบราณ ต้องจารึกลงในแผ่น
สุพรรณบัตร เขียนจำลองลงแผ่นกระดาษแต่สำเนา ซึ่งส่งไปกับ
ศุภอักษรของเสนาบดี การที่จารึกลงแผ่นทองถือว่าเป็นเครื่องหมาย
แห่งไมตรี แม้หนังสือสัญญาทางไมตรีที่มีต่อกันในระหว่างประเทศ
ก็ใช้จารึกในแผ่นสุพรรณบัตร แลการที่หมายสำคัญใช้ประทับออก
หัวแหวนกรวยไว้ ในแผ่นทองแทนประทับตรา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นคำพูด
กันว่า “เป็นทองแผ่นเดียวกัน” แล “เป็นสุวรรณบัตรพ้องกัน”
มาแต่โบราณ ประเพณีอื่นที่ไม่มีในประเทศฝรั่งแลประเทศจีน

ว่าด้วยทูตที่จำทูลพระราชสาส์น ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ
ถ้าหากมีพระราชสาส์นแล้วจำต้องแต่งตั้งทูตเชิญไป ที่จะส่งพระราช
สาส์นไปช่วยประการอย่างอื่น แม้แต่จะมอบให้ราชทูตต่างประเทศก็
เชิญพระราชสาส์นมา เชิญกลับไปก็ไม่ได้ ถ้าหากจะไม่แต่งตั้งทูต
ไปก็ไม่มีพระราชสาส์นที่เกี่ยว ถ้าเช่นนั้นให้เสนาบดีมีศุภอักษรไปถึง
เสนาบดีประเทศ นั้นให้นำกระแสรีบส่งขนกษัตริย์ ศุภอักษรนั้นมอบ
ให้ทูตต่างประเทศถือกลับไป หรือส่งไปอย่างไรก็ได้ ความที่กล่าวใน
ข้อนี้จะเห็นตัวอย่างได้ในเรื่องราชทูตไปลังกา เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ

เจ้าบรมโกษฐ์ ซึ่งพิมพ์อยู่ในเรื่องประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์
ในลังกาทวีปนั้นเหมือนกัน คือ เมื่อส่งพระอชาต พระอริยมุนี ไปกับ
คณะสงฆ์คราวแรก มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวาย ต่อมาคราวส่ง
พระวิสุทธาจารย์ พระวราณาณมุนี กับคณะสงฆ์ไปเปลี่ยนคณะสงฆ์
ชุดก่อน ก็มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวาย คราวนั้นเมื่อพระเจ้าเกียรติ
สิริราชสิงหะให้ราชทูตลังกาเชิญพระราชสาส์นพาพระอริยมุนี กับคณะ
สงฆ์ที่ไปคราวแรกกลับมาส่ง ข้างกรุงศรีอยุธยาจะไม่แต่งตั้งไปลังกาอีก
จึงมีแต่ศุภอักษรเสนาบดีไทย ให้ราชทูตลังกาถือไปถึงเสนาบดี
ในลังกาทวีป ให้ทูลกระแสรีบส่งทูลพระราชสาส์นแก่พระเจ้าเกียรติ
สิริราชสิงหะ.

แต่ประเพณีฝรั่งในเรื่องมีพระราชสาส์น เขาไม่ถือว่าจำเป็น
จะต้องมีราชทูตเชิญไป ถวายเหตุนี้ในครั้งกรุงเก่าเมื่อแรกบริษัทฝรั่ง
ต่างชาติเข้ามาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา มักจะทูลขอให้พระเจ้าแผ่นดิน
ประเทศของตนมีพระราชสาส์นทรงฝากฝัง ขอให้พวกพ่อค้าค้าขายได้
โดยสะดวก พระเจ้าแผ่นดินก็มีพระราชสาส์นให้พวกพ่อค้าของบริษัท
ถือมา ฝ่ายไทยเราเคารพนับถือพระราชสาส์นเป็นสำคัญ เมื่อรู้ว่า
มีพระราชสาส์นมาแก่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ก็รีบรองแห่แหน
พระราชสาส์น แลรีบรองพ่อค้าซึ่งเป็นผู้เชิญพระราชสาส์นให้เข้าเฝ้า
แหนไว้ จนเลยเข้าใจกันในพวกฝรั่งทั่วไปในครั้งนั้นว่า ถ้าจะให้
ไทยรับรองให้ดีแล้วก็ต้องมีพระราชสาส์นถือมาด้วย ด้วยเหตุนี้

เมื่อยากหลวงฝรั่งเศสจะเข้ามาตั้งตั้งสอนศาสนาทุกตั้ง จึงทูล
 พระราชสาส์นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แลมหาสมณสาส์นของโป๊ปเซเชญู
 อันเป็นต้นเหตุอย่าง ๓ ซึ่งจะแต่งทูตไทยออกไปประเทศฝรั่งเศส
 กรุงโรมเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.

ว่าด้วยพาหนะที่รับพระราชสาส์นไปยังต่างประเทศ เพราะประเทศ
 ไทยแต่โบราณ ถือว่าพระราชสาส์นทางพระองค์ก็กล่าวมาแล้ว
 จำต้องไปด้วยพาหนะของหลวงในประเทศนี้ จนถึงอาณาเขตของ
 ประเทศโน้น พอเข้าในอาณาเขตแล้วเจ้าของประเทศก็ต้องเป็น
 ราชรองแห่งแห่งค่อไปให้สมพระเกียรติยศ ด้วยเหตุนี้ถ้าหากว่าทูตเจ้า
 พระราชสาส์นไปทางเรือ ต้องไปด้วยเรือหลวง จะโดยสถานเรือ
 อันไปนั้นไม่ได้ ความชอบ เมื่อครั้งกรุงเก่าแต่แผ่นดินสมเด็จพระ
 เอกาทศรตมาจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเรือกำปั่นหลวง
 ไปค้าขายถึงต่างประเทศเสมอ เรือกำปั่นหลวงเหล่านั้นเคยรับทูตไทย
 ไปจนถึงประเทศยิบรอลเตอเซีย แลประเทศอื่น ๆ ที่ยังเป็นอิสระอยู่
 อื่นก็ยกเนื่อง ๆ แต่ไม่มีเรือกำปั่นหลวงเคยออกไปถึงยุโรป เมื่อจะแต่
 ราชทูตออกไปยุโรปในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรต จึงต้องคิด
 วินัยกรรม ให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปเรือกำปั่นหลวงจากกรุงศรี
 อโยธยาเพียงถึงเมืองขันทม (ใกล้ที่ตั้งเมืองเขตกเวฬุวัน)
 อันเป็นหัวเมืองใหญ่ของฮอลันดาในครั้งนั้น โดยถือว่าเข้าในอาณาเขต
 ของฮอลันดาแล้ว แต่นั้นรัฐบาลฮอลันดาเอาเรือรบรับทูตไทยไปจนถึง
 ยุโรป มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อทูตไทยเชิญ

พระราชสาส์นไปเมืองฝรั่งเศสคราวแรก เข้าใจว่าก็คงไปด้วยเรือกำปั่น
หลวง ไปจากเมืองมะนิลาจนถึงเมืองปอนตีเวอริอันเป็นหัวเมืองชั้นของ
ฝรั่งเศส ซึ่งมีอยู่ในอินเดีย แล้วจึงลงเรือกำปั่นของฝรั่งเศสแต่นั้นไป
กำปั่นนั้นไปแตกที่เกาะมะตะคักคากัลล่ามาแล้ว แต่เมื่อโยชยาปาน
จะไปเมืองฝรั่งเศส ผ่านประเพณีลงมาอีกชั้นหนึ่ง เพราะมีเรือรบ
ของประเทศโน้นมารีบ จึงให้ทุกไปในเรือรบฝรั่งเศสตั้งแต่ออกจาก
อ่าวสยามไป ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา เมื่อทุก
ไทยไปถึงกาคราวแรกก็ไปด้วยเรือกำปั่นหลวง เรือลำนั้นไปซำรด
ที่หน้าเมืองนครศรีธรรมราช ทูตก็พระยาลาดิศองกลชัยเข้ามากรุงศรี
อยุธยาเสียดราวหนึ่ง จะไปอีกคราวนี้ ที่จริงไปในเรือกำปั่นของ
พ่อค้าชอลันดา แต่ถือว่าเพราะเจ้าของเรือรบอาสาพาทุกไปส่งเมืองลังกา
เหมือนอย่างทุกส่งลามาประเทศนี้ มีใช้อาศรัยโดยसानไปก็ไม่เสีย
ประเพณี แต่ทุกที่ไปเมืองจันทน์ หรือเมืองฉะเชิงเทรา ก็ยังคงไป
เรือหลวงตลอดมาจนในชั้นกรุงรัตนโกสินทร.

ว่าด้วยยศราชทูตที่ไปเจริญทางพระราชไมตรียังต่างประเทศ
ประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทยในชั้นนี้ต่างกัน คือที่ฝรั่งถือว่าทุกเป็นผู้
ไปแทนพระองค์ ไทยถือว่าทุกเป็นแต่ผู้เชิญพระราชสาส์นไป ตำแหน่ง
แลหน้าที่ทุกของฝรั่งกับของไทยจึงต่างกัน ตำแหน่งทุกของฝรั่งมียศ
เป็น ๓ ชั้น ชั้นสูงสุดเป็นเอกอรรคราชทูต ชั้นที่ ๒ เป็นอรรคราชทูต
ชั้นที่ ๓ เป็นราชทูต การที่ฝรั่งจะแต่งตั้งทุกไปต่างประเทศ ถือเอาการที่

ไป หรือประเทศที่ไปเป็นสำคัญ ถ้าสำคัญอย่างยิ่ง ทูตที่ไป
 เลือกสรรคบุคคลชั้นสูง ให้เป็นตำแหน่งเอกอรรคราชทูต ถ้าสำคัญ
 ไม่ถึงอย่างยิ่ง ทูตที่ไปก็เช่นแต่เพียงชั้นอรรคราชทูต หรือราช
 ทูตตามสมควรแก่การแลประเทศที่ไปนั้น จะยกตัวอย่างเช่นราชทู
 ฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 เซเวสเลียว เกอ โชมอง ที่เข้ามาคราวแรกมียศเป็นเอกอรรคราชทู
 แต่มองสิเออ ลา ลแบร์ ที่เข้ามาคราวที่ ๒ มียศเป็นแต่เพียงอรรคราชทู
 เพราะการที่ทูตเข้ามาครั้งที่ ๒ ไม่สำคัญเหมือนทูตที่เข้ามาคราวแรก
 แต่ถึงยศจะเป็นชั้นใด ทูตฝรั่งเศสเป็นท้าวทูตแต่คนเดียว ผู้ที่มาด้วย
 เป็นแต่บริวารของทูต เช่นเป็นเลขานุการเป็นต้น

ส่วนประเพณีทูตานุทูตไทยที่ไปจำทูลพระราชาสันยังต่างประเทศ
 แต่โบราณ ยศราชทูตไม่มีชั้นสูงต่ำอย่างแบบฝรั่ง ทูตคงไปเป็นคณะ
 ๓ คน เหมือนกันทุกคราว เรียกว่า ราชทูตคน ๑ ออุปทูตคน ๑ ท
 ูตคน ๑ นับเป็นท้าวด้วยกันทั้ง ๓ คน บรรดาศักดิ์ราชทูตตามทีปรากฏ
 ในจดหมายเทศุ์ครั้งกรุงเก่า เป็นชั้นออกพระเป็นอย่างสูง ที่บรรด
 ศักดิ์ก็เพียงชั้นออกขุนเป็นราชทูตก็มี พิเคราะห์ตามราชทินนามของ
 ทูตานุทูตที่ปรากฏ เช่นคราวโกษาปาน ราชทูตเป็นออกพระวิสุทรสุนทร
 ออุปทูตเป็นออกหลวงศรีวิสารวาจา ทวีทูตเป็นออกขุนกัลยาณราชไมตรี
 ทูตไทยไปเมืองจีนในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ราชทู
 ตเป็นท้าวออกขุนสิริราชไมตรี ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

ราชทูตไปลังกาคราวแรกเป็นที่พระสุธรรมโมศรี อยุทธเป็นจนวาที
 พิศิตร ตรีทูตเป็นหมื่นพิพิธเสนาหา ราชทินนามทักกล่าวมานั้นเห็นได้ว่า
 ล้วนเป็นนามแต่งตั้งขึ้นสำหรับผู้เป็นทูตทั้งนั้น จึงเข้าใจว่าประเพณีเก่า
 เมื่อเลือกสรรศักดิ์จะเป็นทูตตามทูตแล้ว จึงทรงตั้งราชทินนามสำหรับ
 ไปรับราชการในคราวนั้น เมื่อไปราชการทูตมีอำนาจความชอบกลับ
 มากได้เลื่อนยศบรรดาศักดิ์สูงขึ้นไป ดังเช่นโกษาปานเป็นที่ออกพระ
 วิสุทธสุนทรราชทูตไปเมืองฝรั่งเศส กลับมากได้เลื่อนเป็นพระยาโกษา
 อธิบดี จตุสดมภ์กรมพระคลังเมื่อก่อนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต
 เพียงสักสองสามเดือนเท่านั้น.

ว่าด้วยอำนาจของราชทูตที่ไปต่างประเทศ ประเพณีฝรั่งกับไทย
 ก็ผิดกันเป็นข้อสำคัญ ข้างประเพณีฝรั่ง การที่จะพูดว่าชานอย่างใด
 ในกิจที่ไปนั้น มอบไปในราชทูตเข้คเสร์จ แจ้งไปในพระราชสาส์นแต่ว่า
 ถ้าราชทูตจะพูดว่ากล่าวประการใด ขอให้ถือว่าเหมือนเป็นพระวาจา
 ของพระเจ้าแผ่นดินประเทศโน้นครั้น เชื้อฟังก็คักกัน แต่ฝ่ายประเพณี
 ทูตของไทย กิจการอันใดที่จะว่ากล่าวกับประเทศโน้น เสนายกมี
 ศุภอักษรให้ราชทูตถือไป ถึง เสนายกประเทศโน้นในคราวเดียวกันทูต
 เชิญพระราชสาส์นไป ทูตเป็นแต่ผู้จะพูดจาซึ่งใจข้อความตามศุภอักษร
 นั้น ความที่กล่าวในข้อนั้นจะเห็นตัวอย่างได้ ในสำเนาพระราชสาส์นแด
 ศุภอักษรเสนาบดี ซึ่งมีไปมาในระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคณหุต
 อันพิมพ์อยู่ในหนังสือพระราชวิจารณ์นั้น

ว่าด้วยประเพณีการรับทศต่างประเทศ

ตามที่สังเกตเห็นใน

จดหมายเหตุครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่ทูตเข้ามาถึงในพระราชอาณาเขต การ
 ก็น้อยเป็นของหลวงทั้งสิ้น เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่าแขกเมือง
 เมื่อมาทศเข้ามาถึง โดยละเพาะที่เป็นราชทูตจำทุกพระราชสาส์น ก็
 ต้องให้ทูตพักรออยู่ที่ปลายแคว้นก่อน เพื่อเตรียมการรับรองหลาย
 วัน ถ้าทูตมาทางทะเลก็ต้องคอยอยู่ที่ปากน้ำ เพราะทางในกรุง ๆ
 ต้องจักเรือกระบวนลงไปรับพระราชสาส์นแลทูตานุทูตเห็นมา ทั้ง
 ต้องจักหอบพระราชสาส์น แลที่สำนักรับทศตามระยะทาง คือ ที่เมืองสม
 ปราการแห่ง ๑ ที่เมืองพระประแดงแห่ง ๑ ที่เมืองธนบุรีแห่ง ๑ ที่เมือง
 นนทบุรีแห่ง ๑ ที่เมืองประทุมธานีแห่ง ๑ ที่ขอนแก่นหลวงใต้วัดโพธิ์ศรี
 อีกแห่ง ๑ ในเวลาที่ทูตคอยอยู่ที่ปากน้ำนั้น มีเจ้าพนักงานลงไปเยี่ยม
 เยียนแลส่งสิ่งของเสวยอาหารไปเลี้ยงดู ครั้นเมื่อรับชนมาถึงที่สำนั
 กตามระยะทางก็มีข้าราชการไปต้อนรับทุกทศทุกระยะ จนกระทั่งถึง
 ขอนหลวงที่ใต้วัดโพธิ์ศรี ฉะนั้นแล้วก่อนจะเข้าไปในกรุง ทูตยัง
 ต้องคอยอยู่ที่ขอนแก่นหลวงอีกหลายวัน เพราะต้องแปลพระราชสาส์นแล
 ศุภอักษร คราวทำขบวนสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ แลเตรียม
 ตกแต่งถนนหนทางในพระนครรับแขกเมือง แลหาฤกษ์วันที่จะเสด็จ
 ออกรับแขกเมืองด้วย เมื่อถึงกำหนดจึงจักเรือกระบวนแห่พร้อมด้วยเรือ
 ข้าราชการเป็นกระบวนใหญ่ลงมารับพระราชสาส์น ทั้ง ทูตานุทูตแลเครื่อง
 ราชบรรณาการ แห่เข้าพระนครไปขึ้นที่ท่าประตูไชย อยู่ตรงวัดพุทธไธ

ศักรราชยาม เชิญพระราชสาส์นขึ้นราชรถ ทูลถามทูลขานเสด็จย่าง คาน
 ทามย่าง ชีมาย่าง ตามควรแก่บรรดาศักดิ์ มีกระษัตริย์ช้างม้าแลพลเคี้ยว
 เท้าเหย้าไปยังพระราชวัง ให้ราชทูตพักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุน ทูลตั้งกล่าว
 เวลาเมื่อทูลคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุนนั้นมีเจ้าพนักงานนำดอกไม้ มังคุดมาพระ
 ราชทานราชทูต แต่ทูลฝรั่งหาปรากฏว่ามีไม่.

การเสด็จออกกรีบแขกเมืองถวายพระราชสาส์น เป็นการเค็มยศ
 ใหญ่ มีขึ้นช้าง ขึ้นม้า แลทหารนั่งกลียาตที่สนามในพระราชวังหลาย
 กอง จำนวนคนนับพัน แม้ชาวต่างประเทศ แขก ฝรั่ง จีน งาม ที่
 เข้ามาฟังพระบรมโพลีสมาการ ก็ยาวร้องให้แต่งตั้งเป็นสง่าราศี พวกนี้
 มาประชุมที่สนามในคอกกรีบแขกเมืองด้วย แต่ที่เสด็จออกกรีบแขก
 เมืองนั้นต่างกันเป็น ๒ อย่าง เสด็จออกสี่หทัยจรให้แขกเมืองเข้าเฝ้า
 ในท้องพระโรงอย่าง ๑ เสด็จออกมุขเด็จให้แขกเมืองเฝ้าที่ศาลาหน้า
 พระที่นั่งอย่าง ๑ เมื่อทูลฝรั่งเคี้ยวเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช ทูลเข้าเฝ้าในท้องพระโรง แต่เมื่อทูลตั้งกาเข้ามาเมื่อใน
 แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรู้ ตามที่กล่าวพรรณณาไว้ในจดหมายเหตุ
 ของราชทูต ปรากฏว่าเสด็จออกมุขเด็จพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท
 ราชทูตเฝ้าที่ศาลาหน้าพระที่นั่ง.

อันลักษณะเสด็จออกกรีบแขกเมืองเป็น ๒ อย่างนี้ อธิบายไว้ใน
 หนังสือระเบียบทางของเซวะเลีย เคอ โซมอง ราชทูตฝรั่งเคี้ยวว่า ถ้าเป็น
 ราชทูตมาแต่ประเทศใหญ่ เช่นราชทูตจีน แลราชทูตเยอเซีย เป็นต้น

ไปรคให้เข้าเฝ้าในท้องพระโรง ถ้าราชทูตที่มาแต่ประเทศน้อย เช่น กู
 ดึง เกีย ทูตอัคร แล ทูตกรุงศรีสัตนาคนหุต ทูตเชียงใหม่ เสกข์จ้อ
 ทัมขเก็ ความทักถ้วนจะถูกผิดอย่างไรไม่พยหลักฐานที่จะสอบสวน
 ว่าด้วยกิริยาที่แขกเมืองเข้าเฝ้า มักกล่าวชี้แจงไว้ในหนังสือ

จดหมายเหตราชทูตฝรั่งเศสมาครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเลอข
 ลออ ก็ด้วยว่าเมื่อทูตฝรั่งเศสเข้ามาครั้งแรก เวลาพักรออยู่ที่ชนอนหลว
 ราชทูตถามถึงขนบธรรมเนียมที่จะเข้าเฝ้า เจ้าพนักงานกำกับทุกช
 ให้ฟัง ราชทูตฝรั่งเศสไม่พอใจในขนบธรรมเนียมบางอย่างร้องขอ
 แก้อใจ จึงไปรคให้เจ้าพระยาวิชเยนทรไปปรึกษาหารือกัน แล้วราชทู
 ฝรั่งเศสจึงได้เข้าเฝ้า.

ประเพณีทูตเข้าเฝ้าอย่างเดิม ตามที่ทูตฝรั่งเศสพรรณนาไว้
 เมื่อทูตไปถึงพระราชวังแล้ว พักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขนใน ครั้นจ
 เสกข์จ้อออก เจ้าพนักงานกรมวังก็ยกกรมท่ามาพาทูตเข้าไปพักอยู่ที่
 หนึ่ง ๓ ในบริเวณพระมหาปราสาท เจ้าประเทศราชแลชุนนางผู้ใหญ่
 ไปคอยเฝ้าอยู่ในท้องพระโรงหมอบเป็น ๒ ฝ่าย ตั้งเครื่องยศสำหรับตัว
 คน ชุนนางชั้นรองลงมาหมอบอยู่ที่ทิมคคหน้าพระมหาปราสาท คร
 เวลาเสกข์จ้อออกพอสุกเสียงประโคมแล้วเจ้าพนักงานจึงมาพาทูตไป
 ทูตถึงหน้าพระมหาปราสาท ทูตต้องคุกเข่าลงถวายบังคมที่ศาลาหน้า
 พระมหาปราสาท ๓ ครั้ง แล้วคลานขึ้นบันไดพระมหาปราสาท เข้าใน
 พระทวารถึงหน้าพระที่นั่งในท้องพระโรงต้องถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง แล้ว

คลานขึ้นไปถึงที่ตำแหน่งเฝ้าจงถวายเป็นอีก ๓ ครั้ง ถ้าทุกเฝ้าที่ศาลา
 หน้ามุขเด็จ ขุนนางผู้ใหญ่หมอบเฝ้าที่ทิมคค ขุนนางผู้น้อยหมอบเฝ้า
 ในศาลา ทุกเข้าไปจากศาลาลูกขนลงหน้าฉานถวายเป็นอีก ๓ ครั้ง
 แล้วคลานเข้าไปในศาลาตรงหน้าพระที่นั่งถวายเป็นอีก ๓ ครั้ง ขึ้นไป
 ถึงที่ตำแหน่งเฝ้าถวายเป็นอีก ๓ ครั้ง เรื่องทุกถวายเป็นอีกทุกถวายเป็น
 พิเคราะห์ที่เห็นว่าเป็นเพราะกิริยาแสดงความนอบน้อมของชาวประเทศทาง
 ควันออกเป็นทำนองเดียวกันทุกประเทศ คือคงอยู่ในคุกเข้าลงก็มักกราบ
 นัยว่าเป็นอันถวายเป็นอีกเหมือนกัน แต่กิริยานอบน้อมของฝรั่งที่ขยันค่านับ
 นั้นผิดกันไกล ทุกฝรั่งเข้าเฝ้าเป็นสามัญครั้งกรุงเก่า จะให้ทำอย่างไร
 ยังหาพออธิบายไม่ได้พิชฌแดนแต่ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ แรกเมือง
 ฝรั่งเข้าเฝ้าไม่ต้องหมอบคลาน ขอมให้เค็รเข้าไปถึงที่ควรถวายเป็น
 แล้วนั่งลงยกมือขึ้นถวายเป็นอีก ๓ ครั้ง เข้าใจว่าในครั้งกรุงเก่าก็จะ
 อย่างเดียวกัน.

แขนงแผนทางเมืองพม่า ในเรื่องทุกฝรั่งเข้าเฝ้า มีในจดหมายเหตุ
 ของนายพันเอกบุญ ซึ่งแปลงานการทูตอังกฤษ คราวเซอร์อาเธอร์ แพร
 ไปเฝ้าพระเจ้ามินกอง เมื่อศกคศศก ๑๘๕๕ พรรณาไว้ถนัด ปรากฏ
 ว่า ทูตอังกฤษเกียงไม่ยอมไปนั่งคอบที่ศาลาลูกขน พม่าจึงให้ทูต
 อังกฤษเข้าไปคอบอยู่ในท้องพระโรงแต่ก่อนเสด็จออก ทำนองจะเกียง
 กันด้วยเรื่องพม่าจะให้คลานเข้าไปนั่นเอง ฝรั่งไม่ยอมคลาน พม่าก็
 ไม่ยอมให้เค็ร จึงตกลงเป็นผ่อนผันให้เข้าไปคอบอยู่ก่อน แต่ต้องถวายเป็น
 อีกเหมือนกัน

แบายแผนทางเมืองพม่ายังหนักมือไป ถึงพระเจ้าแผ่นดินไม่ต้อง
มีรับสั่งว่ากระไร เพียงพริกพระพิศตรเท่านั้น ผู้สนองพระโอรสก็รับสั่ง
มาแจ้งพระราชปฏิสันถารแก่ทูตตามข้อความที่กล่าวมา.

เมื่อมีพระราชปฏิสันถารนิตหนึ่ง โภยาธิปัตย์ก็รับพระราชโองการ
มายอกแก่กรมท่าขวาหรือซ้าย อันเป็นเจ้าหน้าที่ ๆ ยอกเล่าม ๆ แผลยอก
ทูต ทูตจะกราบทูลว่ากระไรก็ต้องย้อนกลับโดยนัยอันเกี่ยวกัน แล้วมี
พระราชปฏิสันถาร นิตที่ ๒ ที่ ๓ ต่อไป ครั้นมีพระราชปฏิสันถารแล้ว
เจ้าพนักงานวังยกพานหมากก็ยเสอเข้ามาตั้งพระราชทานทุกทานทุก เป็น
สัญญาว่าเสอการเสอ พอดีพานหมากแล้วไม่ซ้ำกับชานพระบัญชา
เสอชาน มีพระโคม แลข้าราชการกับทุกทานทุกถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง
แล้วทูตจึงออกจากห้องพระโรง เมื่อทูตออกมาจากเสอแล้ว เจ้าพนักงาน
พาไปกุสิ่งสำคัญในพระราชวัง คือพระยาช่างเผือกเป็นต้น ย่รากฏ
เหมือนกันทั้งคราวราชทูตฝรั่งเศสแลราชทูตลังกา แลวังพาทูตกลับ
ไปพัก แบายเมืองพม่าก็เหมือนกันอย่างนี้

การที่ขอร้อง แก่ ไช ใน ครั้ง เมื่อทูตฝรั่งเศสเข้าเสอ สมเด็จ พระ
นารายณ์มหาราชนั้น คือ

ข้อ ๓ ขอให้ขุนนางนายเรือรบกับพวกยากหลวงได้เสอด้วย ได้รับ
อนุญาตให้พวกนั้นเข้าไปนั่งคอยเสออยู่ในห้องพระโรงกับขุนนางไทยตั้งแต่
ก่อนเสอออก ไม่ได้เข้าไปพร้อมกันทุก เพราะตำแหน่งไม่นับว่า
เป็นทูต

ข้อ ๒ เรื่องถวายพระราชสาส์น ทูลขอถวายเองต่อพระหัตถ์
 จึงเอาพระราชสาส์นไว้ให้ยากหลวง เกอ ชวิชัย เชิญเข้ามาถวายด้วย
 ครั้นถึงในท้องพระโรงราชทูตจึงรับพานพระราชสาส์นถือเข้าไปถวายที่พระ
 บัญชร ปรากฏในจดหมายเหตของทูตว่า พระบัญชาสูง ทูลส่งถวาย
 ไม่ได้ สมเด็จพระนารายณ์ต้องชังพระองค์ออกมารับพระราชสาส์น
 ด้วยไม่เคยมีประเพณีถวายพระราชสาส์นเช่นนั้นมาแต่ก่อน

ข้อ ๓ กิริยานอนน้อม ยอมให้ถวายคำนับอย่างฝรั่ง ไม่ค้ำ
 ถวายบังคม ช้อนพรรณาไว้ในจดหมายเหตทูตฝรั่งเศสว่า เมื่อเซวะเล
 เกอ โซมอง เข้าเฝ้านั้น เจ้าพระยาโกษา กับเจ้าพระยาวิเศษเขนทร์เป็นต้น
 ท่านทั้ง ๒ นั้นคลานเข้าไปถวายบังคมที่ใดทูลก็ถวายคำนับ ก้มศีรษะ
 ลงอย่างต่ำที่สุดแล้วเฝ้าทูลไปจนถึงที่เฝ้าจึงนั่งลงแล้วใส่หมวก กิริยา
 ที่ทูลใส่หมวกเฝ้าในท้องพระโรงที่กล่าวนี้ ชรอยชนนาง ไทยที่เข้าเฝ้า
 จะสวมลอมพอก ทูลจึงทำตาม ความที่กล่าวช้อนสมด้วยรูปโกษาเข้า
 เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในรูปนั้นพวกทูตไทยก็สวมลอมพอกทั้งนี้
 ที่เมืองพม่า เสด็จออกแขกเมืองชนนางก็สวมลอมพอกเข้าเฝ้าเหมือนกัน
 ยังมีความอีกข้อ ๑ ซึ่งปรากฏในครั้งทูตฝรั่งแรกเข้ามาในกรุง
 รัตนโกสินทร์ คือที่ไม่ยอมให้ทูลชกกระษัตริย์แลสวมรองเท้าเข้าเฝ้า
 ประเพณีอันนี้เห็นจะมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า เมืองพม่าก็ห้ามอย่างเดียวกัน
 ด้วยเป็นการฝ่าฝืนประเพณีบ้านเมืองในสมัยนั้น เข้าใจว่าทูตฝรั่งเศส
 ได้รับยกเว้นชอนด้วย อีกประการ ๑ เสด็จมาที่สมเด็จพระนารายณ์

พระราชทานทุกฝรั่งเศสนั้น กล่าวในจดหมายเหตของทูตว่า ครั้งนั้น
 ไปรคให้ยกโขงจรมนิยมเก่า ต่อทูตเฝ้าแล้วจึงให้ข้าราชการนำพร
 แดมาอย่างคไปพระราชทานยังทัพัก เจ้าพนักงานแจ้งกระแสนับสั่งว่า
 ทูตมาแต่เมืองหนาว มาถึงเมืองนี้เป็นเมืองร้อน จึงไปรคให้นำพร
 ฝ่ามาพระราชทานให้ทำเครื่องแต่งตัวให้สบาย ครั้นจะจัดทำเป็นเครื่อง
 แต่งตัวมาให้เสร็จก็เกรงจะไม่ถูกใจทูต ให้ทำเอาตามชอขใจเกิด ตาม
 ความที่ปรากฏถึงกล่าวมานี้เข้าใจได้ว่า เสด็จมาที่พระราชทานแขกเมือง
 ซึ่งยังมีเป็นธรรมเนียมมาจากกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ที่จริงเป็นของพระราช
 ทานให้แขกเมืองใช้เวลาแขกเมืองอยู่ในกรุง ๑ มิใช่พระราชทานให้
 ไปใช้สอยในบ้านเมืองของตน

การที่ราชทูตเข้าเฝ้านั้น เฝ้าเสด็จออกเต็มยศใหญ่แต่ ๒ คราว
 คือเฝ้าเมื่อมาถึงตั้งบรรดามาแล้วคราว ๓ เฝ้าเมื่อทูลลาจะกลับ
 ยานเมืองอีกคราว ๓ แต่ในเวลาทัพักอยู่ในกรุง ๑ ยังได้เข้าเฝ้าเวลา
 อื่นอีก ตามแต่กิจที่จะไปรคให้เข้าเฝ้าเป็นพิเศษ เช่นทูลลังกาได้เข้า
 เฝ้าที่พระที่นั่งทรงบน เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมโกษาเสด็จออกทอด
 พระเนตรเครื่องราชบรรณาการที่จะจัดส่งไปลังกานั้นเป็นต้น ราชทูต
 ฝรั่งเศสเข้ามาคราวแรก ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้เข้าเฝ้าใน
 กรุงศรีอยุธยาอีกคราว ๓ เฝ้าแล้วมีการเลี้ยงพระราชทาน แต่เลี้ยง
 ลับหลังพระที่นั่ง แล้วตามเสด็จขึ้นไปเมืองลพบุรี ได้เฝ้าที่พระราชวัง
 เล็กที่หน้าทูลละขู้อีกหลายครั้ง ลักษณะที่ทูตเข้าเฝ้าในครั้งใหญ่

ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์นั้น ก็ว่าเสด็จออกที่พระมัญชุสว ทุก
 ฝั่งข้างนอก ความที่กล่าวขอน เมื่อไปพิจารณาอยู่ที่ประตูของสมเด็จพระ
 นารายณ์ ทั้งที่พระที่นั่งสุทโธลศจักรีย์ในพระนารายณ์ราชธานีเวศม์
 ที่คานนท์ทเลชยศร เห็นแผนที่เป็นอย่างเดียวกัน คือ ห้องใน
 เป็นห้องเสด็จอยู่ อยู่ในหลังขวาง อย่างพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ที่
 พระโรงเป็นมุขอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แต่พนเสมอกัน
 พระที่นั่งของสมเด็จพระนารายณ์เล็กกว่ามาก ตรงผนังหลังขวาง
 ที่ห้องพระโรงมีพระมัญชุสวอยู่เคียง ๆ พอตั้งพระแท่นที่ประตูข้างใน
 ใจว่าโดยปรกคิถ้าเสด็จออกให้ขุนนางเฝ้า ในห้องพระโรงคงประตูที่
 มัญชุสวนี้ ตรงสุดมุขไปข้างหน้าห้องพระโรงยังมีพระมัญชุสวที่เสด็จ
 มุขเค็อีกแห่ง ๑ ให้ข้าราชการเฝ้าในศาลาหน้าพระลาน การที่ราช
 ฝรั่งเค็สเข้าเฝ้าที่ลพบุรีครั้งพระนารายณ์ ก็คือเฝ้าอย่างเสด็จออกในที่
 พระโรงเป็นสามัญญ์นั้นเอง ไม่ได้จัดการพิเศษอย่างใด

ทุกเข้าเฝ้าแล้ว จึงกำหนดวันไปเฝ้าพระมหาอุปราช แต่
 หาชุนนางผู้ใหญ่บางคน แต่ที่เป็นหัวหน้าในราชการ เพราะต้องมิ
 ถวายแลของกำนันไปให้ทุกแห่ง ลักษณะที่พระมหาอุปราชเสด็จ
 รัชแขกเมือง ก็จำลองแบบวังหลวงทุกอย่าง แม้ที่สถนช่อที่
 ปฏิสันฐานารก็เป็นอย่างเดียวกัน ฝ่ายลักษณะที่ขุนนางผู้ใหญ่รัชทุก
 ทุกเป็นผู้น้อย เช่นทุกลังกาที่เข้ามาขอสงฆ์ไปหาเจ้าพระยาชำนาญ
 รัช เจ้าพระยาชำนาญ ๑ นั้นเทียบให้ทุกคนักกับพนักยข้าราชการผู้

ในกรมท่าด้วยกัน ถ้าพูดเป็นฝรั่งแต่มียศสูง เช่น เซเวเลียม เคอ
 ไซมอน ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง จักตั้งโต๊ะเก้าอริอย่างฝรั่ง เมื่อตก
 ภายปราไสกันแล้ว จึงเลี้ยงอาหารทุก บ้างแห่งก็มีระบำคนตรีให้ดูด้วย
 ประเพณีทางเมืองพม่าก็อย่างนี้เหมือนกัน นายพันเอกยูลว่า เมื่อ เซอ
 อาเออแพร์ เป็นทูตอังกฤษไปเมืองพม่า ไปหาชนนางผู้ใหญ่ในวันเคียว
 กัน ต้องกินเลี้ยงในตอนเช้าวันนั้นถึง ๕ ครั้ง เมื่อเสร็จการเข้าแทน
 ราชทูตอังกฤษมาแล้ว ก็เป็นเสร็จพิธีรับทูต ค่อนั้นทูตก็ไปคุดสถานทีต่าง ๆ
 เสด็จมีการแก้แทนเจ้าพนักงานรักพาไปดู แต่มีโต๊ะเข้าเข้าแทนในการ
 อยู่นั้น

เมื่อทูตเข้าเฝ้าทูลลาจะกลับไ้ เป็นเวลาที่ใต้พระราชทานบำเหน็จ
 ใต้พระราชทานต่างกันตามชั้นยศผู้ที่ไปทูลลาทุก เซเวเลียม เคอ
 ไซมอน ราชทูตฝรั่งเศสใต้พระราชทานพานทองเครื่องยศกับของอื่น ๆ
 หลายสิ่ง คราวทูตลังกาใต้พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ มีพรรณาไว้
 ระบุอักษรหลายสิ่ง แต่มีใช้เป็นเครื่องยศชนนางชั้นสูง.

ลักษณะการแต่งทูตแลรับทูตแต่โบราณ ตามที่ปรากฏในหนังสือ
 ทั่ว ทั่ว ไ้ เนื้อความดังพรรณามาฉนี้.

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เป็นเวลามี
 สงครามวุ่นวายในยุโรป ตั้งแต่เกิดกลางดลในประเทศฝรั่งเศส
 ต่อมาจนรบกับ เอมเปอเรอ นะโปเลียนที่ ๓ ทางข้างประเทศนี้
 รบกับพม่าก็คัพพันกันอยู่ ทูตฝรั่งพมามีเข้ามาค่อเมื่อในรัชกาลที่ ๒

ก็เป็นแต่ทูตของขุนนางผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชั้นของประเทศไปรบกวน
 แลอังกฤษแต่มา ไม่มีปัญหาที่จะต้องแต่งราชทูตไปจำทูตราชสำนัก
 ทอชแทน ทูตฝรั่งที่ผู้เป็นใหญ่ในประเทศแต่มาในกรุงรัตนโกสินทร์
 มีเข้ามาครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓ เมื่อประธานาธิบดีของประเทศ
 ชาติรัฐอเมริกา แต่งให้นายเอกมอนต์ รอเบิต เป็นทูตเชิญอักษร
 สำนึกกับเครื่องบรรณาการเข้ามาถวาย ขอทำหนังสือสัญญาทางพระ
 ไมตรี เมื่อมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ ในคราวนั้นท่านองจะคิดเห็นกับ
 ประธานาธิบดีเป็นแต่ผู้ซึ่งราษฎรเลือกขึ้นตั้งเป็นหัวหน้าอยู่ชั่วคราว มี
 พระมหากษัตริย์เสวยราชย์ตามราชประเพณี ประกอบกับที่ประเทศ
 สหรัฐอเมริกา อยู่ห่างไกลสุดหล้าฟ้าเขียว พันวิสัยที่จะแต่ง
 ไปเจริญทางพระราชไมตรีได้ ก็มีใ้มีทูตไทยไปทอชแทน จึงยุติไว้
 ตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมา ตลอดเวลากว่า ๑๖๐
 ปีไม่ได้มีทูตไทยออกไปถึงยุโรปอีกเลย จนถึงรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์
 จึงใ้มีทูตไทยไปยุโรปอีก เมื่อมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐ ตรงกับคฤ
 ศก ๑๘๕๗.

เรื่องราวอันเป็นเหตุที่ทูตไทยจะไปยุโรปครั้งแรกเมื่อในรัชกาลที่ ๕
 นั้น คือเมื่อมะเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียพระเจ้าแห่ง
 ฝรั่งอังกฤษทรงใ้ให้ เซอ ยอน เขาริง เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์น
 แลเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 อยู่หัวชนวนใ้ให้กรุงสยามทำหนังสือสัญญาตามแบบอย่างทางพระราชไมตรี

ในระหว่างต่างประเทศที่มีอิสระเสมอกัน ทูตอังกฤษเข้ามาคราวนั้น
 ข้าใจด้วยกันทั้งฝ่ายไทยแลฝ่ายอังกฤษ ว่าเป็นการสำคัญกว่าทูตที่เคย
 เข้ามาคราวก่อน ๆ ทั่วยเป็นครั้งแรกที่เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์น
 ของพระเจ้าแผ่นดินอันเป็นมหาประเทศ ๑ ในยุโรป เข้ามายังกรุง
 สยามโกสินทร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริที่
 เห็นว่า เซอยอนเขาวังเข้ามาคราวนั้นเป็นอย่างเดียวกับราชทูตฝรั่งเศส
 ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้จัดการรับรองตามแบบอย่างครั้ง
 สมเด็จพระนารายณ์รับราชทูตฝรั่งเศส ฝ่ายข้างเซอยอนเขาวังที่เข้า
 มานั้นก็ปรากฏจะให้ไทยรับรองให้เกียรติยศสูงกว่าเมื่อยอนครอเฟ็ดแล
 ฮันริเยอร์นี้เป็นทูตของผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษเข้ามา
 เดังก่อน เกรียมมหาดคหมายเทศครั้งสมเด็จพระนารายณ์รับราชทูต
 ฝรั่งเศสเข้ามาไว้สอยทานการที่ไทยรับรอง เมื่อเห็นว่าการรับรอง
 ย่นทำนองเดียวกันก็พอใจ ใ้ก่กล่าวความอันนี้ไว้ในจดหมายเหตุของ
 เซอยอนเขาวังที่เข้ามาในคราวนั้น.

ความปรากฏในจดหมายเหตุของเซอยอนเขาวังว่า เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เข้าเฝ้าในทิวโหราน
 ได้มีรับสั่งปรารภว่า มีพระราชประสงค์จะทรงแต่งตั้งทุกานทูต ไปเจริญ
 ทางพระราชไมตรีคอบแทนถึงเมืองอังกฤษ แต่ยังมีชกชองอยู่ด้วยไม่มี

เรือที่จะไปถึงยุโรป แลทรงหารือเซอชอนเขาวังถึงลักษณะพระราชสำนัก
 แลเครื่องราชบรรณาการที่จะส่งไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย
 อย่างไรจะสมควรในสมัยนั้น เซอชอนเขาวังทูลว่า พระราชสำนักนั้น
 ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษเห็นจะดี ก็วยยังไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน
 ประเทศใดในทิศตะวันออก นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
 ที่จะได้ทรงศึกษาทราบดีภาษาอังกฤษ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียคง
 ทรงยินดีที่จะได้รับพระราชสำนักเช่นนั้น ส่วนเครื่องราชบรรณาการ
 เห็นว่าถ้าให้เป็นของไทยทำ เป็นสิ่งของเครื่องใช้สอยตามประเทศ
 ในกรุงสยามจะสมควรกว่าอย่างอื่น ได้ความตามจดหมายเหตุของเซ
 ชอนเขาวังดังกล่าวมานี้.

ต่อมาอีก ๓ ปี ถึงมะโรง พ.ศ. ๒๓๘๘ กฤษศสีก ๑๒
 นายพลแยกสันประธานาธิบดีแห่งสหปาลีรัฐอเมริกา แต่งให้
 เตาวันเซนต์แฮริสเป็นราชทูต สมเด็จพระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ เอมเปอ
 ฝรั่งเศสแต่งให้นายมองติคนี่เป็นราชทูต เข้ามาชวนทำหนังสือสัญญา
 ทางพระราชไมตรีอย่างเดียวกับประเทศอังกฤษ ในส่วนทางประเทศ
 อเมริกาจะมีเรื่องราวเป็นสาขาคความอย่างไร บ้างข้าพเจ้ายังหาทราบ
 แต่ทางข้างฝรั่งเศสนั้นเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทำวิธีปรารภกับราชทูตฝรั่งเศส ถึงพระราชประสงค์ที่จะใคร่
 ราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อแทนถึงประเทศฝรั่งเศส
 ทุกทุกความนั้นไปยังเอมเปอเรอเน โปเลียนที่ ๓ ความปรากฏว่าเอมเป

เรอมรียสั่งให้รัฐบาลฝรั่งเศสบอกมายังเสนาบดีว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งราชทูตไปประเทศฝรั่งเศส เอมเปอเรอ
 ก็ทรงยินดีที่จะให้เรอมรียฝรั่งเศสมารับราชทูตไป แลให้กลับมาส่ง
 เหมอนอย่างครึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบพระประสงค์ของเอมเปอเรอระไปเดือนที่ ๓ ทรง
 พระราชดำริเห็นว่า อังกฤษได้มาเจริญทางพระราชไมตรีก่อน จะแต่งตั้ง
 ไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีคอบแทนประเทศฝรั่งเศส ไม่บอกให้
 อังกฤษทราบเสียก่อนหาควรไม่ จึงโปรดให้เสนาบดีออกไปยังรัฐบาล
 อังกฤษว่า เกิมมีพระราชประสงค์จะแต่งตั้งราชทูตไปเจริญทางพระราช
 ไมตรียังประเทศอังกฤษ การชักชวนอยู่ด้วยเรื่องเรือที่ทูตจะไป จึงยัง
 หาได้แต่งตั้งทูตไปไม่ บัดนี้ไทยได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศ
 ฝรั่งเศส ๆ จะให้เรอมรียมารับราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีคอบ
 แทน จึงโปรดให้แจ้งความมาให้ทราบ เพราะมีพระราชประสงค์ในทาง
 พระราชไมตรีต่อประเทศอังกฤษเหมือนกัน ถ้าหากว่ารัฐบาลอังกฤษ
 ส่งเรือมารับราชทูตไทยเหมือนอย่างฝรั่งเศส ก็ทรงยินดีที่จะแต่งตั้ง
 ราชทูตไทยไปยังประเทศอังกฤษอย่างเดียวกัน รัฐบาลอังกฤษตอบมาว่า
 สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียทรงยินดีที่จะให้เรอมรียแลส่งราชทูตไทย
 แลจะต้อนรับราชทูตไทยให้สมควรแก่พระเกียรติยศด้วยประการทั้งปวง
 ด้วยเหตุนี้จึงโปรดให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เจ้าหมื่นสรร
 เพชรภักดิ์ เป็นอุปทูต หม่อมมณฑลพิทักษ์เป็นตรีทูต เชิญพระราช

* รายชื่อผู้ไปในราชการทุกครั้งนั้น ได้สืบมาพิมพ์ไว้ข้างท้ายจดหมายเหตุ

สาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย แห่ง
 ทางพระราชไมตรีคอบแทนประเทศอังกฤษ เมื่อขมระแสง พ.ศ. ๒๔๐๓
 ส่วนประเทศฝรั่งเศสในระบุนั้นพระเจ้าเนโปเลียนมีการสงคราม จึงตั้ง
 รอมานชวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ ไปรคให้พระยาศรีพิพัฒน์ เป็นราชทูต
 เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นอุปทูต พระณรงค์วิจิตร เป็นตรีทูต เชิญ
 ราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าเนโปเลียนที่ ๓ แห่ง
 เปอเรอฝรั่งเศส เจริญทางพระราชไมตรีคอบแทนประเทศฝรั่งเศส.

หม่อมราโชทัย กระจ่าง * ไท้เป็นตำแหน่งล่ามในคณะทูตที่
 ประเทศอังกฤษเมื่อขมระแสงนพศก คราวพระยามนตรีสุริยวงศ์เป็น
 ทูตนั้น จึงแต่งจดหมายเหตุนั้นที่พิมพ์ต่อไปในสมุดเล่มนี้
 ท่านทั้งหลายผู้อ่านเรื่องราวชกไทยไปเมืองลอนดอนที่หม่อมรา
 โชทัยแต่ง โดยฉะเพาะผู้ที่เป็นนักเรียนภาษาต่างประเทศในชั้นหลัง
 ไม้รู้ฐานะของหม่อมราโชทัย น่าจะไม่เห็นราคาตามสมควรของ
 หนังสือเรื่องนี้ ข้างที่ถึงอาจะมีผู้ขี้มเขาระว่า หม่อมราโชทัยช่าง
 คนเขาของรัก ๆ เช่นตกรรม้า แลทางรถไฟสายโทรเลข มาแต่งพรรค
 กุเป็นวิจิตรพิสดารไปด้วยความพิศวง ราวกับท้าวแสนากุญเข้าเฝ้า
 ผู้ที่จะกึกเห็นเช่นกล่าวมานั้น ต้องนึกถึงฐานะของหม่อมราโชทัย
 เมื่อแต่งหนังสือเรื่องนี้ เป็นเวลาแรกที่ไทยจะได้ไปพบเห็นของเหล่านี้
 จึงแต่ง พรรณาไทย ทั้งใจ จะเล่าให้ไทยซึ่งยังไม่ มีใครเคยเห็นเข้าไป
 ของเหล่านั้นเป็นอย่างไร ถ้าอ่านด้วยรู้ฐานะเช่นว่านี้ ช่างเจ้าเขื่อน

จะยอมเป็นอย่างเดียวกันทุกคน ว่าหม่อมราโชทัยแต่งพรรณา
 ขึ้นน้อย ยกตัวอย่างแม่แต่ตรงว่าด้วยละคอนม้า ชาวเราที่ไต่ดูละคอนม้า
 ขึ้นหลัง อ่านหนังสือเรื่องนั้นคงจะรับเป็นพยาน ว่าที่หม่อมราโชทัย
 พรรณาเข้าใจได้ซึมทราบเหมือนกษัตริย์จะหลยตาเห็นละคอนม้าที่หม่อมราโช
 ไต่ดูที่ทงอากาศที่เล่น ถึงพวกที่เคยได้ไปต่างประเทศอังกฤษ หรือแม้
 ภายหลังอ่านเรื่องราวแยะธรรมเนียมอังกฤษ ถ้าอ่านตรงหม่อมราโชทัย
 พรรณาถึงสถานที่ หรือการพิธีเช่นลักษณะที่อยู่ไฮเตดกก็ หรือพอเข้ค
 ไรเลยเมเนตกก็ เมอคิดเทียบดูกับที่ตนรู้จักจะเห็นได้ว่า หม่อมราโชทัย
 พรรณาดีเพียงใด เช่นแต่ใช้ถ้อยคำอย่างเก่า ๆ เพราะคำใหม่ที่เราใช้
 ยังไม่เกิดในเวลานั้น ยังมีความสำคัญอีกข้อหนึ่ง ซึ่งยากที่นักเขียน
 เวลานั้นจะเข้าใจได้ ว่าผู้ที่ไต่เวียนรู้ภาษาอังกฤษถึงสามารถจะได้
 ไปด้วยในราชการทุก แลอาจจะแต่งหนังสือเล่าถึงกิจการของฝรั่ง
 ทั้งหม่อมราโชทัยแต่งหนังสือเรื่องนี้ ในสมัยนั้นหายากสักเพียงใด
 นั้นแต่จะได้เคยทราบเรื่องตำนานการที่ไทยเวียน ภาษาฝรั่งกันแต่ก่อนอัน
 นี้เรื่องน่ารู้ยิ่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะลองสาธกแก่ท่านทั้งหลาย
 หมดที่ไต่สัขมา.

ความจริงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ พงมีไทยเวียนรู้ภาษาอังกฤษ
 ไม่ช้านัก เมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีแต่พวกฝรั่งที่จีนซึ่งเป็นเชื้อสาย
 คุกเกศครั้งกรุงเก่ายังเรียนรูภาษาไปคุกเกศอยู่บ้าง คนพวกนี้ที่รับ
 ราชการในตำแหน่งเรียกว่า “ล่ามฝรั่ง” ในกรมท่ามีอัตราในยานุช

เขียวหวัท & คน ที่ เป็นหัวหน้าล่าม เป็นที่ ชื่นชอบ พวกราชา รัชชเยชหวทคยลระ
 คำสั่ง พวกล่ามฝรั่งเหล่านั้น จะมีความรู้คนทุกสักเพียงไรทราบไม่ได้ แต่
 รัฐบาลไปทุกเทศเท่านั้น หน้าที่ก็ไม่มีอันใดนัก เพราะราชการที่เกี่ย
 ข้องกับไปทุกเทศมีแต่กวรวค้ำชายทางเมืองมาเก็บ นาน ๆ เจ้าเมือง
 มาเก็บจะมีหนังสือมาสักครั้งหนึ่ง ส่วนภาษาอังกฤษถึงแม้ว่ามีเรือค้า
 อังกฤษไปมาค้าขายอยู่ในสมัยนั้นบ้าง นายเรือรู้ว่าไม่มีใครพูดภาษา
 อังกฤษได้ ในเมืองนี้ ก็หาแขกมลายูเข้ามาเป็นล่าม เพราะคนนอก
 ที่ไทยพุดจากอังกฤษที่เข้ามาลงกรุงเทพฯ ก็ดี หรือพุดจากทางราชการ
 ที่เกี่ยวข้องกับอังกฤษที่เมืองเกาะหมากแลสิงคโปร์ก็ดี ใช้พุดจาก
 แต่ด้วยภาษามลายู แม้นเมื่อสำเร็จราชการอื่นเคียดของอังกฤษให้
 หมอ ยอน ครอบเพ็ค เป็นทูตเข้ามายังกรุงรัตนโกสินทรเมื่อขมมะเส
 พ. ศ. ๒๓๖๔ ทรงกฤศศศก ๑๘๒๓ ในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ ก็คือ
 พุดจากราชการกับไทยทางภาษามลายู ความปรากฏในจดหมายเทศ
 ครอบเพ็คแต่งไว้ว่า การที่พุดจากบริษัทยาลไทยครั้งนั้น ทูตต้องพ
 ภาษาอังกฤษแก่ล่ามที่เอามาด้วย ล่ามต้องแปลเป็นภาษามลายูขอ
 หลวงโกษาอิศหาก หลวงโกษาอิศหากแปลเป็นภาษาไทยเรียนให้
 พระยาพระคลัง ๆ คอยว่ากระไรก็ต้องแปลอันกลับไปเป็นคำ ๆ อย่าง
 เคียวกัน ครั้นต่อมาเมื่อครอบเพ็คกลับไปแล้ว ได้ไปเป็นเรสซิเดนต์
 อยู่ที่เมืองสิงคโปร์ อังกฤษเกิดรบกับพม่าครั้งแรกเมื่อปลายรัชกาลที่
 ครอบเพ็คจะบอกข่าวการสงครามมาให้ไทยทราบ ต้องให้แปลหนังสือ
 พิมพ์ข่าวภาษาอังกฤษเป็นภาษาไปทุกเทศเสียก่อน แล้วจึงส่งเข้ามา

กรุงเทพ ฯ เพราะภาษามลายูด้อยค่าน้อย ไม่พอจะแปลความใน
หนังสือพิมพ์ชาวภาษาอังกฤษเข้าใจได้แจ่มแจ้ง ครั้นต่อมาถึงต้นรัชกาล
ที่ ๓ ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ไซร์ เซอร์เบอนัวเป็นทูตเข้า
มาขอทำหนังสือสัญญา เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงกษ
ัตริย์ศก ๑๘๒๕ การที่พูดจากับไทยสักรวมกันว่าครั้งครอเพ็ดน้อย
หนึ่ง ด้วยเขอรณพศภาษามลายูได้ ถึงกระนั้นหนังสือสัญญาที่ทำก็
ต้องใช้ภาษาต่าง ๆ ถ้ากันถึง ๔ ภาษา คือภาษาไทย ภาษา
อังกฤษ ภาษาโปรตุเกส แลภาษามลายู เพราะไม่มีภาษาใดที่
จะเข้าใจกันได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย.

ในรัชกาลที่ ๓ นั้น เมื่อบชวค พ.ศ. ๒๓๗๓ ทรงกษัตริย์ศก
ศก ๑๘๓๑ พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งในกรุงเทพ ฯ เป็นที่แรก
อันนี้เป็นต้นเหตุที่ไทยจะได้เรียนภาษาอังกฤษเป็นเดิมมา ด้วยลทธิ
ของพวกมิชชันนารีอเมริกันไม่ได้ตั้งตัวเป็นสมณะเหมือนพวกบาทหลวง
วางตนเป็นแต่เพียงมิตรสหาย ใช้การสงเคราะห์ เป็นต้นว่าช่วย
รักษาโรคแลช่วยบอกกล่าวสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ ให้แก่ผู้อื่นเป็นเบื้อง
ต้นของการสอนศาสนา เพราะฉนั้นเมื่อคนทั้งหลายรู้จักคุ้นเคยจึงชอบ
สมาคมคบหากับพวกมิชชันนารีอเมริกันมาแต่แรก.

ในสมัยนั้นผู้มีสติปัญญาที่เป็นชั้นสูงอยู่ในประเทศนั้นแลเห็นอยู่แล้ว
ว่าการสมาคมเกี่ยวข้องกับฝรั่งต่างประเทศคงจะต้องมียิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน
แลภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาสำคัญทางประเทศวันออกนั้น มีเจ้านาย
บางพระองค์แลข้าราชการบางคนปรารถนาจะศึกษาวิชาการแลขนบธรรมเนียม

เนียมของฝรั่ง แลจะเล่าเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษ จึงพยายามเล่าไว้
 ศึกษาด้วยพวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ที่สำคัญคือ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้นยังทรงผนวชเป็นพระ
 ราชาคณะอยู่พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว เว
 ลานั้นยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์พระองค์ ๑ สมเด็จพระเจ้าพระย
 บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เวลานั้นยังเป็นหลวงสิทธิินายเวรมหาศัลย
 แล้วได้เลื่อนเป็นหมื่นไวยวรรณดิถองศ์ ๑ แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาท
 หารู้แต่พอพูดอังกฤษได้บ้าง ไม่เชี่ยวชาญเหมือนพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว แ
 ทานทั้ง ๓ ทักถว้มาศึกษาได้ความรู้การฝรั่งต่างประเทศ ทันที
 ใช้วิชาช่วยราชการมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพราะเมื่อจอ พ.ศ. ๒๓๘๖
 ทรงยกยศยศ ๓๘๕๐ รัฐบาลอังกฤษให้เซอร์เชมสเซอร์คเป็นทูตมา
 ด้วยเรือรบ ๒ ลำ จะเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาที่เบอร์นินได้ทำไว้ เซ
 อร์เชมสเซอร์คเข้ามาครั้งนั้นไม่เหมือนกับครอเฟ็ค แลเบอร์นินทมาแต่ก่อน
 ด้วยเป็นทูตตรงมาจากประเทศอังกฤษ การที่มาพดจาแลหนังสือที่
 มาถึงรัฐบาลไทย ใช้ภาษาอังกฤษ กิริยาอาการที่มากทหนงองฮา
 ผิดกับทูตแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราช
 ดำริหาผู้ที่สนทนากอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ให้พอที่จะรับรอง ได้ค
 ณะเซอร์เชมสเซอร์คได้ ความปรากฏในจดหมายเหตุกระแสรบสิ่งใน
 เรื่องเซอร์เชมสเซอร์ค (ซึ่งหอพระสมุดพิมพ์ เมื่อ ร.ศ. ๓๒๘ พ.ศ. ๒๔๕๓)
 ว่า :—

“ทรงพระราชดำริห์ . . . เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญาสมควร
จะเอาเข้ามาเป็นที่ปรึกษาด้วย การครั้งนี้เป็นการฝรั่ง สมเด็จพระ
เจ้าอนงยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทราบอย่างธรรมเนียม
ฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็นที่ปรึกษาใหญ่ได้ แต่ก็คิดประจำขนอยู่ที่
เมืองสมุทปราการ (ด้วยครั้งนั้นไม่ไว้พระทัย เกรงอังกฤษจะเอา
อำนาจมายังค้ำให้แก่อนึ่งสี่สัญญา อย่างทำแก่เมืองจีน จึงให้ตระ
เตรียมรักษาข้อมคู้ให้มั่นคง) จึงมีโวยวรรณ (คือสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์) ก็เป็นคนสนิทคั่นในอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ก็ลง
ไปรักษาเมืองสมุทปราการอยู่ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (คือสมเด็จพระเจ้า
พระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นผู้รั้งราชการกรมท่า ด้วยเจ้าพระยา
พระคลังลงไปสักเลขาอยู่ที่เมืองชุมพรในเวลานั้น) แต่งคนที่มีสติ
ปัญญาเข้าใจความ เชิญกระแสพระราชดำริห์ลงไปปรึกษา” แลการ
ที่มีหนังสือโต้ตอบกับเซอเซมสะบรุกครั้งนั้น ปรากฏว่าหนังสือที่
มีมาเป็นภาษาอังกฤษ ให้หมอยอน (คือหมอยอน เทเลอ โยนส์
มิชชันนารีอเมริกัน) แปลเป็นภาษาไทยกับล่ามของสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ
อีก ๒ คน เรียกว่า โยเซฟ เป็นฝรั่งเรเซียนคน ๓ เรียกว่าเสมีนยัม
(คือ เซมส์เซ) อังกฤษอีกคน ๓ ส่วนหนังสือที่ไทยมีตอบเซอเซม
สะบรุกนั้น ร่างในภาษาไทยถวายทรงแก้ไขก่อน แล้วให้หมอยอนกับ
ล่ามช่วยกันแปลเป็นภาษาอังกฤษ แล้วส่งไปถวาย “ทูตกระหม่อมพระ”

คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจสอบอีกชั้นหนึ่ง เพ
 ในทางภาษาอังกฤษทรงทราบว่าผู้คนที่เล่าเรียนด้วยกันในครั้งนั้น
 ไทยที่ศึกษาวิชาความรู้ก็มีชั้นนารืออเมริกัน เมื่อในรัชกาลที่
 ยังมีอีกแต่ไปเรียนทางวิชาอื่น เช่นกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงกำ
 กรมหมอบอยู่ในเวลานั้น ทรงศึกษาทางวิชาแพทย์ฝรั่งจนได้ประกาศ
 นียบัตร ถวายเป็นพระเกียรติยศมาจากมหาวิทยาลัยแห่ง ๓
 ประเทศอเมริกา กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศอีกพระองค์ ๓
 ทรงศึกษาการช่างฝรั่ง แต่จะทรงศึกษากับใครแลทรงสามารถเพียง
 ทหารราบไม่ ยิ่งนายโหมค อมาตยกุลที่ได้เป็นพระยากระสาปนกิจโกศล
 เมื่อในรัชกาลที่ ๕ อีกคน ๓ ได้ศึกษาเรื่องเครื่องจักรแลวิชาประสม
 จากพวกมิชชันนารืออเมริกัน แลหักจักรูปจากขาดหลวงหลยลานชัย
 ฝรั่งเศส แต่เมื่อยังถ่ายด้วยแผ่นเงิน เป็นผู้เรียนรู้วิชาฝรั่งมีชื่อเลือ
 มาจรัชกาลที่ ๕ แต่ผู้ที่เล่าเรียนแต่ทางวิชาช่างไม่สู้จะเอาใจใส่ใ
 ทางภาษาจึงไม่มีใครรู้ภาษา ถึงสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวง
 ก็เพราะเอาใจใส่ในวิชาต่อเรือกำปั่นเสียมาก จึงไม่มีใครตั้งต้นทักทางภาษ
 อังกฤษ.

ผู้ที่เล่าเรียนรู้ภาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นอก
 จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว มีปรากฏอีกแต่ ๒ คน คือหม่อมราชวงศ์ทัญผู้ที่ตั้งหนังสือ
 เรืองนคน ๓ เกิดในรัชกาลที่ ๒ เมื่อข้เงาะจุลศักราช ๑๑๘๓ พ. ศ. ๒๓๖๖
 เกิดเป็นแต่หม่อมราชวงศ์กระต่ายบุตรหม่อมเจ้าช่อม ในเจ้าที่

มชนอักษรารักษ์ เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 หนว เพียรเรียนตามเสด็จเจริญ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ้าชุ่มได้
 กรมหมื่นเทวานุรักษ์ หม่อมราชวงศ์กระต่ายได้เป็นหม่อมราชโชทัย
 วจังได้เป็นตำแหน่งล่ามไปเมืองอังกฤษกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ ชุ่ม
 นาค เมื่อทูตไทยไปคราวแรกนั้น ครั้นกลับจากราชการทูต ทราบดี
 ราชทานพานทองเล็ก แล้วได้เป็นอธิบดีพิพากษาศาลต่างประเทศ
 แรก อยู่มาจนอายุได้ ๕๘ ปี ถึงอนิจกรรมในปลายรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
 ๑๖ พ.ศ. ๒๔๓๐ อีกคน ๓ ชื่อ นายคึก เป็นมหาดเล็กข้าหลวงเดิมใน
 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ แต่เรียนรู
 ษาอังกฤษ ฝรั่งเศสเรียกกันว่า "กัปตันคึก" มีชื่ออยู่ในหนังสือ
 ขอนเขาวังแห่งเมืองไทย คนนี้ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นที่ขุนยวี
 ญสมุท เป็นล่ามของจมนมดเจ้ายรพทักษัตนรทูตไปเมืองอังกฤษด้วย
 มาได้เป็นที่หลวงสรวิเศษ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกเธอ
 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ อยู่มาจนใน
 รัชกาลที่ ๕ ไทยที่เรียนรูภาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓
 ปรากฏแก่ ๔ ศัพท์กันถึงกล่าวมานี้ ยังมีไทยที่ได้ออกไปเล่าเรียน
 ยุโรปเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อีกคน ๓ ชื่อ นายฉน เป็นคนที่สมเด็จพระเจ้า
 รัชกาลที่ ๑ เลียงมา เห็นว่าฉลาดเฉลียวจึงฝากเรือกัปตันอังกฤษออกไป
 าศึกษาวิชาเคีรเรือกำปั่น ได้ไปเรียนอยู่ในเมืองอังกฤษจนได้ประกาศนียบ
 ราชเคีรเรือทะเลได้แล้วจึงกลับมา (เข้าใจว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๕) ได้

เป็นที่ขุนรเจณฑเล แลได้เป็นล่ามของพระยามนตรีสุริยวงศ์เมื่อไปเล่น
ราชศกด้วย ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นหลวงชลธารพินิจย์ ตำแหน่ง
เจ้ากรมคลอง แลเลื่อนเป็นพระชลธารพินิจย์

ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็น
พระราชอรรษาธิการเล่าเรียนภาษาฝรั่ง มาแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติ เรื่องนี้มีภาษิตสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร
ญาณวโรรสว่า “ในรัชกาลที่ ๑ ใครแข็งแรงในการศึกสงคราม
ก็เป็นคนโปรก ในรัชกาลที่ ๒ ใครแต่งบทกลอนดีก็เป็นคนโปรก ใน
รัชกาลที่ ๓ ใครศรัทธาสรางค์ก็เป็นคนโปรก แลในรัชกาลที่ ๕ ถ้า
ใครเรียนรูภาษาฝรั่งก็เป็นคนโปรก” ทั้งนี้ แต่ในสมัยเมื่อราชทูตไทย
ออกไปประเทศอังกฤษเมื่อคราวขอมะเสด็จ ผู้ที่เริ่มเล่าเรียนภาษาฝรั่ง
ขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ยังอยู่ในเวลาเล่าเรียน หรือพอเริ่มจะเข้ารับราชการ
ในตำแหน่งตำแหน่ง ยังไม่มีผู้ใดซึ่งเป็นข้าราชการชั้นสูงจะสามารถวิ
เคราะห์ทำการได้อย่างหม่อมราโชทัย ด้วยเหตุที่ข่วงคังกล่าวมาน
จึงควรนับว่า เจกหมายเหตุของหม่อมราโชทัยเป็นหนังสือแต่งกันแต่
อ่านด้วยประการทั้งปวง.

ตอนที่ ๑

แต่ราชทูตออกจากกรุงเทพฯ จนถึงเมืองสิงคโปร์

๑ ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมราโชทัย กระต่าย ได้รับพระราชทาน
จดหมายรายเรื่องความ ตามระยะทางที่พวกราชทูตกราบถวายบังคมลา
ออกจากกรุงเทพมหานคร ไปจำเริญทางพระราชไมตรีพระเจ้ากรุง
ลอนดอน ทลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย.

ใจความว่า เหว่นศักร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ รุ่งศักราช ๓๒๓๘
ขมะเสงนพศก (พ.ศ. ๒๔๐๐) เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระยามนตรี
ศรีวรงค์ ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต จมื่นมณเฑียร
พิทักษ์ ครุฑทูต หม่อมราโชทัย ล่าม จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์
สรรพกิจ ผู้กำกับเครื่องมงคลราชบรรณาการ^๑ พร้อมกันในพระบรม
มหาราชวัง เชิญพระราชสาส์นขึ้นใส่พระยานมาศแห่ไปตั้งท่าพระ แล้ว
เชิญลงเรือพระที่นั่งชลพิमानไชย ล่องลงไปเมืองสมุทรปราการ. ๒

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ ย่ำรุ่งแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมันตพงศ์พิสุทธ
มหาयरชรัตโนคม ว่าที่สมุหพระกลาโหม ให้เชิญพระราชสาส์นแลรับ
เครื่องราชบรรณาการ^๑ ลงเรือพระที่นั่งกลไฟสยามอรุณผลเสร์ฯ เวลา
เช้าโมงหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยา

๑ ราษฎรผู้ไปราชการทุกครั้งนั้น ทั้งราษฎรผู้ส่งของเครื่องราชบรรณาการ แลของ
สิ่งส่งไปพระราชทาน มีราชลเือศคั้งอยู่ในใบเพิ่มข้างท้ายหนังสือ

ศิริยวงศ์ แลพวกขุนนางทั้งผู้มีชื่อซึ่งจะไปถวายราชทูตนั้น รวม ๒๗ คน
 ลงในเรือแล้วให้ ไฟไฟใช้จักรออกไปถึงเรือรบอังกฤษเป็นเรือกลไฟชื่อ
 เอนกวนเทอ จักรท้าย ยาวสองร้อยสี่สิบสี่ ฟุต กว้างสามสิบสาม ฟุต
 ก็น้ำหนักสี่แปด ฟุต ถ้าจะคิดอย่างไทย พัดหนึ่งสิบสี่นิ้วกับสาม
 กระบะเย็บใหญ่ ยาวสองร้อยสี่สิบสี่ ฟุต คือ เส้นสี่สองวาสามคอกกับ
 กิ่งนิ้ว กว้างสามสิบสาม ฟุต คือ หัวหกนิ้วกับสามกระบะเย็บ ก็น้ำ
 หนักแปด ฟุต คือ สิบเอ็ดคอกกับนิ้วกึ่ง กำลังสามร้อยหกสิบแรงม้า
 คนในเรือยกี่คน ๑ ออฟฟิเชอ ๒๐ ลูกเรือทหารคนใช้รวม ๓๘๖ คน
 เป็นเรือกวน ๒ ไปรบให้มารัยพวกราชทูต เวลาเช้า ๓ โมงครึ่งยกี่กับ
 กัยขุนนางนายทหาร จักรทหารถอยนบนเรียงเคียงกันค้ำนัยพระราชสาส์น
 สองแถว ๆ ละหกคน มีคนตักกลองคนหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศิริยวงศ์ จึงขึ้นไปบนเรือ
 เอนกวนเทอก่อน แล้วให้หม่อมราโชทัยเชิญพระบรมราชสาส์น งาม
 มณเฑียรพิทักษ์ เชิญพระบรมราชสาส์นขึ้นไปต่อภายหลัง ยกี่
 ขุนนางแลทหารค้ำนัยรัชพระราชสาส์น แล้วให้ทหารยิงปืนใหญ่สลุ
 ราชทูตสี่เก้าหนัก แล้วให้เชิญพระราชสาส์นขึ้นไว้บนโต๊ะในห้องข้างท้าย
 เป็นที่พวกราชทูตอยู่ ครั้นจนเครื่องราชบรรณาการขนบนเรือ เอน
 กวนเทอเสร็จแล้ว เวลาบ่ายโมงหนึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศา
 ธิราชสนิท เจ้าพระยาศิริยวงศ์ก็ลงเรือพระที่นั่งสยามอรุสมพลกัณ

ช้ามากกรุงเทพฯ เวลาบ่ายโมงเศษ ก็ย้กันไอแกแสดแซน ให้ใส่ไฟ
ย้จ้กรออกจากที่ทอกลสมอนอกสันคชน ฯ

๑ พอสว่างขึ้นเป็นวันอาทิตย์เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ถึงหน้าเขา
พนมร้อยยอด เวลาพลบถึงเกาะอ่างทองได้ลมก็ ก็ย้กันให้เอาจักร
ไปเล่นไปไป ฯ

๑ วันจันทร์เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลารุ่งถึงเกาะพงัน ครั้น
เวลาสายซ้กลมเรือไม่เคียว บางที่ก็ถอยหลัง บางที่เคียวไปสักหน่อย
ถึงบ่ายสองโมงจึงมีลมเด่นออกไปได้ถึงแหลมกลุมพอกพลบ ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ สว่างที่อ่าวบางตรงเกาะกระ
ดงนั้นซ้กลม จนบ่ายสองโมงเศษจึงได้ลมเด่นต่อไป พันเกาะกระ
ประมาณยี่สิบห้าไมล์ คือพนมร้อยยี่สิบห้าเส้น พอสว่าง ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ มาสว่างตรงแหลมหน้าเมืองตานี
เวลาพลบถึงหน้าเมืองถันตัน ลมทวนหน้า ก็ย้กันให้ใส่ไฟใช้
จักรต่อไป ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ มาสว่างที่หน้าเมืองตรังกานู
ที่อ่าวตรังกานูออกไปมีเกาะซ้อเกาะฝ้าย เรือทวนน้ำทวนลม จนเวลา
ค่ำจึงถึงเกาะตั้งโกวัน พวกจีนเรียกเกาะเต่า เป็นแขวงเมืองตรังกานู
ก็ย้กันให้เอาจักรขึ้น ใช้ไปไป ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สว่างพันเกาะตั้งโกวันออกไป
ประมาณยี่สิบห้าไมล์ คือพนมร้อยยี่สิบห้าเส้น เรือทวนน้ำทวนลมก้าว
ไม่ออก ก็ย้กันให้ทหารหัดย่นใหญ่ทำท่ารบต่าง ๆ ให้ราชทูตดู เวลา

ย้ายโหม่งหนึ่งให้เอาจักรลงที่ แล้วใส่ไฟใช้จักรต่อไป เวลาทุ่มเศษ
หน้าเมืองปะหัง ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาบ่ายถึงเกาะหม้อใต้เมือง
ปะหังหน้อยหน่ง เวลาบ่ายถึงเกาะนาก พวกจีนเรียกแต่ยิว ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาสว่างถึงศิลาขาว ที่คือ
ชาวนั้น เป็นศิลาออกชนพินาย่าง อยู่ใต้น้ำข้าง เช่นที่น้ำกลวเรือ
เรือออกจะโคนก็จะเป็นอันตราย จึงก่อหอคอยสูงเจดโคมไว้บนนั้น
เข้าออกจะโคเห็นเป็นที่สังเกต มีคนผลัดเปลี่ยนกันรักษาอยู่ที่นั่น
เวลาเช้า ๕ โมง ถึงเมืองสิงคโปร์รวม ๘ วัน ฯ

กัปตันให้ชักธงพระจอมเกล้าขึ้นบนปลายเสากระโงงหน้าแล้วให้
สมอลง กัปตันก็ลงเรือโยกขึ้นไปหาอนเนอ เรย์ลีย์สันแคล เจ้าเมือง
ให้มิกเตอแมกเนียงลงมาทักถามข่าวราชทูตที่ในเรือรบ มิกเตอแมก
เนียง บอกว่าเจ้าเมืองสิงคโปร์ให้มาแจ้งความแก่ท่านราชทูตว่าได้
ข่าวราชทูตจะออกมานานแล้ว เจ้าเมืองสิงคโปร์ตั้งใจคอยอยู่ที่
มิได้ขาด แต่วันนี้ราชทูตมาถึงเป็นวันอาทิตย์ เจ้าเมืองเสียใจ
กัวยะจักแจ้งเชื้อเชิญแลยิงสลักขวัญยังไม่ได้ ขอเชิญพักอยู่ในเรือรบ
สักคืนหนึ่งก่อน ที่รุ่งขึ้นวันจันทร์จึงจะจัดทหารตั้งกระบวนรับราชทูต
ให้เป็นเกียรติยศแก่พระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ราชทูตตอบว่าชอบแล้ว
เมื่อเรือกลไฟเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ พระเจ้าอยู่หัวแลท่านเสนาบดีผู้ใหญ่
ก็ให้จัดแจงให้เราออกมา เราก็มมีความปรารถนาจะออกมาให้ถึง โดยเรือ
ระใคร่พบรู้จักกับเจ้าเมืองแลขุนนางกัวย แต่วันนี้เป็นวันอาทิตย์จะของ

ก่อนเวลาพรุ่งนี้ จึงจะจัดแจงรับทูตตามทูตนั้น
จะจัดแจงให้สัมภวแก่พระเกียรติยศเด็ก
เมกเนย ก็ลากลับไป ฯ

ตามแต่เจ้าเมืองสิงคโปร์
ทุกคนเท่านั้นแล้วมีศเคอ

๐ วันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๓๓ ค่ำ เวลาเช้าโมงครึ่ง เจ้าเมือง
สิงคโปร์ให้จกเรือใบค้ำหนึ่ง หน้าเรือยกธงพระจอมเกล้า ท้ายเรือ
ยกธงอังกฤษ มีขุนนางฝ่ายทหารซีกกระชอกอยู่หน้าเรือคนหนึ่งอยู่ท้ายเรือ
คนหนึ่ง คนตักกระเชียงสียเล่ม คนถือช่อดอกไม้คอยรับเรือสองคน
คนถือหางเสือคนหนึ่ง รวมอังกฤษสียห้าคน ออกมารับราชทูตเรือ
ย พวกราชทูตทั้งหกคนแต่งตัวใส่หมวกยอกทอง ใส่เสื้อเข็มชาย
งฝ่ายกทอง ใส่สนับเพลาคาดเข็มขัดราดคต ใส่ถุงเท้ารองเท้า
มอราชทูตจะลงเรือขึ้นไปในเมืองนั้น ที่เรือเฮนกวินเคอ มีทหาร
ยสองคน ถือขียนปลายหอกยืนค้ำขียนสัง ครั้นพวกราชทูตทั้งหกคน
งเรือใบค้ำออกไปห่างกำขียนประมาณสามเส้นเศษ ที่ในเรือรบขียน
หญิงคนหนึ่ง ให้ขุนนางที่ขียนเมืองรู้เป็นสัญญาณว่าราชทูตลงเรือมาแล้ว
มอราชทูตลงท่าหน้าเมือง มีศเคอ แมกแกนซ์ ที่สองเจ้าเมือง
ยมีศเคอ แมกเนยแลจันกิมจิง เป็นที่พระพิเทศพานิชสยามพิชิตภักดี
าราชการผลของพระเคชพระคุณ เป็นผู้ช่วยคุณแล้วกล่าวในทักกงสุล

๔ สมบั้นนั้นยังไม่ใช้รองเท้าถุงเท้ากันในกรุง ฯ จึงกล่าวนับเข้าในเครื่องแต่งตัวทุก
๕ ต่อมาได้เป็นที่พระยาอัยยงคตทศรักษา ผู้ว่าราชการเมืองกระบี่ ครั้นในรัชกาล
๕ เลื่อนเป็นพระยาอนุกุลสยามกิจ กงสุลเขนรลสยามที่เมืองสิงคโปร์.

ไทยอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ลงมายังคอบริราชทูตอยู่ เมือง
 ชนนางไทยจะขึ้นจากเรือนนี้ มีศเคอ แมกเนย ลงมายังทรม
 แล้วยนมือให้ราชทูตแลชนนางไทยจับประคองขึ้นไป ครั้นขึ้นไปบนค
 พร้อกันแล้ว มีศเคอ แมกแกนชียอกว่า เจ้าเมืองก็ลงมาคอบริ
 ค้วย แต่ขี้คั้นหาสุสยายไม้ ขอลาขึ้นไปก่อน ให้ข้าพเจ้ากับมีศเค
 แมกเนยคอบริราชทูตแทน ครั้นพดกันเท่านั้นแล้ว นายทหาร
 เข้าแตรสัญญา ให้ทหารบนใหญ่หนาย้อมสีกระบอกยิงสลุต ๑๘ นัด
 บนใหญ่นั้นมีทหารรักษายู่กระบอกละ ๕ คน สีกระบอกรวมทหารย้อมสี
 ทางทราชทูตขึ้นนมทหารบนปลายหอกบนค้ำนียอยู่สองแถว ๆ ละหก
 ห้าคน สองแถวร้อยสามสิบคน มีคนเข้าแตรตักสองตีฉายอีกยี่สิบคน
 ตามส่งราชทูตค้วย รถที่มารับพวกราชทูตห้ารถ แต่รถราชทูตอยู่
 รถหนึ่ง เป็นรถมีประทุนเทียมค้วยมาเทศก์หนึ่ง ครั้นมาถงคกทพ
 ซอเล็กเขือแวนคไซเค็ด เป็นคกสำหรับเควษุ นายห้างชนนางคน
 มาเข้าอาศรัย เจ้าเมืองสิงคโปร์จกทหารแต่งควดอบนปลายหอกผล
 เปลียนกันเควษาม ตรวทวารรักษาพวกราชทูตทั้งกลางวันกลางค
 สามสิบคน มีรถประจำอยู่สำหรับให้ใช้สามรถ ในคกนั้นมีเตียงทน
 ครอบทุกนาย แล้วเวลาเช้า ๓ โมงเตียงเช้า เทียงเตียงนำชา มีช
 นมโค น้ำตาลทราย ผลไม้ต่าง ๆ ย้าย ๓ โมงเตียงเช้าเย็น เว
 ๒ ทุ่มเตียงนำชา มีชองเหมือนเตียงกลางวันอีกครั้งหนึ่ง มีเคว
 สำหรับใช้ต่าง ๆ เป็นอันมาก เจ้าเมืองสิงคโปร์ให้มีศเคอ แมกเนย
 มาเยี่ยมเขียนตามข่าวอยู่เนือง ๆ แลชนนางอื่นก็ไปมามีโค้ชาค

๑ ฅวันอังการ เกือน ๘ ซัน ๓๔ ค่ำเวลาเช้า ๓ โมงเศษ เซอแมก
 ออคแลนค้ เป็นขนนางสำหรับคักสิ้นความในเมืองสิงคโปร์มาเยี่ยม
 ราชทูตคองคกทออยู่ เมอมานันแตงควใส่เสื้อสีกหลากแคงกรอมลงไป
 ึงเท้า มีคนถือกระบะของหุ้มเงินนำหน้าคู้หนึ่ง เวลา ๔ โมงเช้ามีคเคอ
 แมกเนียบ เอรอดหกรตมาเชิญพวกราชทูตไปบ้านเจ้าเมือง พวกราชทูต
 ึงหคคน แตงควเหมอนเมอแรกขนมาจากกำขันเสร็จแล้ว มีคเคอ
 แมกเนียบ ก็เชิญให้ ขนรดพาไปบ้านเจ้าเมืองบนขอคภูเขา เมอคอง
 ันมีทหารขันปลายหอกขันอยู่หน้าขันโคสองแคว ๆ ละหคคน คนหนึ่ง
 ผลิตคเปลี่ยกันเคิวดอกกลองสองคอยคเหตุการณ ซึ่งจะมีมาในท้องทะเล
 ะได้รู้โดยเร็ว ครันรดประทัยหน้าขันโคแล้ว พวกราชทูตก็พากันขัน
 ไปหาเจ้าเมือง ค่างทักทายปราไสกันตามธรรมเนียม แล้วลา
 เจ้าเมืองไปบ้านพระพิเทศพานิช อยู่ถันนประมาณครึ่งชั่วโมงจึงกลับมา
 คกทสำนัก ฯ

๑ วันพอ เกือน ๘ ซัน ๓๕ ค่ำ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เจ้าเมือง
 มาเยี่ยมราชทูตคองคกทออยู่พคจากันแล้วก็ลากลับไป ประมาณสี่นาทีกา
 รองเจ้าเมืองซอ มีคเคอ แมกแกนซี มาหาราชทูต ถามข่าวสขทุกข
 กันตามธรรมเนียม. ฯ

๑ รุ่งซันฅวันพฤษหัตถ์ เกือน ๘ แรมค้ำ ๓ เวลาเช้า ๔ โมง
 มีคเคอ แมกเนียบ มาเชิญพวกราชทูตไปเค็ยวคู้ถันฐานบ้านเมือง แลไป
 หา เซอแมกกอคแลนค้ผู้ชำระความ แล้วกลับมากคกทักพัก ข่ายโมง

หนึ่งพวกกงสุลหลายชาติมาเยี่ยมราชทูต เวลาบ่าย ๔ โมงพวกราชทูต
 ไปหา มิคเคอแมกแกนซี เวลาทุ่มหนึ่งพระพิเทศพานิชเชิญพระ
 ราชทูตหกคนไปกินโต๊ะ เลี้ยงอย่างอังกฤษ มีอังกฤษ ๓๓ คน
 ไทย ๖ คน จีน ๒ คน แหกคน ๓ รวมกัน ๕๐ คน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ เวลา ๔ โมงเย็น จีนจงช
 นายห้างพระยาพิศาลสุภผล^๖ เชิญราชทูตไปกินโต๊ะ เลี้ยงอย่างจีน มีไทย
 ๖ คน จีน ๒ คน รวม ๘ คน เวลา ๒ ทุ่มก็ไปกินโต๊ะ^๗ จีนเชิญพระ
 ราชทูตไปกินโต๊ะที่บ้านบนยอดภูเขา เมื่อไปนั้นจีนมณฑลเขี้ยวพิทักษ์
 จีนราชามาตย์ไปรดเคียวกัน รดนั้นแล้ว คณชัชรพาทลงทางไป
 ไม่ถูกกัคนกลบที่สำนัก ที่กินโต๊ะมีขี้พาทย์อย่าง
 อังกฤษวงหนึ่ง ๒๗ คน มีพวกอังกฤษรำเท่า ผู้ชายผู้หญิงเต็มเป็นคู่
 ประมาณ ๓๐ คู่ พวกอังกฤษที่ไปกินโต๊ะประมาณร้อยห้าสิบเศษล้วน
 ผู้กตสัน พวกราชทูตไทย ๔ คน จีนประมาณยี่สิบเศษ แหกเทศ ๘ คน
 แหกมลายู ๓๕ คน พวกราชทูตอังกฤษรำเท่าอยู่หน้าท่าทุ่มเศษจึงกินโต๊ะ
 ครั้นเสร็จพักอยู่สักยี่สิบนาทีกกตยี่มาคกทอยู่

๖ พระยาพิศาลสุภผล (จีน)

๗ ที่เรือกัปตัน เป็นอศหัวหน้าจีน

๘ เป็นถารม็อบอล เลี้ยงโต๊ะ คือ ขี้เป่

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองสิงคโปร์
ไปถึงเมืองไคโร แวะแคว้นอายซุบโต^๔

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ มีคนอังกฤษผู้^๕มาเยี่ยม
ราชทูตหลายคน จนถึงเวลาบ่าย ๕ โมงเศษพวกราชทูตก็ขึ้นรถพร้อม
กันออกจากที่สำนักไปลงเรือที่ท่า มีทหารถือขียนยันค่านิชสองแถว ๆ
ละหกสิบคน มีทหารเข้าแถวเป็นสัญญาณยกให้ทหารยืนใหญ่สามแถวขอก
ยิงสลุตสิบเก้านัด มีศเทศแหมกแกนซ์ ๓ มีศเทศแหมกเนียบ ๓ เซอแมก
กอสแลนค์ ๓ พระพิเทศพานิช ๓ ขุนนางอังกฤษฝ่ายกรมท่า ๓ ลงมา
ส่งที่เรือ ในเรือนี้มีขุนนางฝ่ายทหารกำกับเรือคน ๓ คนถือขอด่อง่าม
คอยรับเรือสองคน คนที่กระเชียงสิบคน พวกราชทูตก็ลงเรือมาถึงเรือ
กลไฟแล้ว ก็ยักันจึงบอกว่าคนไปค้างอยู่บนเมืองสิงคโปร์แก่คน ยัง
ให้ไปตามหาอยู่ ในเวลานั้นยังระไปมิได้ แล้วเดือนก็มีคนก็ ต่อเกือบ
สว่างจึงค่อยไป^๖ ถึงเวลาสี่เอ็ดทุ่มจึงให้ถอนสมอใช้จักรไปสว่างที่ใน
อ่าวเรือว.^๗ ๗

๑ ฅวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ เวลาห้าโมงเช้าถึงเกาะ
แคสยา บ่ายโมงเศษถึงเกาะเมนคานอยู่ข้างซ้ายมือ พันออกไป

^๔ คือ อธิปต์ เรือกอายุซุบโต ตามในหนังสือไบเบลที่พวกมิชชันนารีแปล.

^๕ ไปหนทางเรือแล่นไบแต่ก่อน ต้องไปทางเกาะชวา.

ข้างขวามือหน้อยหนึ่งมีอีกสองเกาะ เรียกเกาะเหนือเกาะใต้ ถูกสย
เกาะออกไปมีอีกเกาะหนึ่งชื่อเตยละ ๖

๑ วันพอ เกือบ ๘ แรม ๘ ค่ำ เข้าโมงเศษถึงเกาะช่อวาทเซ
ย้ายสองโมงถึงช่องชะกะตรา ย้ายสี่โมงถึงแหลมแอนเขอ ก็ปัก
ให้ทอกสมอลงตรงหน้าขอม ขอมนั้นเป็นค่านเมืองชะกะตรา มีบ้านเรือน
อยู่ไม่มากนัก ทั้งตึกทั้งโรงประมาณสองร้อยหลัง ที่ใต้ขอมลงไป
มีทอกคอยส่งทุกโคมขนยก สำหรับให้เรือเข้าออกเห็นเป็นสำคัญ
หน้าขอมกำบนอเมรกันเที่ยวหาปลาพาเข้าไปทอกพักอยู่สองลำ เม
เรือกลไฟเอนกวนเทอทอกสมอลงแล้ว มีเรือลูกค้าแล่นไต่ข้าง เร
กระเซียงข้าง เขาผลไม้เผือกมันแลสัตว์มีชีวิต คือวานรแลนกเป็ดไก่
สัตว์นอกหลายอย่างออกมาขายเป็นหลายลำ แล้วมีเรือ โยคคาก
คักกระเซียงออกมาลำหนึ่ง ถึงจอดเข้าข้างเรือกลไฟ แล้วทวนายข
บอกแก่ชนนางที่ในเรือ ว่าเราเป็นเจ้าของมาหากปักัน ชนนางในเรือ
จึงเข้าไปบอกปักันว่า นายเจ้าทำมาหาท่าน ก็ปักันก็สั่งให้เข้ามา
ครั้นนายเจ้าทำมาถึงแล้วค่านับผูกเอาไต่ตามตามการ สักครู่หนึ่งก็ลาไป
ปักันจึงให้ชกองวัดนคาศนขนปลายเส้าหน้า แล้วยิ่งขึ้นใหญ่ที่สุด ๒๓ น
ฝ่ายข้างบนขอมก็ยิงตอย ๒๓ น แล้วปักันจึงเชิญพวกราชทูต
เรือโยคคักกระเซียงไปถึงท่า แล้วพาเคิ่งขึ้นไปใกล้เรือขนายเจ้าทำ
ฝ่ายนายเจ้าทำรู้ก็ออกมาขยับเชิญให้เข้าไปในตึก แล้วปักันกับนาย

๑๑ ชื่อเมืองชะกะตรา เป็นชื่อเก่าของภูมิลำเนาที่ตั้งเมืองเบตาเวีย ที่เกาะชวา.

เจ้าทำให้นำราชทูตไปเที่ยวเค็รคุกค้าขยลบ้านตาม ทางประมาณซึ่งโมงหนึ่ง
แล้วนำไปที่โรงอาบน้ํานั้นไหลลงมาจากภูเขาเย็นใสสะอาดนัก ครั้น
พวกราชทูตอาบน้ําลแล้ว แวะไปนั่งอยู่ที่ตกเจ้าทำครุหนึ่ง พอคำก็ลา
กลับมาเรือ เรือยังทอดค้างอยู่หน้าค่านคันทนง ฯ

๑ รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้า
จึงดอนสมอใช้จกักรออกจากที่นั้น ไปจนเย็นยังหาพินเกาะชะกะตราไม่
เกาะนั้นอยู่ซ้ายมือเมื่อออกไป ช่างขวามือแลเห็นภูเขาที่เกาะสุมาตรา
เวลาค่ำลงลมก็ กัปตันให้เอาจกักรขึ้น ใช้ไปไป ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ไม่แลเห็นฝั่งเห็นเกาะเห็น
ภูเขาเลย วันอาทิตย์ เดือน ๓๐ ขึ้น ๔ ค่ำ เวลาเที่ยง คันทนงจกักร
บอกว่า เรือเราเคยวนตรงเกาะลังกาแล้ว แต่ไกลนักแลไม่เห็น วัน
พฤหัสบดี เดือน ๓๐ ขึ้น ๘ ค่ำ เวลาค่ำซกักรเรือไม่เค็ร ราชทูตให้ถาม
กัปตันว่า เราซกักรมกักรนถ้าจะใช้ไฟไม่ได้ฤ กัปตันตอบว่าถ่านมันน้อย
ถ้าใช้ไฟถ่านจะหมดเสีย เกลือกเป็นเหตุการณไปข้างหน้าเราก็จะไค้
ความซกักรสน ประการหนึ่งถ่านหมดเรือก็จะโคกลงนักร ฯ

๑ ฅวันเสาร์ เดือน ๓๐ ขึ้น ๓๐ ค่ำ เวลาค่ำจึงโกลมคักร วันอาทิตย์
เดือน ๓๐ แรม ๓ ค่ำ เวลาสองยามเศษ เกิดลมสลากันจกักรนักร คณ
ใหญ่สูงกว่าเรือ พกักรเสมออยู่จนดวงจันทร์เดือน ๓๐ แรม ๔ ค่ำ เวลา
กัปตันหนบอกว่า พรุ่งนี้พอสว่างจะเห็นฝั่งข้างแหลมแอฟริกา ครั้น
รุ่งขึ้นเวลาสว่างก็เห็นฝั่ง ทฝั่งนั้นมีภูเขาทรายสูง เรือกักรนั้นชื่อว่าบา

ฟูม เป็นปากทางที่จะเข้าในทะเลแดง ขณะนั้นลมสลาตันยังพัดจกอยู่
 เวลาเข้าสองโมงเศษเห็นกำปั่นสองเส้าครึ่ง เป็นเรือฝรั่งเศษ แล่นตาม
 เรือเอนกวนเทอเข้าไปลำหนึ่ง เรือเอนกวนเทอ แลเรือฝรั่งเศษนั้นต้อง
 ลกโย เอาแต่ใบขึ้นคันไว้ด้วยลมแรงนัก มีศเคอเวม่นคคนหนบอ
 ว่ายังอีกสองสามชั่วโมงทะเลก็จะวายไม่มีคลื่น ครั้นแล่นไปจนเวลา
 สี่โมงเช้า ก็ยัดให้เอาจักรลง ใช้ไฟไปสักชั่วโมงหนึ่งลมก็สงบคลื่น
 เรียบเสมอเหมือนน้ำในแม่น้ำ เวลาบ่ายโมงเศษแลไม่เห็นฝั่งแ
 เกาะเลย ฯ

๑ ฅวันพฤหัสบดี เดือน ๓๐ แรม ๗ ค่ำเวลารุ่ง แลเห็นฝั่งเอเคอ
 อยู่ฝั่งปากแผ่นดินอินอาหรับ เข้าโมงเศษถึงหน้าข้อม ข้อมนั้นไม่ใหญ่ไม่
 โคนก ตั้งอยู่บนภูเขา เมื่อกำปั่นเอนกวนเทอเข้าไปใกล้แล้ว ฝ่ายข้าง
 ขนข้อมซีกของอินวีย แล้วยังบนสันค ก็ยัดทิ้งสิ่งให้ทอคสมอลงตรงหน้า
 ข้อม ประมาณสี่นาทีมี่แขกเป็นเจ้าท่าลงเรือโยคแล่นโยออกมาถึง
 กำปั่น แล้วยอกก็ยัดกันว่าทั้นไม้ค ให้ไปทอกข้างภูเขากันวันค
 เดิก ก็ยัดทิ้งให้ถอนสมอ ยิ่งขึ้นใหญ่ขึ้นคหนึ่ง แล้วยนข้อมก็ยัด
 นคหนึ่ง เรือเอนกวนเทอก็ใช้จักรแล่นอ้อมภูเขาไปทางทิศใต้ แล
 เลี้ยวไปข้างวันค เวลาเข้าสามโมงเศษถึงที่ทอกสมอ ในอ่าวที่
 ทอกสมอนั้น มีเรือกลไฟเรือโยทอกอยู่ประมาณสามสี่เศษ ครั้น
 บ่ายสามโมงพวกราชทูตพากันไปเที่ยวเล่นบนบก ที่บนบกมีโฮเต็ล ค
 ตกสำหรับให้คนเช่าอาศรัยแลขายเข้าปลาอาหาร มีรถมีม้ามีฟ้าสำหรับ

ให้คนเคียวทางเข้าชี้ มีอุรุให้เข้าบรรทุกของ คนในประเทศนั้นเป็น
 คนคำมมหยิก ชั่วมาก ใจก็ชั่วร้าย ยากจนนัก เมื่อกำขึ้นลงทอกทำ
 แล้วมีพวกเด็กมาว่ายนํ้าอยู่ตามข้างเรือ ว่ายนํ้าท่วงทักฝักขี้ไทย
 ว่ายนํ้าอยู่ไทนาน ๆ ถึงสามสี่ชั่วโมง คนบนกำขึ้นเอาเขี่ยทองแดงทิ้ง
 ลงไปในทะเล ไม่ทันจมลงไปถึงพนักดิน เด็กพวกนั้นก็แย่งชิงกันคำ
 เอาได้ไม่มีสูญเลย ที่ประเทศนั้นรอนนกกด้วยฝนน้อย บางที่สามสี่
 ึ่งระตกสักครึ่งหนึ่ง บนภูเขาต้นไม้แต่สักต้นหนึ่งก็ไม่มี ที่เอเคน
 นนองกฤษศีกเอาไว้เป็นที่สำหรับไว้ถ่านศิลาใช้ในการเวรอกลไฟ ที่เอเคน
 มีข้อมมอยู่หลายข้อม มีทหารแลบนใหญ่่น้อยไว้รักษาเขตแดน ที่แดน
 ต่อแดนให้เอาศิลาทำกำแพงกันไว้ ถ้าคนชาติอื่นพลัดออกไปนอก
 กำแพงพวกคนคำเห็นก็ฆ่าเสีย เกียเอาผ้าเอาของไป เวรเอนกวนเคอ
 ทอกทำร้ายถ่านอยู่ทีเอเคน ถึงฉวันเสาร์เดือน ๓๐ แรม ๘ ค่ำ เวลา
 สองทุ่มจึงให้ใส่ไฟไซจักรออกจากที่ รุ่งขึ้นเวลาบ่ายสี่โมงถึงที่ช่อง
 แคน ซอแขยเฮลแมนเคย ในทางทะเลแดงนั้นมีขานต่าง ๆ เมื่อเรือ
 เอนกวนเคอใช้ไฟไปแลเห็นฝั่งอย่างแลไม่เห็นข้าง ข้างที่ก็แลไม่เห็น
 ฝั่งสองวันอย่างสามวันข้าง ๆ

๑ ฉวันพอ เดือน ๓๐ แรม ๓๓ ค่ำ ลมเป็นพัดหลวงทวนหน้านัก
 กยัคนให้ลคเสาเพลาลงเสียชั้นหนึ่ง จนถึงวันศุกร์เดือน ๓๐ แรม ๓๕ ค่ำ
 ลมยังพัดกลาชน เรือเคียวได้แต่โมงละนอกหนึ่งข้างครึ่งนอกข้าง
 นอกหนึ่งคือสี่สิบห้าเส้น กยัคนจึงให้เอาเสากระโดงขึ้นที่แล่นก้าวไป

ลมพัดหนักขึ้นทุกวัน บางทีใบชาคเชือกชาก จนถึงวันจันทร์เดือน ๑๑ ขึ้น
 ๓ ค่ำ เวลาเช้าก่อนเที่ยงเรือเอนกวนเคอแล่นก้าวเข้าไป พอแต่เห็น
 ภูเขาที่ฝั่งข้างขวามือเห็นเรือใบหลายลำ ลำหนึ่งยาวประมาณห้า
 ทศวา มีพวกแขกในลำเรือประมาณลำละ ๓๐ คน ๔๐ คนแล่นตรงออกม
 ครั้นใกล้กำปั่นแล้วชักใบกลับไป ขณะนั้นถ่านในเรือยังเหลืออยู่น้อย
 ไม่พอใช้จนถึงท่าสุเอศ ก็ยักันจึงปลุกษาพวกชนนางอังกฤษเห็นพร้อม
 กันว่าจะแวะเข้าบ้านเวซ ๓๒ วันอังคารเดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำจึงให้ย้ายเรือ
 เข้าที่ตรงอ่าวบ้านเวซ เวลาบ่ายโมงเศษถึงเกาะอยู่ตรงปากอ่าวเว
 ซ ๕ โมงถึงท่าหน้าบ้านเวซ ก็ยักันให้ทอกสมอลงห่างตลิ่งประมาณ
 สี่เส้น ๓๓ ๕ ๔๔ ๕ ๕๕ ๕ ๕๖ ๕ ๕๗ ๕ ๕๘ ๕ ๕๙ ๕ ๖๐ ๕
 ๖๑ ๕ ๖๒ ๕ ๖๓ ๕ ๖๔ ๕ ๖๕ ๕ ๖๖ ๕ ๖๗ ๕ ๖๘ ๕ ๖๙ ๕ ๗๐ ๕
 ก่อแก้วกันคีตา เขาคินทำเป็นใบสอ สัตว์ฐานเหมือนเตาที่เผาหม้อเส
 อีฐไม่มีหลังคา เขาแต่ใบไม้แลเหตุว่าขึ้นคลุมไว้พร้อมแคด ในประเทศ
 นั้นฝนแล้ง บางคนว่าสีย่างทายอย่างนี้จะตกสักครั้งหนึ่ง คนที่นั่น
 ใช้ธูฐน้ำตฟ้าเป็นพาหนะสำหรับขึ้นแลขรรทุกของ ของที่นั่นแพงนัก
 ฟองโก่สียตฟองเป็นเงินรูเปียหนึ่ง คิดเป็นเงินไทยสามสลึง คนอยู่ที่นั่น
 ยากจนเชื่องใจท้าวเป็นประเทศแล้ง มีแต่หน้าค่างตกมาก รุ่งขึ้นเวลา
 เช้าก็ยักันจึงขึ้นไปดูพื้นขนบถกสักครั้ง โมงแล้วกลับมาเรือ เวลาสาย
 แยกพวกคุรเกเป็นนายทหารลงมาหากยักัน แล้วถามว่ากำปั่นนั้นจะไป

ข้างไหน ก็ขี้ขันตอบว่าจะไปทำสุเอศ นายทหารจึงว่ามีคนขยันสัก
 ร้อยเศษ จะขอโดยसानไปทำสุเอศด้วย จะให้เงินค่าโดยसानคนละ
 สิบเหรียญ ก็ขี้ขันตอบว่าจะให้ไปไม่ได้ ด้วยเรือเป็นเรือหลวง แยก
 นายทหารจึงถามว่าท่านมานั้นจะประสงค์สิ่งใด ก็ขี้ขันตอบว่าเรามาจะ
 ต้องการชอนาชอพิน นายทหารรับว่าได้แล้วก็ลาไป ประมาณสัก
 ครึ่งโมง มีเรือบรรทุกนายบรรทุกพันลงมาส่งที่ท้ายนั้น นานนั้นใส่ใน
 หนึ่งแพะ หนึ่งแพะนั้นลอกจากออกจากตัวแพะ แล้วเอามาเขียนรูป
 อยู่เหมือนนกขี้ตัวแพะ เมื่อจะใส่น้ำเอากรอกลงไปทางคอแล้วเอาเชือก
 ผูกเสีย พันทศโคมาน้อยนัก หาซื้ออีกก็ไม่ได้ ก็ขี้ขันจึงว่าจะต้องไป
 ที่เมืองโกโซอีกจึงจะได้ด่านใต้พันพอใช้ รุ่งขึ้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๑๓
 ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาเช้าสี่โมงเศษ ก็ขี้ขันให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากบ้านเวซ ฯ
 ๐ วันศุกร์ เดือน ๑๓ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาเช้าสามโมงถึงเมืองโกโซ
 เป็นเมืองขึ้นแก่กรุงเก เวอเอนกวนเทอทอดสมอลงห่างตลิ่งประมาณ
 สี่เส้น แล้วมีพวกกรุงเกเป็นนายท่าน ลงเรือโขมเมืองกรุงเกก็ทำเรือ
 มา ตามขี้ขันว่าท่านมานั้นจะประสงค์สิ่งใดหรือ ก็ขี้ขันโอแกแลแซน
 ตอบว่า ก็วันรับสั่งให้เราบรรชทุกไทยไปส่งถึงทำสุเอศ ขี้ขันด่านหมก
 ลงเราจึงแวะมาปรากฏาจะชอน่านคีตา นายท่านรับว่าได้แล้วก็ลากลับไป
 ก็ขี้ขันจึงให้ขุนนางอังกฤษขึ้นไปดูด่านแล้วให้บอกเจ้าเมืองว่า ก็ขี้ขัน
 โอแกแลแซนสั่งมาว่า ที่เวอรบะบิงสลุดค่านับของกรุงเก เจ้าเมืองจะ
 สลุดค่านับตอบหรือไม่สลุด เจ้าเมืองจึงตอบมาว่าจะค่านับตอบ ขุนนาง

อังกฤษก็กลับมาแจ้งแก่กษัตริย์ตามคำเจ้าเมืองว่า กษัตริย์จึงให้ทหาร
 ยืนใหญ่ยิงสลุต ๒๓ นัด ฝ่ายเจ้าเมืองโกไซก็ให้ยิงตอบ ๒๓ นัดเหมือนกัน
 กัน ถึงเวลาบ่ายสี่โมงพวกราชทูตพากันไปเที่ยวเล่นบนบก ครั้นจวน
 ค่ำแล้วก็กลับลงมาบ้าน รุ่งขึ้นเจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูตหกคน
 กษัตริย์โฮแกแลแซนหนึ่ง มีศเคอเวมันตคันทนใหญ่หนึ่ง มีศเคอ
 ฟอเรอคิดเป็นขุนนางวัดแคศในกำปั่นรบหนึ่ง รวมไทยก็อังกฤษเก้าคน
 ขึ้นไปกินโต๊ะที่ขานเจ้าเมือง กษัตริย์เสวยนั้นตามธรรมเนียมของพวก
 ฝรั่ง คล้าย ๆ กษัตริย์แขกที่มาอยู่ในเมืองไทย ของมีหลายสิ่ง
 แคศยกมาตั่งตั่งสิ่ง ของนั้นล้วนแล้วไปถวายเนอแพะแลเนอเกาะ ครั้น
 กินแล้วพวกคนทวยใช้จึงเอากลองใส่ยาจุดไฟเข้ามาคำนับสั่งให้คนละด้วย
 น้ำกาแฟคนละด้วย เมื่อสำเริงแล้วเจ้าเมืองให้พาพวกราชทูตก็อังกฤษ
 ไปเที่ยวดูข้อมแลถิ่นฐานบ้านเมือง ข้อมนั้นก่อด้วยศิลาแต่ไม่แน่นหนา
 ทั่วข้างนัก ที่ข้อมมีบันใหญ่กระสุนสามนิ้วแปดกระบอก กระสุน
 สองนิ้วงกระบอกหนึ่ง ข้อมกระสุนแตกกระบอกหนึ่ง ขานประตูข้อม
 หุ้มเหล็ก ครั้นดูทั่วแล้วก็พากันลงจากข้อม ไปเที่ยวดูตามตลาด
 บ้านเรือนชาวบ้านชาวเมือง ทำสัณฐานคล้ายเรือนอังกฤษ ก่อด้วยศิลา
 เขาทรายกับดินถือต่างปูนข้าง ถือปูนข้าง แต่ไม่มีหลังคา เขาแต่ที่
 ซึ่งข้างแคศโตขึ้นขงไว้ ที่เรือนเจ้าเมืองนั้นเขาไม่พาดทำขอให้ ถัดแล้ว
 เขากันอินตะผลลำเวียบให้ซิค เขากันปนทรายคาคข้างบน ขานหน้าค้ำ

ทำด้วยกระบอก พนักก็คากคินปนทรายเหมือนอย่างหลังคา ในประเทศ
นั้นคนตายออกแลเจ็บตามาก ภัยเป็นเหตุเพราะเจ้าเมืองเก็บเอาผู้ชาย
ไปหัดขึ้นเป็นทหาร ถ้าคนยากจนมีบุตรเป็นชายแล้ว ก็เอาของที่ร้าย
แรงหยอกตาข้างขวาของบุตรให้ชอกเสียจะได้ไม่ต้องเป็นทหาร ภัย
ตาข้างขวายอกเล็งคนขึ้นไม่ได้ ครั้นเที่ยวดูบ้านช่องทั่วแล้วก็กลับ
มาลาเจ้าเมือง เจ้าเมืองจึงลงมาส่งถึงประตูบ้าน ต่างคำนับกันทั้งสอง
ฝ่ายแล้วก็กลับมากำย่น ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๓๓ ขึ้น ๘ ค่ำ บ่าย ๒ โมงได้ถ่านศิลา
บรรทุกแล้ว ก็ยัดขึ้นให้ถอนสมอใส่ไฟใช้จักรไปตามทางในที่ช่องแคบ
แลเห็นผนังสองข้าง พวกอังกฤษว่าข้างแห่งแคบที่เดียวเพียงแปดไมล์
คือ สามร้อยหกสิบเส้น ทกว้างก็เพียงสิบห้าไมล์ คือ หกร้อยเจ็ด
สิบห้าเส้น ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๓๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ย่ำรุ่งแล้ว ถึงท่าเมืองสุเอซ
เป็นเมืองชนแก่โกโรซาคีตุรเก ก็ยัดขึ้นให้หอกสมอลงหน้าเมืองแล้วชักธง
พระจอมเกล้าขึ้นบนปลายเสาหน้า ประมาณไม่ถึงชั่วโมง ร่องกงสุล
อังกฤษให้จกเรือกลไฟเล็กลำหนึ่ง ออกมารับพวกราชทูตแลเครื่องราช
บรรณาการ ทวีร่องกงสุลก็ลงเรือโยคตามมาด้วย แล้วแจ้งความว่า
ยัดคนกงสุลมีพระชนไปเมืองลอนดอน แต่ได้สั่งข้าพเจ้าไว้ว่า ถ้าราชทูต
มาถึงเมื่อไรให้ข้าพเจ้าจกแจ้งรีบ ชนึ่งทางรถไฟที่นำมาแก่เมืองอาเล็ก
ซานเดอก็ยังไม่แล้ว จะต้องจักรดเทียบม้าแลอยู่ บรรทุกเครื่องราช

ก่อนแล้ว ต้องหยุดพักคอยอยู่ในเรือนผ้าเจียนมเสยรดไฟกลับมาถึง
 ปันโอแกแลแซนจึงเชิญพวกราชทูตขึ้นรถไฟไป จนเวลาห้าทุ่มเศษ
 เมืองโกโร เป็นเมืองอุปราชของเมืองครุเก เจ้าเมืองโกโรชื่อ
 หม่อมกษัตริย์ชยา ^{๓๔} ให้ขุนนางเขารดแปะครดมาคอยรับราชทูต มี
 ดอกกระของห่มเงินขมิ้นนำหน้ารถม้าหนึ่ง ทหารชกกายขมิ้นคนหนึ่ง คน
 รดคอยไฟนำหน้าสองคู่ หลังคู่หนึ่ง คนถือโคมนำหน้ารถคู่หนึ่ง รด
 ลงมามีคนถือคอยไฟรถละคู่ ไปจากรถไฟถึงที่ไฮเต็ดซอ ไฮเวินแกล
 แวงให้พักอยู่ที่นั่น ฯ

๓ รุ่งขึ้นเจ้าเมืองโกโรให้ขุนนางเขารดเทียมม้าเทศรถละคู่สาม
 มาเชิญพวกราชทูตไปเที่ยวชมวัดแลวังเป็นที่อยู่เปลี่ยนฤดู วัคนั้น
 ใหญ่โคระโทฐานัก เสาในโถงทำด้วยศิลาโมราทั้งแท่งใหญ่ประมาณ
 ก้าว ยาวประมาณสี่วา พื้นแลผนังคาคศิลาโมราแผ่นหนึ่งยาว
 กว้างสองก้า โยถนั้นทำฐานกลมคล้ายวัดแขกที่ตะเกียบ
 กว้างประมาณสามสิวาเศษ ทิวก็ใหญ่กว้างสนดงดงาม เป็นที่อยู่
 มฤคুর้อนแลฤดูหนาว ราชทูตเที่ยวครุช แล้วก็กลับมาที่อยู่ เวลา
 ยสามโมง เจ้าเมืองโกโรให้ขุนนางเขารดสามรถมาเชิญพวกราชทูตไป
 วัคในวัง เจ้าเมืองโกโรแต่งรับราชทูตที่ประตูมัททหารขมิ้นใส่เสื้อเกราะ
 ของเหล็กตะพายบนรถกายบนสองแถว ๆ ละหกสิวม้า ประคั้นใน
 อยู่นปลายหกสองแถว ๆ ละหกร้อยคน มีแพทย์สำหรับทหารบน

๓๔ ฝรั่งเรียกว่า เสกปาชา ที่อนุญาตให้ขุดคลองสุเอซ.

ปลายหอกยี่สิบสี่คน ที่สนามในมัททวารชั้นใหญ่ขึ้นมาประจำอยู่กระบอก
 ละยี่สิบสี่มา ชั้นใหญ่หกกระบอก รวมทหารร้อยสี่สิบสี่มา ขพาทย
 สำหรับชั้นใหญ่ยี่สิบสี่คน พวกราชทูตเข้าไปถึงชั้นโหนด ทหารก็คำนับ
 ตามธรรมเนียมทุกชั้น ครั้นถึงทเจ้าเมืองโกโรออกขุนนาง พวกราชทูต
 พร้อมกันลงจากรถ แล้วมีขุนนางสามคนออกมาเชิญให้เข้าไปข้างใน
 ขณะนั้นเจ้าเมืองโกโรออกมาตั้งอยู่บนที่ ครั้นเห็นราชทูตเจ้าเมืองโกโร
 จึงลงบนชนรับ แล้วเชิญพวกราชทูตให้นั่งบนที่อันเคยวกนกับเจ้าเมือง
 โโกโร แต่ทเจ้าเมืองโกโรนั่งเขาะหมอนทำด้วยไหมคเทศ ที่พวก
 ราชทูตนั่งเขาะหมอนทำด้วยแพรควงอย่างหนาเช่นแพรฝรั่งเศส เจ้าเมือง
 โโกโรให้เอาถ้องมาให้พวกราชทูตสยคนละคน น้ำกาแฟคนละถ้วย แล้ว
 พกพาปราโสดกันอยู่ครู่หนึ่งราชทูตก็ลาออกมาภายนอก ขุนนางนายทพ
 จึงสั่งทหารให้เคียวระบวรต่าง ๆ ให้พวกราชทูต เสร็จแล้วราชทูตก็
 มาจากวัง ขุนนางจึงนำไปที่สวนแห่งหนึ่ง มีที่สำหรับเจ้าเมืองโกโร
 ประพาสหลายแห่ง มีสระน้ำสระหนึ่ง กว้างประมาณสองเส้น มี
 เกาะกลาง ตามชอบสระก่อด้วยศิลาอ่อนทำเป็นรางน้ำไหลไต่รอบ ใน
 ฝนรางจำหลักเป็นรูปสัตว์น้ำต่าง ๆ แล้วก่อระเียบงรอบสระกว้าง
 ประมาณสามวา ทิศตะวันตก ทิศตะวันออก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทั้งสี่ทิศ
 ทำเป็นมุขสำหรับเจ้าเมืองโกโรประทับ มีที่นั่งนอนพร้อมทุกแห่ง พวก
 ราชทูตเที่ยวดูรอบแล้วก็ลากลับมาที่สำนัก ฯ

๑ วัคศุกร์เดือน ๓๓ ขึ้น ๓๔ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้าราชทูตออกจาก
 เมืองโกโรไปขึ้นรถไฟ เจ้าเมืองโกโรให้ขุนนางเจ้าพนักงานารตาม

ส่งด้วยสองคน บ่ายโมงหนึ่งถึงที่พัก เจ้าพนักงานวังเชิญพวก
 ราชทูตแลกษัตริย์อินโดแกแลนขึ้นไปยังรับประทานอาหาร ๑๕ ขนโยเกิดกลางทาง
 เสรีแล้ววกขึ้นรถไฟต่อไป บ่ายสามโมงถึงแม่น้ำไนล์ น้ำที่นั่นฤก
 ภัยแจ่มกว้างสองร้อยวา รถไฟไปถึงริมฝั่งมตะพานเลอนรดลงแพ
 เหล็กชักข้ามฟากไปตามสายโซ่ที่ขึงไว้ ครั้นถึงท่าฟากข้างหนึ่งแล้ว
 ก็เลอนรดขึ้นจากแพไปตามทาง จนบ่ายห้าโมงเศษถึงเมืองชายทะเล
 เป็นท่ากำบังจอด ชื่อเมืองอาเล็กซานเดร เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองโกโร
 ขุนนางในเจ้าเมืองโกโรจึงเชิญพวกราชทูตเข้าพักอยู่ในวัง ซ่อมแซมเพช
 ขอนเนอ อาเล็กซานเดรีย เป็นวังที่ประทับของเจ้าเมืองโกโร รุ่งขึ้นเวลา
 เช้าขุนนางสามนายจึงนำราชทูตไปทวงอีกแห่งหนึ่งอยู่ริมชายทะเล มีตึก
 ใหญ่หลังหนึ่งกันเป็นห้องเล็กห้องใหญ่ประมาณยี่สิบห้อง ผนังในห้อง
 ไปด้วยไม้ลายต่าง ๆ บางห้องก็ฝังทองเหลืองเป็นลวดลาย บางห้องก็
 ไปด้วยศิลาอ่อน บางห้องก็ปูพรมเครื่องแต่งห้องต่าง ๆ กัน คือ
 เกาฮัน เกาฮอน โทะ เคียง บางที่เป็นทองเหลือง บางที่เป็นไม้ลาย
 บางที่ทำด้วยศิลาลาย แต่เคียงนอนของเจ้าเมืองโกโรนั้นทำด้วยเงิน
 กว้างสี่ศอก ยาวสี่ศอก มุ้งแพรยกทอง ทนอนเย็บด้วยเย็บระยับ ของ
 ทั้งปวงที่ใช้ ในวังนั้นเป็นของฝรั่งเศษบ้าง เป็นของอังกฤษบ้าง พวก
 ราชทูตเที่ยวดูทั่วแล้วก็กลับมากลบบมาที่อยู่ ฯ

๑๕ ตรงนี้ใช้ว่า "รับประทานอาหาร" อีก เห็นจะเป็นเพราะที่คำพูดกับผู้ใดมักพูดว่า รับ
 พระราชทานดาบริษัประทาน เมื่อมิใช่ของพระราชทานดาของประทานตัดตอนนั้นออกเสีย
 จึงคงแต่คำ "รับ"

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยราชทูตออกจากโกโรไปถึงเกาะมอลตา
แถมเมืองยิบรอลเตอ, แคมเมืองไวโค, แคมเมืองปอร์ตส์มัท,
ในอิงแคลนตี

๑ วันอาทิตย์ก่อน ๑๓ แรมค่ำ ๓ ย่ำสองโมง ทูตานุทูตพร้อม
กันมาลงกำปั่น ขณะนั้นก็ยกปืนไอแกแลแซนมาส่งราชทูตถึงท่าแล้ว
ก็ลากันหลังขึงเรือกลไฟเอนกวนเตอ กลับมาทางทะเลแดงอ้อมแหลม
คุกไซโยไปเมืองเองแคลนตี คือเมืองอังกฤษ แต่กำปั่นที่มากอรับ
ราชทูตมีสองลำ ลำหนึ่งเป็นกำปั่นรบ ชื่อเศสเปอเร็ต ลำหนึ่งเป็น
เรือเร็วสำหรับเจ้าแลขุนนางผู้ใหญ่ ชื่อกาเรคอก ต่อด้วยเหล็ก กิ่ง
เรือถึงโมงละสี่สองนอก คือห้าร้อยสี่สิบเส้น หึ่งที่อยู่กิ่งดงาม ราชทูต
เลือกเอาเรือกาเรคอก เรือนี้จักรข้างยาวร้อยยี่สิบฟุต คือสี่ร้อย
วาซอกคืบหกนิ้ว ยากกว้างยี่สิบห้าฟุต คือสามวาสามศอกแปดนิ้ว
กับสามกระเชือก กิ่งน้ำฤกแปดฟุต คือสี่ศอกคืบสี่นิ้ว กำลังสาม
ร้อยห้าสิบแรงม้า มีขุนนางอยู่ในเรือสี่นายทั้งกำปั่น คนเลวห้าสิบ
ห้าคน รวมหกสิบห้าคน ราชทูตแลคนใช้ลงในเรือกาเรคอก

๑๖ เรืออย่างนี้เรียกว่าเศสแปตริโบต

พร้อมแล้ว ก็ยกคันเกลาเวอริง^{๓๗} ก็ให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากท่าเมืองฮาเลก
ขึ้นเคอไปตามทะเลซอเมตเคอราเนียน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๓๓ แรม ๕ ค่ำ เวลาแปดทุ่มครึ่ง ถึง
เมืองเกาะซอมอลตาซินแกอังกฤษ รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงอังกฤษเจ้าเมือง
ซอเซอวิลเลียมวิก ให้เขาเรือโยตสามลำมารับพวกราชทูตขึ้นไปบนตลิ่ง
แล้วยกข้อมหน้าเมืองก็ยิงสลุตรับ ๓๘ นัด พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปที่บ้าน
ท่าเมือง พักงาได้ถามทุกข้อซักกันแล้วเจ้าเมืองจึงพาข้าหลวงเที่ยว
ในเรือนทุก ๆ ห้อง แล้วรักแรงเชิญพวกราชทูตไปสำนักอยู่ที่โฮเตล ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๓๓ แรม ๖ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง เจ้าเมือง
ให้มาเชิญพวกราชทูตไปคู้หัดทหาร ๆ ที่หัดวันนั้นสองพันคน คุมทหาร
แล้วเลยไปคู้ จนบ่ายห้าโมงเจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูตทุกคน
ไปกินโต๊ะก็ขานนางอังกฤษสืบท้าคน ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๓๓ แรม ๘ ค่ำ เวลาเที่ยง พวกข้าหลวง
พร้อมกันไปลงเรือกาเรคอก ขนข้อมหน้าเมืองจึงให้ยิงสลุตส่งราชทูต
๓๘ นัด ก็ยกคันเกลาเวอริงก็ให้ใส่ไฟใช้จักรไปจากเกาะมอลตา ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๓๓ แรม ๓๓ ค่ำ เวลาสี่ทุ่มครึ่งถึงเมืองยิบรอเตอ
รุ่งขึ้นเช้าสี่โมง ก็ยกคันเกลาเวอริงให้ชักธงพระจอมเกล้าขึ้นเสากลาง
ธงพระบันเกล้าขึ้นเสาหน้า ขนข้อมหน้าเมืองก็ยิงขลุ่ยคำนับ ๒๓ นัด
อยู่ประมาณ ๑๕ นาที อังกฤษเจ้าเมืองซอเซอแยมส์เฟอรัคก็ชวน ให้รถ

๓๗ นานนาวาตรี เกลาเวอริง รับผิดชอบไปคราวนี้ เป็นเหตุให้คันเคอชอบพอกันมาก
เมื่อไปถึงเมืองอังกฤษ ทูตขอต่อรัฐบาลให้มาเป็นผู้อยู่กับทูตอีกคนหนึ่ง

สามารถมารับพวกราชทูตขึ้นบนบก พวกราชทูตแต่งตัวนั่งห่มเหม็น
 จนที่เมืองสิงคโปร์แล้วลงจากกำปั่นไปขึ้นรถ เมื่อราชทูตจะขึ้นรถมีทหาร
 ขึ้นปลายทอดขึ้นค้ำขึ้นสองแถว ๆ ละห้าสิบคน ขี่พาทยสำหรับทหาร
 สิบคน ครั้นขึ้นรถพร้อมกันแล้วคนขี่รถก็ขี่รถไปตั้งบ้านเจ้าเมือง ๆ ที่
 แวงก่อนรับตามธรรมเนียม พวกท่านเสด็จแล้วราชทูตก็เข้ามาไซ้เกิดที่
 ข้างสองโมง เจ้าเมืองให้เอารถมาสามรถเชิญพวกราชทูตไปขึ้น
 ขี่ขึ้นนั้นมั่นคงแน่นหนานักด้วยเป็นภูเขา ข้างในภูเขาเจาะร่องเป็นอุโมงค์
 รอยไป ที่ในอุโมงค์กว้างประมาณเจ็ดศอก สองประมาณหกศอกแล้ว
 เจาะช่องขึ้นเป็นระยะห่างกันประมาณสามวา ถึงข้างคักจะยิงข้างก็ไม่
 ทหารบนขี่มกด้วยภูเขาขึ้นสูง ยิ่งก็จะเตลิดขึ้นไปข้างบน ฝ่ายข้าง
 ยิ่งขุดปลายขึ้นลงมากัดนัก ราชทูตก็ขี่มแล้วไปพักที่ทหาร ๆ ที่พัก
 สองพันคน ท้ายรถเข็อยู่ข้างแผ่นดินสะเป่น แต่เป็นเมืองขึ้นแก่อังกฤษ
 ตั้งอยู่ปากช่องทะเลแขวงแรงคัมขัน มีทหารอยู่รักษาทุกถนนพร้อมด้วย
 คัสตรา

๑ วันอาทิตย์ เกือบ ๑๒ ขึ้นค่ำ ๓ เวลาเช้า เจ้าเมืองมาเชิญ
 ราชทูตที่ไซ้เกิด ได้ตามสุขทุกข์แล้วก็ลากลับไป รุ่งขึ้นเช้าสี่โมงครึ่ง
 เจ้าเมืองให้รถห้ารถมารับพวกราชทูตไปส่งถึงท่าที่กำปั่นจอด เมื่อไปถึง
 ท่าเมืองมีทหารขึ้นค้ำขึ้นคอยตั้งอยู่สองแถวประมาณร้อยคน มีพาทย
 หนึ่ง นายทหารใหญ่กับขุนนางลงมาส่งถึงกำปั่นหลายคน ครั้นราชทูต
 ลงในกำปั่นแล้ว ทหารบนขี่มก็ถึงสุด ๑๑ นึก ก็ยี่ตันเกิดเวรวิ
 ให้ลอนสมออกจากเมืองยี่บรเทศไป ฯ

๑ รุ่งขึ้นเช้ายังเกิดลมใหญ่พัดแรงพัดไปชนคก เหลือกำลังจักร
เสือเครื่องไฟหักออกไป ก็ยัดันให้เอาโซ่ขันเข้าไว้มั่นคงแล้วก็ใช้ไฟ
ไป ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๓๒ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษถึงเมือง
ไค^{๓๔} อยู่ปากฝรั่งเศสแต่ขึ้นแก่เมืองไปคกัล ก็ยัดันเห็นลมพัด
ก็อยู่ให้แหวะเข้าทอกสมอกอยู่ที่หน้าเมือง แล้วระโตไธอานศิลา
มควย เมื่อภายในเขาพักอยู่เขาเมืองแลขนนางผายทวารพลเรือน
ลงมาเยี่ยมราชทตถลงในภายใน ฯ

๑ วันเสาร์เดือน ๓๒ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้าออกจากเมืองไค ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๓๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลายามหนึ่งถึงท่าเมืองปอรก
ก็ เช่นท่าจีนที่จะไปลอนดอน แต่เรือยังไม่ไคเข้าประทับท่า ค้วย
เวลากลางคืน ก็ยัดันให้ทอกสมอลงห่างคกลงประมาณสี่ห้าเส้น
ขึ้นเวลาเช้าก็ยัดันเกลเวอริงให้ชักของพระจอมเกล้าขึ้นเสากลาง ๑๖
ระบนเกล้าขึ้นเสาคหน้า ๑๖ อังกฤษอยู่ข้างท้าย ประมาณครึ่งชั่วโมง
ก็มรดแม่ทัพเรือ ๑๖ ลงมาเขียนตามข่าวราชทตถในภายใน แล้ว
จึงความว่ากวันมีรบสั่งมาว่า ถ้าราชทตไทยมาถงเมื่อไรก็ให้จักแวง
ไทยอย่างยิ่ง - จะไคไปนพระเกียรติยศแก่พระเจ้ากรุงสยาม ค้วย
พระเจ้ากรุงสยามกับพระเจ้ากรุงลอนดอน มีพระทัยรักกันเหมือน
พระญาติพระวงศ์อันสนิท แต่จะรบให้เหมือนไทยนั้นไม่ไค ค้วยของ

๑๔ เมืองไค เป็นเมืองท่าแห่งหนึ่งในโปรตุกอลอยู่ทางฝรั่งเศส
๑๕ นายพลเรือเอก เรอชอชส์มิว เป็นผู้บัญชาการทหารที่เมืองปอรค์สมัท

ที่ใช้แลเครื่องแทนไม่เหมือนกัน จะต้องรักษาธรรมเนียมข้างยุโรป
 แล้วแอกมีรัลเล่าความว่า กวินรัยสั่งให้ประกาศว่า ที่ทางแห่งใด
 ซึ่งเป็นที่ของห้ามแลเป็นที่ของเสียเงินจึงจะดูได้ ถ้าพวกราชทูตไทย
 ปรารถนาจะกินไก่ได้ โดยสะดวก อย่าให้ห้ามปรามขัดขวางเลย แล้ว
 แอกมีรัลก็ลากลับไป ก็คืนเกลเวอรังจึงให้ลดยกำบนเข้าไปเทียบที่
 ทหารบนข้อมักยิงปืนใหญ่ที่สุด ๓๘ นัด เวลาเช้าสี่โมง แอกมีรัลจึงพา
 อังกฤษคนหนึ่งลงมาหาราชทูตแล้วบอกว่า เลอรตักลาเรนคอน ให้
 ขำพเจ้านาคนน ซอมัคเคอเฟาส มาอยู่ด้วยท่าน จะได้ปรนนิบัติรับใช้การ
 ธุระทั้งปวง ด้วยคนรับใช้ธรรมเนียมข้างอินเดีย ไคเคยไปอยู่เมืองพม่า
 ถึงสี่แปดปี ขอกท่านแล้วแอกมีรัลก็ลากลับไป สั่งให้ทอศตพานแปล
 แกลงมีราวสองข้างลงมาจนถึงกำบน เวลาเช้าสี่โมงเศษราชทูตไคเคย
 พระราชสาส์นขึ้นจากกำบนกาเวคอก แอกมีรัลให้ยิงสลุดคำนับ
 พระจอมเกล้า ๒๓ นาที มีทหารถอยบนยืนสองแถวๆ ละหกสิบคน ยี่พาทย์
 วงหนึ่งยี่สิบคน พวกราชทูตพร้อมกันทั้งหกคนขึ้นรถไปบ้านแอกมีรัล
 จึงเชิญพวกราชทูตกินโต๊ะกับชนนางอังกฤษสิบเจ็ดคน แล้วให้พวก
 ราชทูตไปอยู่ที่ไฮเตลคนหนึ่ง ๒๓

๒๐ มิสเตอร์ เอควาเฟลล์คนนี้ เดิมเคยอยู่ทางประเทศพม่า รัฐบาลอังกฤษหาคน
 สันตติธรรมนิยมไทยให้มาอยู่กับทุกไม่ได้ จึงเลือกมิสเตอร์เฟลล์ซึ่งเข้าใจชนบธรรมเนียม
 นิยมพม่า ด้วยเข้าใจว่าธรรมเนียมพม่าก็จะคล้ายๆ กับไทย ด้วยเป็นประเทศใกล้กัน
 มิสเตอร์ เฟลล์นี้ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นหลวงสยามานุเคราะห์ ตำแหน่งกงสุล
 สยามณเมืองท่ากึ่ง อยู่มาจันรัชกาลที่ ๕
 ๒๑ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า เมื่อแอกมีรัลเสด็จกลางวันแล้ว พาทูตไปคู้กับ
 หลวงแล้วจึงไปส่งที่ไฮเตลซ้อซอ เวลาค่ำวันนั้นจัดให้ทูตไปตุลครพุดที่โรงซ้อซอ
 ที่เอเตอร์แอล เล่นเรื่องยิวเวส.

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยราชทูตไปจากเมืองปอร์ตสมัท
ถึงเมืองลอนดอนดูการเล่นต่าง ๆ

๑ วันพฤหัสบดีที่ ๑๒^{๒๒} ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีศเทศาภิบาล
จึงเชิญพวกราชทูตขึ้นรถเทียมม้าไปทวิตไฟ แล้วเชิญพระราชสาส์นแล
ทูตาทูกตบสังข์ของเครื่องราชบรรณาการทั้งยวงขึ้นรถไฟต่อไป หนทาง
แต่เมืองปอร์ตสมัทเป็นท่าขนจนถึงเมืองลอนดอน เป็นทางเกาส์สี่ไมล์
ครึ่ง คือสี่พันสองร้อยห้าสิบสองเส้น เวลาบ่ายสองโมงถึงเมือง
ลอนดอน มีทหารขีมาถือดาบมากอขยับอยู่สามสี่ร้อยคู เจ้าพนักงาน
ก็รถมากอขยับห้ารถ เทียมม้ารถละคู แต่เป็นรถอย่างก็สองรถ
รถหนึ่งที่ราชทูตอุปทูตนั้นมีสักหลาดคลุมหน้ารถอีกใหม่ทองเป็นตราพระ
จอมเกล้า ที่ประตูรถเขียนเป็นธงช้างเผือก มีคนแต่งตัวใส่หมวก
กึศสายแถบทองยืนท้ายรถคนหนึ่ง รถที่สองตรีทูตก็ข้อมมาไซท์ย
มีสักหลาดคลุมหน้ารถอีกใหม่เงินเป็นตราพระจอมเกล้า ที่ประตูเขียน
ธงช้างเผือก มีคนแต่งตัวยืนท้ายรถคนหนึ่งเหมือนกัน แต่รถนอกนั้น
เป็นรถธรรมดา พวกราชทูตขึ้นรถพร้อมกันแล้ว คนขับรถก็ขับมา

^{๒๒} ไปรถไฟพิเศษ รถสายวันตกเฉียงใต้ ลงที่สถานีวอลเทอเมืองลอนดอน.
^{๒๓} ทหารม้ายุธชาติ ๑๑ แห่ง รถนั้นรัฐบาลให้ห้างแอลเคเบ็คทำขึ้นใหม่

พาไปส่งถึงไฮเต็ด ๆ ทั่วราชทูตอยู่นั้น ชอกดาวิชไฮเต็ดเป็นที่ก้อยู่ใน
เมืองลอนดอน ไม่มีไฮเต็ดอื่นคนไปกว่านี้ ฯ

๑ รุ่งขึ้นวันศุกร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำเวลาเช้าสี่โมง เลอว์
แซลตัน เป็นที่ส่งรองเลอว์กกลาเรนคอน มาเขียนราชทูตใ้ถ้าม
ทุกซัสแล้วก็กลับไป บ่ายโมงหนึ่งราชทูตทั้งสาม หม่อมมาไซท์
จมนราชามาคุย นายพิจารณัสรวพกิจ พร้อมกันขึ้นรถสามรถไปท
เลอว์กกลาเรนคอน ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการข้างฝ่ายต่างประเทศ พุก
บ่ราใส่กันตามธรรมเนียมแล้ว ราชทูตก็ลามาไฮเต็ด พอบ่ายห้าโมง
เลอว์กกลาเรนคอนมาเขียนราชทูตแล้วบอกว่า ถ้าท่านจะไปเที่ยว
บ้านเมืองแลของสิ่งใด ๆ ข้าพเจ้าสั่งมีคเคอเฟลด์ไว้ว่า ให้พาไปเที่ยว
ดูตามชอบใจ

ครั้นเวลาค่ำมีคเคอเฟลด์เชิญให้พวกราชทูตไปดูละครคอน ๒๕ ละคร
นั้นเล่นเรื่องอังกฤษรบกับพวกแขก แล้วมีผู้หญิงคนหนึ่งออกมา
แค่แรกนั่งชกอน แล้วก็ขยให้มาทอวังวงไปในสิ่งเวียน พอมาที่
เค็มตเท่าหญิงนั่งลกยอนขึ้น เมื่อกำลังมาทอมีโคทัยคแล้วยืนแต่งตัว
เปลี่ยนเสื้อเก่าออกทิ้งเสียใส่เสื้อใหม่ ยางทกยอนบนหลังมาเท่าเดียว
แล้วเห็นเป็นฝรั่งว่าเท่า เปลี่ยนท่าทางยกเยองต่าง ๆ บนหลังมาเมื่อ
กำลังทอ ยางทกยอนเอนตัวลงมาข้างหน้าเหมือนระตกแต่ว่าไม่ตก ฮาน

๒๔ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ในวันนี้ลอร์ดแมเมืองลอนดอนมาหาราชทูต ของ
เชิญไปในการเลี้ยงที่แมนชันเฮาส์ ในการถวายพระแสงดาบแก่เจ้าตักออฟเคมบริดจ์
๒๕ ละครโรงนี้ชื่อ แอสคลี แอมฟิทีเอเทอ จัดให้ทุกคนดูในบอกล์หลวง

ก็ทำเหมือนแผ่นกระดาษแล้วจึงหุ้มผ้า ครั้นหญิงนั้นสิ้นกระบวนแล้ว
 ก็คนเข้าโรง ชายคนหนึ่งจึงเปลี่ยนมาตัวอื่นออกมา ให้มารำเท้า
 ก้าวข้างละสองทีเหมือนอย่างท่าคนทว่าเท้า ถ้าคนขี้เงยหน้า มักจะเบ
 หน้าจนควย คนก้มลงมาก็ก้มตาม คนเอนตัวไปซ้ายแลขวา มัก
 เอนตัวไปตาม แต่ทำท่าทางขี้ข้ายหลายอย่างแล้วจึงลงจากหลังม้า
 มักวิ่งกลับไปจะเข้าโรง เมื่อมาถึงประตูโรงมีชายสองคนยกไม้คั้น
 ละข้างส่งพันคนประมาณสองศอกคืบขวางหน้ามาไว้ มักก็กระโดดข้าม
 ไม่เข้าในโรง แล้วมีหญิงคนหนึ่งมาตัวอื่นออกมาทำท่าทางนั่งข้าง
 ยืนข้าง ผิดกันกับหญิงคนก่อนหลายอย่าง แล้วก็กลับไปเข้าโรง ยังมีชาย
 อีกสองคนขี้นมาคู่เคียงกันออกมา แล้วขี้นมาให้หอนานหน้าเสมอกันไป
 แล้วเอามือเกยวงกลกขย่นร่าเท้ายนหลังม้า บางทีคนหนึ่งขี้นสองตัว
 เท้าชายขย่นหลังมาควน เท้าชวายนบนหลังมาควโนน อีกคนหนึ่ง
 ขี้นไปหกคเมนขย่นศีรษะ บางทีคนหนึ่งขย่นเหยียบเข้าคนหนึ่งไว้แล้ว
 ทำเอนตัวออกไปข้างม้า บางทีกระโดดเปลี่ยนท่าไปมาต่าง ๆ แต่ม้า
 นั้นห้อยเสมอมิไค้หยุดจนสิ้นกระบวนแล้วก็กลับไปเข้าโรง ยังมีชายคน
 หนึ่งขี้นมาหลังเปล้าออกมา ขี้นมาให้ห้อยไป แล้วจึงลงขย่นข้าง นั่งลง
 ข้าง หันหลังขี้นข้าง บางทีเท้าซ้ายเหยียบศีรษะม้าเท้าขวาเหยียบไหล่
 บางทีห้อยไปแล้วมีคนถือห่วงขวางหน้าอยู่ คนที่ขี้นมักก็โศกออกห่วง
 แล้วกลับไปขย่นหลังมาไค้คงเก่า บางทีทำปลัดคก แต่ลงมายืนอยู่
 ท่าโกล่เข้ขี้นไม่ แล้วกระโดดขย่นอีกในขณะม้ายังกำลังห้อยไค้หยุด

ย่างที่เขาผ่าแพรให้คนยืนถอยอยู่สองข้างเป็นสามระยะ เมื่อมาห้อยไป
 แพรท่ขวางอยู่คนนั้นก็กระโดดข้ามไค้ทุกระยะ ทำค่างๆ เป็นน้าอั้งวอ
 นั้ แล้วก้คนเข้าโรง ยังมีชายอีกคนหนึ่ง ชื่อมีศเคอ๊ก เป็นคนชำนาญ
 ในการห้ค้มา แต่อายุยังไม่ถึงสามสิบ มีมือถ้อแล้ฮนหนึ่งเค้รนำหน้า
 มาเค้รตามหลังออกมา แล้วว่าให้มาเค้รสองเท้า มาก้เค้รตามค้
 ว่าให้มานั่งลง มาก้นั่งตามสั่ง ว่าให้มานอน มาก้ลงนอนตะแคงน้ฮน
 ชายคตลกคนหนึ่งวิ่งเข้าไปนอนในหว่างอกมาแล้วยกเท้ามาให้กอกค้ไว้
 มาก้ทำตามทุกอย่าง คนคตลกน้จึงล่กขน แต่มายังนอนอยู่ มีศเคอ๊ก
 จึงสั่งมาว่า ล่กขนเดีค มาก้ล่กขนขน ชายคตลกจึงพูดกับมีศเคอ๊กว่า
 ถ้าท่านค้แล้วจงว่าให้มาก้ลยเข้าโรงให้ ไค้เดีค เราจะห้ามไว้ ให้ห้อย
 มีศเคอ๊กจึงว่าค้แล้วๆ จึงร้องสั่งมาว่ากลยไปโรงเดีค มาก้วิ่งไปตามค้
 เมื่อมาวิ่งไปดงประตโรง ชายคตลกจึงร้องว่าอย่าเข้าไป มาก้ห้อย
 ซก้กอยู่ มีศเคอ๊กจึงเรียกมาให้กลยมาลยหน้าลยหลังแล้วว่ากลยไป
 โรงเดีค มาก้วิ่งกลยไปอีก คนคตลกก็ห้ามไว้ ดงสามค้ร แล้ว
 ว่ากับมีศเคอ๊กว่า ท่านให้ไปเดีคคราวนี้เราไม่ห้ามแล้ว มีศเคอ๊กก็
 สั่งให้มาก้ลยไป มาก้วิ่งเข้าโรง พวกคนชายหญิงไปค้อยู่ที่นั่นประมค
 ห้าร้อยเศษ ก็ชอบใจคยมือขนพรอมกัน ๒๖

๒๖ ผู้อ่านในสมัยนี้จะเข้าใจได้ว่า ลักษณะเล่นละคอนที่พรรณานี้ คือเชอค้ศละคอน
 นั้นเอง บางคนจะเห็นว่าค้ค้ ปรรณาของจิตๆ แต่ที่จริงสมัยนั้นเชอค้ศยังไม่ค้
 มาทางประเทศนี้ เป็นแรกที่ไทยจะค้ได้เห็น ควรชมว่าปรรณาดี อ่านเข้าใจค้มทราบ
 เหมือนกับตาเห็น

ที่ในเมืองเองแคลงคัมละคอนอยู่หลายแห่ง ล้วนวิเศษต่าง ๆ กัน
 เรื่องมหัศจรรย์งามแต่งเป็นเทวดาฝรั่งเหาะเล่นลอยมา แต่ไม่เห็น
 ใดเป็นสายใยยนต์ที่คนจะอาศรัยได้ ดูเล่นลอยมาแต่กาย บางทีก็
 มาจากภูเขา บางทีผุดขึ้นมาจากดิน บรรดาคนที่แต่งเป็นเทวดา
 นมรัศมีออกจากกายสิ้นทั้งนั้น พวกราชทูตคอยประมาณสองยาม
 คนเล็กก็พากันกลับมาสำนึก ฯ

๑ รุ่งชน (ฉนวนเสารเคอน ๑๒ ชน ๑๕ คำ) มีศเตอเฟลตจก
 ทำรดให้ราชทูตทั้งนายแลไพร่รวมยลยเจตคนไปเที่ยวดูสัตว์ที่ซึ่งเลี้ยง
 ในสวน คือสัตว์สี่เท้า สัตว์สองเท้า งู แลปลาหอยต่าง ๆ หลาย
 อย่าง บางอย่างก็เหมือนสัตว์ที่มีอยู่ในประเทศไทย บางอย่างก็ผิด
 ไม่เคยได้พบเห็น เป็นต้นว่าราชสีห์แลสัตว์อื่นใหญ่อย่างเล็กอย่าง
 สัตว์มีกำลังกรวยกขิงไว้ในคอกทำด้วยเหล็ก เป็นสัตว์เชื่องกขิง
 ในคอกทำด้วยไม้ เป็นจระเข้แลสัตว์น้ำอย่างอื่นที่ใหญ่ก็ใส่ไว้ในสระ
 ปลาเป็นหอยก็ใส่ไว้ในอ่างแก้ว เป็นงูฤๅษีสัตว์เล็ก ๆ ที่คล้ายกับ
 กาก็ใส่ไว้ในตู้กระจก เป็นนกก็ใส่กรง ถ้านกใหญ่เหมือนนกตะกรุม
 กาวีแลนกอื่น ๆ อีก ที่ใหญ่ก็คักชนปีกเสียไม่ให้บินได้ แล้ว
 ยอยเที่ยวเคียวอยู่ในคอก เช่นวานรเป็นค่างอย่างชนนี้ ก็ใส่ไว้ในกรง
 ๒ ราชทูตเที่ยวดูอยู่จนค่ำ แล้วกลับมาโฮเต็ล ๒๗ ฯ

๒๗ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันนั้นเวลาเช้าราชทูตไปห้างคาราวา ซ่างเครื่อง
 ปรพลอย บ่ายไปดูสวนเลี้ยงสัตว์ ถ้าไปคละคอนโรงชื่อว่า ปรีนชิสทิเอเตอ (ที่เจ้า
 ๒๗ มหันทร ๆ เอาชื่อมาเรียกคละคอนของท่าน) วันจันทร์เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ เข้าไป
 แสนค็อกข้างเครื่องเพชรพลอย ถ้าไปดูคละคอนโรงชื่อ โอลิมบิก

๑ รุ่งขึ้น (วันพุธเดือน ๓๒ แรม ๓ ค่ำ) เวลายามหนึ่ง เลอรรค์มายอร์
ผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมเมืองเชียงใหม่ราชทูตทั้ง ๓ ไปกินโต๊ะ มีขุนนาง
แลศิษย์กินโต๊ะด้วยกันประมาณสามร้อยคน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๓๒ แรม ๔ ค่ำ มีศเคซเฟาล์มาแจ้งกับ
ราชทูตว่า เลอรรค์กลาเรนคอนให้หนังสือกำหนดมาว่า ราชทูตจะได้
เผ่ากวณณวันพุธเดือน ๓๒ แรม ๓๐ ค่ำ เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ทวงชื่อ
วันตเซอภาคัสต์ ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๓๒ แรม ๘ ค่ำ เวลาเช้า เจ้าพนักงานราช
มีศเคอนอมันแมกโคแนลท์ มาทำบายูซีแล้วรับเครื่องราชบรรณาการ
ไปจากโฮเคิล ฯ

๑ รุ่งขึ้นราชทูต อุปทูต หม่อมราโชทัย ไปหาเลอรรค์กลา
เรนคอนแลเลอรรค์แซลบัน ได้ถามด้วยการที่จะเผ่ากวณณนั้นจะทำประการใด
เลอรรค์กลาเรนคอนยกว่า กวันรัชสั่งว่า แต่ก่อนราชทูตไทยยังไม่เคย
มีมาถึงเมืองฮังกฤษเลย ทั่วยเป็นเมืองไกลกัน ครึ่งนี้มีราชทูตมาถึง
กวันยันทันัก อยากจะได้เห็นธรรมเนียมไทยที่เผ่าแลค่านัย ในพระ
เจ้าแผ่นดินนั้นทำประการใด ขอให้พวกราชทูตเผ่าแลค่านัยถาม
ธรรมเนียมไทยเถิด พุคจาได้ถามได้ความเสร็จแล้วราชทูตก็ลากลับ
มาโฮเคิล

ครั้นเวลาค่ำเลอรักกลาเรนคอนมีหนังสือมาแจ้งแก่ราชทูตว่าเมื่อ
 เวลาบ่ายพระญาติของกวันคนหนึ่ง เป็นเจ้าหญิงชื่อคัชเชสทินิมัต^{๒๘}
 บังเกิดโรคเป็นขุขุขึ้น ถึงแก่กรรมในทันใด เคียวกวันมีความ
 เศร้าโศกนัก การที่จะเสด็จออกด้วยราชทูตในวันพอยังไม่ได้อีก
 เลื่อนไปอีกสักแปดวัน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๓๒ แรม ๓๒ ค่ำ มีศเทศาภิบาลเสด็จราชทูต
 ไปที่โกโลเซียม^{๓๐} เป็นที่สำแดงให้เห็นว่า เย่าเรือนแม่น้ำแลถนนทั่ว
 ทั้งเมืองลอนดอนนั้นเป็นอย่างไร เมื่อพวกราชทูตไปถึงแล้วเจ้าองที่
 ๔ จึงเชิญให้เข้านั่งในที่แห่งหนึ่ง นั่งได้ประมาณสิบหกคนแล้วหันจักร
 ทวนกลอยขึ้นไปสูงประมาณสิบวา ครั้นถึงชั้นบนจึงให้ออกเคียวดูตาม
 แลดูขรรยโคยกลม แลเห็นเป็นภูมิจานเมืองลอนดอนกว้างใหญ่สุด
 สายคา มีถนนแลตึกย่านร้านตลาดลำแม่น้ำเรือขึ้นล่อง ในเวลา
 กลางคืนทุกโคมสว่างไปทั้งทางบกทางเรือ ฝ่ายอากาศเบื้องบนก็มี
 กว้างจันทร์มีสว่างกระจ่างแจ้งเหมือนจริง ถ้าไม่มีคนบอกคนที่ดูก็จะ
 สำคัญว่าจริง ทั่วแลดูเหมือนฟ้าแลคืนที่ใดเห็นอยู่ก็ขี้ขลาดของตัว
 ไม่มีสำคัญสิ่งใดจะให้รู้ว่าเช่นของทำด้วยฝีมือแลบุญญาบุญญา
 กุทั่วมั่วก็เข้าไปในท่าพร้อมกัน ใช้จักรกลยคนลงมาตั้งเก่า.

๒๘ คัชเชส เดอ นิมา

๓๐ วันนี้มีในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ตอนเข้าไปทั้งแมบบินบราเธอ ข้างที่
 เครื่องเล่น

มีศเคอเฟาลังพาไปกุหนึ่ง หนึ่งนั้นวิเศษนัก ทำเป็นบ้านเมือง
 งามยิ่งเคย คุยบ้านเรือนข้อม คุยผู้คนถนนแม่น้ำภูเขาต้นไม้ใหญ่โตเหมือน
 ราชทูตคอยจนสี่ทุ่มเศษ หนึ่งเล็กก็พากันกลับมา ฯ

๑ ครนรุ่งขึ้น (วันเสาร์เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ) เข้าสามโมง
 ศเคอเฟาลังพาพวกราชทูตไปกุวังแก้ว ชอกฤศเศสแปลศ ไปจาก
 สเคิลควยรดเทียมม้า ทางสองชั่วโมงเศษ หนึ่งทำเป็นเรือนแก้ว
 หนึ่ง ฉาแลหลังกาลวันแล้วไปควยแก้ว แต่เสากยเครของบนทำ
 ควยเหล็กสูงหกสิบหกพิศ คือสี่วาภิยสี่สามนิ้ว กว้างสี่ร้อย
 กว้างหกพิศ คือสามเส้นสี่วาชอกกยแปคนวงก ยาวพันแปด
 คอยสี่สยแปพิศ คือสี่ห้าเส้นกยเจ็ดศอกสี่นิ้ว ข้างในทำเป็นสวน
 กุต้นไม้ต่าง ๆ แล้วทำเป็นรูปคนรูปสัตว์ไว้เป็นอันมาก แลมี
 เครื่องกลไฟต่าง ๆ ไว้กุเป็นตัวอย่าง ราชทูตเที่ยวคอยู่จนเวลาเย็น
 มีศเคอเฟาลังให้จกแจงอาหารเลี้ยงคล้ำเร็วแล้วก็กลับมา ฯ

๑ วันอังคารเดือนห้าขึ้นค่ำ ๓ มีศเคอเฟาลังพาราชทูตไปที่
 ไปลิตกนิค หนึ่งมีรูปกวันแลปวินส์ฮาลเบคกยลูกเธอ ทั้งชายทั้งหญิง
 ก้องค มีรูปคนชาติอื่นกหลายชาติ มีคนค้ำน้ำอค เกิรในน้ำ
 ทยใจในน้ำกโต แต่ความชอนท่านผู้ฟังคงสงสัยว่าเป็นความเท็จ
 หาริงไม้ คอเมื่อโตเข้าพเจ้าผู้จคหมายเรื่องราวนโตอียายให้ท่านแล้ว
 ังจะเห็นจริง ครันจะกล่าวไว้ ในหนังสือกยคยวงก ราชทูตคของ
 ประหลาททั่วแล้วกกลับมาไซเศล ฯ

ตอนที่ ๕

ว่าด้วยราชทูตนำพระราชสาส์นขึ้นไปเฝ้ากษัตริย์

๑ วันพฤหัสบดี เดือนอ้ายขึ้น ๓ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงเศษ มีคนเฝ้า กษัตริย์เกลเวอริง สองนายมาเชิญราชทูตทั้งสาม พยัคฆราชกับ จมื่นราชามาตย์ นายพิหารณสรพกิจ ขุนจรเจนนก ขุนปรีชาชาญสมุท แยกคนพร้อมกัน ราชทูตก็เชิญพระราชสาส์นขึ้นรถเทียมม้าสามรถไปจากโฮเตลทางไมล์หนึ่ง คือสี่สิบห้าเส้นถึงทราวไฟ เชนเนอรัลคักคี่เป็นนายทหารใหญ่รักษาพระองค์^{๓๑} กับขุนนางฝ่ายทหารอีกสองคนมาคอยรับอยู่ที่นั่นด้วย จึงเชิญพวกราชทูตเข้าที่พักในคัก เป็นที่ประทับของกษัตริย์ครั้งหนึ่ง^{๓๒} แล้วเชิญให้ขึ้นรถไปทางสี่สิบสามไมล์ คือพันสามสิบห้าเส้นถึงที่พัก ใกล้วงเวียนของราชทูตลงจากรถไฟหยุดพักอยู่ที่นั่นครู่หนึ่ง แล้วเชิญพระราชสาส์นขึ้นรถเทียมม้า มีทหารขีตกระเบยขึ้นมาหน้าคู่หนึ่ง คนขี่ม้าชักรถ^{๓๓} สองคน เทียมม้าสี่ม้าทุกรถ ไปประมาณห้านาทีถึงวงเวียนคี่เซอ ราชทูตสำหรับกษัตริย์อยู่ในรถหน้า

๓๑ นายพลตรี เซอ เอควาคัสต์ เจ้าพนักงานการพระราชพิธี

๓๒ คือ ห้องที่ประทับที่สถานีรถไฟ

เชิญพระราชสาส์นนำเครื่องมงคลราชบรรณาการ แต่พระเจ้ากรุงสยาม
ทั้งสองพระองค์ ออกมาจำเริญทางพระราชไมตรีในพระเจ้ากรุงลอนดอน
ครั้งนั้น มีศุภเหตุน่าอัศจรรย์ที่แปลออกจากไทยเป็นภาษาอังกฤษ
ถวายจนจบสิ้นข้อความ แล้วพวกราชทูตพร้อมกันถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง
ราชทูตจึงกลานไปเชิญพยานพระราชสาส์นซึ่งตั้งไว้บนโต๊ะ เติร์เข้าไป
ถึงหน้าพระที่นั่งอโรน แล้วคุกเข่าชูปานพระราชสาส์นขึ้นถวาย กวีนก็
รับเอาถวายพระหัตถ์วางไว้ริมพระองค์ ราชทูตก็กลานถอยออกมาพร้อม
กันถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง

กวันจึงทรงอ่านคำตอบ ใจความว่าเรามีความยินดีในการที่
ราชทูตซึ่งมาแต่พระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ เราหมายใจว่าพระองค์
จะเป็นที่ยังยืน ถวายเราเห็นราชทูตนั้นเหมือนเป็นของสำคัญแห่งไมตรี
ของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ แลหมายว่าพระองค์ท่านทั้งสอง
จะเป็นญาติสัมพันธ์มิตรรักษาสันติภาพแลราษฎรให้ดียิ่งขึ้นไป จึงได้
เปลี่ยนทำหนังสือสัญญาแก่เรา เราก็คือใจใส่ใจมาก ถวายหมายว่าหนังสือ
สัญญาที่ทำใหม่นี้จะให้เป็นที่มั่นคงในทางพระราชไมตรี แลมีคุณยิ่งขึ้น
ไปทั้งสองพระนคร แลลูกกำวานิชได้ค้าขายต่อกันทั้งสองฝ่าย อนึ่งเรา
ยินดีนัก ถวายรู้ว่าพวกขุนนางของเราที่ได้ไปรับท่านทั้งสอง ได้เอาใจใส่
ในพวกราชทูตให้มีความสุขจนตลอดถึงเมืองอังกฤษ โดยความชอบ
ธรรม

ครั้นทรงอ่านจบแล้วสั่งให้เลอศักดิ์ลาเรนคอนเอามาประทานราชทูต
แล้วรับสั่งให้บอกว่า กวินมีพระทัยยินดีที่ได้รับเครื่องราชบรรณาการ
แลพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์นั้น ชอบพระทัย
นัก ราชทูตยังไม่ทันทูลตอบประการใด เลอศักดิ์ลาเรนคอนจึงบอกว่า
เวลานี้เสด็จออกกรีบแขกเมืองเป็นการยศ ซึ่งจะพุดจาพิททุกสิ่งใดของกไว้
ก่อน ยังจะไปรุดให้เฝ้าอีก จึงค่อยพิตทุกค่อภายหลัง วันนั้นเชิญกลับไป
ก่อนเถิด พวกราชทูตพร้อมกันถวายบังคมแล้วคลานถอยหลังออกมา
ทบทเฝ้า

แลเมื่อกวินเสด็จออกกรีบราชทูตนั้น ทรงเครื่องประดับแล้วไป
ด้วยเพชร แต่เพชรใหญ่ที่เลอสิง^{๓๕} ทำเป็นเครื่องห้อยพระคอ
ริมพระกรรณซ้ายขวาเสียบคอกไม้เพชร มีระย้าห้อยลงมาถึงพระอังชา
ทรงฉลองพระองค์ดำ ด้วยเป็นการเศร้าโศกถึงพระญาติที่ถึงแก่กรรม
เมื่อเสด็จออกมีชนนางผู้ใหญ่แลหญิงที่เป็นผู้คียนเฝ้าอยู่ประมาณสามสิบ
คน แต่ปรีนส์อาลเบ็ค ซึ่งเป็นเจ้าราชสามี แต่งพระองค์ทรงเครื่อง
พร้อมอย่างนายทหาร ทรงกางเกงแค่ง ทรงเสื้อสักหลาดดำ^{๓๖} ซัก
พระแสงกระบี่บนข้อมือมีพระที่นั่งอโรนข้างซ้าย เครื่องราชบรรณาการนั้น
เจ้าพนักงานจึกแจงมาตั้งเรียงถวายพร้อมทุกสิ่ง.

๓๕ เพชรเม็ดนี้มีชื่อเรียกว่า "โกอินวีร์"

๓๖ เข้าใจว่าแต่งพระองค์เครื่องยศนายพลอังกฤษ เสื้อแดงกางเกงดำ
เจ้านายที่ออกแขกเมืองวันนั้น นอกจากปรีนส์อาลเบ็ค ยังมีปรีนเชสเซอร์เบล
พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ กับปรีนส์เฟรเดอริกวิลเลียม กรุงปรัสเซีย ที่ภายหลังเป็น
เอมเปอเรอเฟรเดอริก เวลานั้นจะไปทางรวีวาทะกับราชธิดาพระองค์ใหญ่

เมื่อพวกราชทูตออกจากที่เฝ้าแล้ว เจ้าพนักงานพาไปให้กินโต๊ะ
 ท้องสำหรับเลี้ยงขุนนาง^{๓๗} โต๊ะที่เลี้ยงประมาณยาวเจ็ดวาควางสี่ศอก
 เครื่องที่ใช้นั้นโต๊ะเป็นเครื่องทองอย่างเงินบ้าง ขุนนางอังกฤษที่กินโต๊ะ
 ทั่วราชทูตยลยใจคน ครั้นกินโต๊ะแล้วเจ้าพนักงานจึงพาราชทูตไปดู
 เครื่องอาวุธใหญ่น้อยต่าง ๆ ที่จัดแจงเรียบร้อยไว้ตามผนัง แล้วกลับ
 พักอยู่ในห้องที่พอกเดิม เบนเนอรัลก็สั่งให้พวกมโหรีมาทำให้ราชทูต
 ฟังอยู่ประมาณสัปดาห์ ถึงเวลาย้ายสามโมงราชทูตก็พากันนอนหลับ
 กลีบมากลาริชโฮเต็ล ฯ

๑ วันศุกร์ เดือนธันวาคม ๕ คำ ราชทูตไปหาเลอรัลกลาเรนตาม
 ตามใต้วังซึ่งจะไปเยี่ยมเยียนใครบ้าง เลอรัลกลาเรนบอกว่าควร
 ไปหาแต่เจ้าน้ำของกวัน ซึ่งเป็นมารดาคนแถมบวิธ กษัตริย์คนแถมบวิธ
 ขุนนางนอกจากนั้นถ้ามาเยี่ยมท่านก่อน ท่านจึงไปเยี่ยมตอชอย่างจงจะ
 ทั่ว (เอกอรรค) ราชทูตเป็นใหญ่ ได้เชิญพระราชสาส์นแลอักษรที่
 มาด้วย ฯ

๑ วันเสาร์ เดือนธันวาคม ๕ คำ พวกราชทูตพากันไปหาที่ซึ่ง
 แถมบวิธ น้ำของกวัน กษัตริย์คนแถมบวิธ พุดจาใต้ตามกันด้วย
 อรรณเนียมแล้วก็ลากลับมา ฯ

๓๗ ห้องที่เลี้ยง เรียก "วอเทอลู แคลเลอวี"

(ความแทรก) เมื่อตรวจสอบระยะทางราชทูตที่หม่อมราโชทัย
 แต่งกับหนังสือพิมพ์อังกฤษซึ่งออกในครั้งนั้น ในตอนทุกไทยเข้าเฝ้า
 กวีนมีเรื่องแปลกปรากฏในหนังสือพิมพ์อังกฤษ ๒ ข้อ เห็นควรระคึก
 เนื้อความมาลงไว้ในหนังสือนี้ ไม่เห็นที่จะเอาเข้าจริงไหนเหมาะกว่า
 ข้าพเจ้าจึงแทรกลงตรงนี้ ความ ๒ ข้อนั้น ก็ว่าด้วยกิริยาทหมอบ
 คลานเข้าเฝ้าอย่าง ๑ กับเรื่องเสียงทุกในห้องวอเทอร์ลู แคลเลอริค
 เรื่อง ๑

เรื่องกิริยาทไทยทหมอบคลานเข้าเฝ้ากวัน หนังสือพิมพ์อังกฤษ
 พากันสรรเสริญทุกฉบับ ว่าราชทูตไทยมีชื่อยาศรัยชอตรง เคย
 เคารพนบอบเจ้านายของตนอย่างไร เมื่อมาเฝ้ากวันก็เคารพนบอบ
 กวันเหมือนกวันเจ้านายของตน ไม่เย่อหยิ่งเหมือนกวันพวกแขกอินเดียน
 ที่ไปเมืองอังกฤษ เวลาเข้าเฝ้าแทน พวกนักกรยากะต้างกระเทือง
 จะเอาอย่างฝรั่งก็ใช้ จะเอาอย่างเพศภาษาของตนก็ไม่เอา ดูไม่เป็น
 การเคารพนบอบโดยเต็มใจ ฯ

เรื่องเสียงทุกในห้องวอเทอร์ลู แคลเลอริ เมื่อเฝ้าแล้วนั้น มี
 หนังสือพิมพ์ในเมืองไฮร์แลนคี่ ลงว่า กวันเสด็จมาประทับเสวยด้วย
 ราชทูตไทยเอาขุหรืออกสูบต่อหน้าพระที่นั่ง วิทยาลัยอังกฤษให้ลงพิมพ์
 แก่โดยทันทีว่า ทหนังสือพิมพ์ลงนั้นหาจริงไม่ วันนั้นกวันก็ไม่ได้
 ประทับเสวยทันนั้น ราชทูตไทยก็ไม่ได้เอาขุหรืออกสูบอย่างว่า ฯ

ราชทูตแลขุนนางอังกฤษก็ลงมาตามทุกคน กวันจึงเสด็จเลยไปที่ห้อง
 ใต้ ราชทูตก็ขุนนางทั้งปวงก็ตามเสด็จไป กวันจึงเสด็จนั่ง
 ใต้กลาง ตรงกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต ค่อยไปข้างซ้าย
 เลอศักดิ์ลาเรนคอนนั่งตรงกับปรีนสเฟรดทริกวิลเลียม ด้ไปเข้าหมั้น
 ครอบงำก็อยู่ทุก นั่งตรงกับปรีนเซสรอยล์ ฝ่ายขวาหมั้นมณฑลเคียร
 ทัตก็อยู่ทุก นั่งตรงกับปรีนสอาลเบ็ค ค่อยมาหมั้นอมราไซทีย์ นั่งตรง
 กับกษเศสเกินคมาวคาของกวัน แต่ขุนจรเจนนทะเล เลอศักดิ์ลาเรนคอน
 หนึ่งอยู่ข้างหลัง ค่อยเป็นล่าม เมื่อกินโต๊ะอยู่นั้นกวันหาโคตรัส
 ราชการโดยช่วยราชทูตไม่ จนเสวยแล้วก็เสด็จจากเกาอกกลับไป พวก
 ราชทูตแลขุนนางอังกฤษต้องยืนชนกันมีศรัทธาคำนับทุกคน
 กวันจึงเสด็จไปประทับอยู่ห้องแห่งหนึ่ง แล้วรับสั่งให้ขุนนางมา
 เชิญราชทูตไปเข้าในที่นั้น เมื่อพวกราชทูตไปถึง จึงพร้อมกันมี
 ระเบียบลงคำนับ กวันก็เสด็จมายืนตรงหน้าราชทูตตรัสถามว่า ท่านมา
 มาทางมีความสบายอยู่หรือ ราชทูตทูลว่ามีความสบายมาก กวัน
 รับสั่งว่า เราได้ยินคำว่าสบายนั้นเรามีความยินดีนัก แล้วเสด็จ
 ไปยืนตรงหน้าอุปทูตตรัสถามว่า พระเจ้าอยู่หัวที่หนึ่งในกรุงสยามทรง
 สบายอยู่หรือ อุปทูตทูลว่าทรงสบายอยู่ แล้วตรัสถามว่า ท่านไม่
 เชื้อพระวงศ์ เป็นแต่ไต่ทรงเลี้ยงมาหรือ อุปทูตก็รับสั่ง แล้ว
 ก็ไปยืนตรงหน้าตรีทูตตรัสถามว่า พระเจ้าอยู่หัวที่สองในกรุงสยาม
 ทรงสบายอยู่หรือ ตรีทูตทูลว่าทรงสบายอยู่ แล้วเสด็จไปยืนตรงหน้า

หม่อมราโชทัยครัสถามว่าท่านพูดอังกฤษไต่หรือ หม่อมราโชทัยทูลว่า
 พวกใต้เล็กน้อย แล้วรับสั่งถามว่า ท่านเรียนในเมืองไทยหรือไปเรียน
 ที่อื่น หม่อมราโชทัยทูลว่าเรียนในเมืองทวาย แล้วสิ้นพระพักตร์ไป
 รับสั่งทวยมิกเคอเฟาด์แลก็ยกขึ้นเกลวเอริงแล้วก็เสด็จกลับไป บิริน
 อาลเบ็คจึงเสด็จมาข่มมอราชทูตทั้งสามกับหม่อมราโชทัย แล้วทูล
 ไต่ถามถึงทุกข้อเสร็จแล้วก็เสด็จกลับไป ลูกเรือเจ้าหญิงใหญ่ เจ้า
 ชายรองเจ้าหญิงที่สาม จึงเข้ามาพุดจาแล้วก็หลีกออกไป เจ้าเฟรดคิง
 วิลเลียมจึงเข้ามาพุดต่อภายหลัง

ครั้นเสร็จแล้วกวินจึงเสด็จไปอยู่ในห้องอีกแห่งหนึ่ง รับสั่งให้
 ทหาราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย ไปเฝ้า กวินไปรคให้นั่งบนเก้าอี้
 พระราชทานน้ำชากาแฟ ให้นั่งกินร่วมโต๊ะเดียวกัน พุดจาถามไต่
 ไปมาตามธรรมเนียม แล้วรับสั่งให้มิม ไหว้อังกฤษให้ที่ทานทูตทั้ง
 ถึงเวลาห้าทุ่มกวินเสด็จขึ้น ราชทูตก็พากันกลับมาห้องที่พัก
 นอนค้างอยู่ที่วังวินด์เซอร์คนหนึ่ง รุ่งขึ้นเช้าสามโมงบิรินเสด็จ
 พาเจ้าลูกเรือเก่าองค์มาริชของซึ่งพระราชทานออกไปแต่กรุงเทพฯ แต่
 กวินหาได้เสด็จมาด้วยไม่ บิรินเสด็จเข้าราชบุตรวังของ แล
 ครัสทวยราชทูตแล้วก็ลากลับไป เวลาเช้าสี่โมงเศษ พวกราชทูตกิน
 อาหารเสร็จแล้วก็กลับมาจากวังวินด์เซอร์ ถึงไฮเตลที่พักในเมือง
 ลอนดอน ฯ

๑ วันจันทร์ เกือบอายุชน ๓๔ คำ พวกเราทุกคนไปดูโรงหมอใหญ่
 ชื่อกลเลซอพอชาเยนส์^{๓๔} ที่ในโรงหมอสูงประมาณสิบวา กว้างสอง
 ต้นทำเป็นสี่ชั้น มีกระดูกคนทั้งชายทั้งหญิงแลเด็ก แลกระดูกคน
 เยาวชนสูงแปดศอก^{๓๕} กระดูกสัตว์ต่างๆ ก็มีมาก กระดูกเหล่านั้นเขา
 มาแลกขี้ แล้วผูกด้วยลวดให้เป็นรูปยืนอยู่ บางทีเขา ربطทวารที่คลอด
 จากครรภ์มารดาแล้วก็ตาย รูปร่างวิปลาศก็คึกขี้มนุษย์ธรรมดาไม่เคยมี
 หมอเห็นว่าทวารกนั้นสิ้นชีวิตแล้ว จึงเอามาใส่ในขวดแช่เหล้าไว้ บางที
 ก็เอาสัตว์ประหลาดมาแช่ บางทีเป็นของที่เกิดในตัวมนุษย์บ้าง แต่
 ขวดที่แช่ของเหล่านั้นเหลือที่จะประมาณ มากมายนัก ดูในโรงหมอแล้ว
 จึงไปค้ทำเงิน

ค้ทำเงินชื่อ รอยลมันต์^{๓๖} ในนั้นใช้เครื่องกลไฟทำเร็วยิ่ง
 กว่าคนทำด้วยมือหลายเท่า การที่ทำครั้งนี้จะพรรณาก็จะมากมาย
 อีกขวานัก

ค้ทำเงินแล้ว จึงไปค้ที่แห่งหนึ่งชื่อเตาเวอ เป็นค้ใหญ่มีรูป
 ทวารขี้มาใส่เกราะเหล็กถืออาวุธต่างๆ มีเครื่องสำหรับฆ่าคนอย่างเก่า
 แก่โบราณ แลเครื่องสำหรับพันอนาการจำรอง มีห้องที่ขังเจ้านาย

๓๔ วิทยาลัยสอนวิชาแพทย์
 ๓๕ จะเป็น ๘ ฟุตมิใช่ศอก.
 ๓๖ คือค้โรงกระดาษที่ด้วยเหตุไปคราวนั้น โปรดให้ไปว่าชื่อเครื่องจักรเข้ามา
 ตั้งโรงกระดาษในกรุงเทพฯ ด้วย ปรากฏว่าได้เครื่องพิมพ์เงินเหรียญเป็นของรัฐบาล
 อังกฤษจัดถวายมาส่วน นอกนั้นว่าชื่อเครื่องจักรที่ห้างชื่อ เตเลอ เมืองเบอมิงฮัม
 เครื่องจักรนั้นที่มาตั้งโรงกระดาษนี้แรก.

ซึ่งทำความผิด แล้วเจ้าพนักงานนำขึ้นไปดูชั้นบนที่ไว้เกอร์น สมมุติ
ว่ามงกุฏของกวัน กัยเครื่องทรงอีกหลายอย่าง แลเพชรเม็ดใหญ่
ประมาณเท่าฟองนกพิราบ ครั้นดูทั่วแล้วก็กลับมาโซเค็ด ฯ

๑ วันอังคาร เกอนอายชน ๑๕ คำ เจ้าพนักงานนำราชทูตไปดูวัง
ซอชักกิ่งซ่า เป็นที่กวันเสด็จอยู่ (ในเมืองลอนคอน) เมื่อดูดูร้อน ทำ
เป็นตักหลังเดียว ประมาณยาวสามเส้น กว้างสองเส้น สดสีวา ทำ
เป็นสี่ชั้น มีรูเหล็กกลมรอบ เมื่อไปถึงวังมีผู้หญิงคนหนึ่งออกมาว่า
ราชทูตเที่ยวทุกห้อง เว้นแต่ห้องที่บรรทมห้องเดียว ในที่นั้นมโหรี
มากกว่าห้องอื่น ห้องต่าง ๆ กันทั้งสี่ชั้นกันเป็นห้องใหญ่ห้องเล็กกลม
เหลี่ยมสนุก งามด้วยลวดลายระบายเขียนแลลายขัน แลเขาก็ลา
อ่อนมาทำเป็นรูปมนุษย์แลรูปสัตว์ต่าง ๆ วางตั้งไว้เป็นอันมาก เครื่อง
แต่งห้องก็ต่างกัน พันทำด้วยไม้ลายบ้าง ฝูพรมบ้าง ฝูขี้คกระดาก
ทำเป็นลายศิลาบ้าง ลายทองบ้าง เกา้อแลโต๊ะเครื่องใช้ก็ต่างกันทุก
ห้อง ห้องที่เรียกว่าแพรเซียว เขาหมอนก็ล้วนไปด้วยแพรเซียว ที่
เรียกห้องแพรเหลือง ก็ล้วนแต่แพรเหลืองสนทั้งนั้น ที่เรียกแพรอนโด
เขาแลหมอนก็ทำด้วยแพรอนนั้น มีเครื่องใช้ประจำอยู่ทุกห้อง ถ้า
เสด็จอยู่ห้องไหนก็ใช้ของห้องนั้น ไม่ได้เอาของห้องนี้ไปใช้ห้องอื่น
ของทั้งปวงล้วนต่าง ๆ หลายอย่างหลายชนิด สุกที่ จะพรรณาให้ถ้วน
ราชทูตดูรอบแล้วก็กลับมาโซเค็ด ฯ

ตอนที่ ๗

ว่าด้วยที่ว่าราชการ ชื่อปาติเมนต์

แถมเมืองเบอมิงฮัม เมืองแมนเชสเตอร์ เมืองลิเวอร์พูล
แถมเมืองชิฟฟิลด์

๑ วันพฤหัสบดี เดือนธันวาคม ๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีศเทศ
พาลให้ภรรยาไปพบภรรยาชุกไปเผ่ากวันท์ปาติเมนต์^{๔๓} ที่นั่นเป็นตึก
ใหญ่โถกกว้างขวาง ก่อด้วยศิลา สูงประมาณสามสิวาเศษ มียอดแหลม
สำหรับประชุมชนนาง ครั้นไปถึงแล้วเจ้าพนักงานจัดแจงให้นั่งอยู่ตาม
ที่สมควร จนเวลาบ่ายสองโมงกวันจึงเสด็จมาเป็นกระบวนแห่อย่างหลวม
มีรถเจ้าเทียบม้ารถละสามคู่ ห้างนำมาก่อน ถัดมาถึงทหารแต่งตัว
ใส่เกราะเงิน ซี่มาตะพายบนสองแถว ๆ ละยี่สิบห้าคน รวมสองแถว
ท้ายสิบคน ต่อมาทหารใส่เกราะเหล็ก ซี่มาถือดาบสองแถวหกสิบคน
ทหารแต่งตัวอย่างสกอลันด์ ถือหว่านเทศช่นเงิน สองแถวหกสิบคน
ถือกระบองหุ้มเงินสองแถวหกสิบคน ถือขวานปลายเป็นกฤษสองแถว
ท้ายสิบคน แล้วถึงรถกวันทรง สลักเป็นลวดลายยี่คทอง เทียมม้าสี่คู่
บนหลังการรถทำเป็นอย่างตราสำหรับเมือง บนท้ายรถมีทหารซึกกระบี่
ยืนอยู่สี่คน ต่อไปหลังรถมีม้าแต่งเครื่องที่พระราชทานออกไปแต่

๔๓ คือ ในพิธีเสด็จเบ็ดปาติเมนต์

กรุงเพท ๑ มาหนึ่ง ^{๔๒} แล้วทหารแต่งตัวใส่เกราะตะพายขึ้นถ้อยกาย
 ชมาค้ำสแฉวร้อยมา เมื่อกว้นเสด็จถึงที่ปาลีเมนต์ มีทหารแต่งตัว
 อย่างสกอลันต์ ถ้อยวานปลายเปนกฤษ ยืนคอยรับเสด็จสองแถว
 ยี่สิบคน ถ้อยขึ้นปลายหอกสองแถวหกสิบคน ชุนนางเคิรวนำเสด็จสอง
 แถวสามสิบคน ชุนนางเชิญพระมาตากำมะหยีคนหนึ่ง เชิญเกราน
 ประคัมเพชรคนหนึ่ง เคิรวนำเสด็จไปก่อน เมื่อกว้นเสด็จลงจากรถ
 เจ้าชงเป็นสามชอปรินสอาลเบ็ค จึงรับพระกรข้างซ้ายเคิรวไปด้วยกัน
 เจ้าเฟรคกริกวิลเลียมก็ตามเสด็จด้วย เมื่อกว้นเสด็จกำเนิรไปนั้น มี
 กำมะหยีแดงประมาณยาวสิบศอก กว้างสองศอก ริมขั้วทองผูกกับขึ้น
 พระองค์ แล้วมีผู้หญิงถ้อยชายกำมะหยีนั้นคู่หนึ่ง ถัดออกไปชุนนางถ้อย
 อีกสองคู่ แล้วมีทหารถ้อยกระบะของหุ้มเงินอีกสี่คู่ ก่อนกว้นยังไม่
 เสด็จเข้าไบนั้น เจ้าหญิงลูกเธอองค์ใหญ่ ก็ยเจ้าหญิงน้องคุดกแกมบริช
 เคิรวเข้าไปก่อน ไบนั่งอยู่บนที่แห่งหนึ่งตรงหน้าพระที่นั่งอโรน แล้วกว้น
 จึงเสด็จไปขึ้นบนพระที่นั่งอโรน ปรินสออลเบ็คจึงนั่งลงบนที่ข้างซ้าย
 แต่ลดต่ำลงกว่าพระที่นั่งของกว้นหนึ่งอันหนึ่ง เจ้าชายลูกเธอทั้งสอง ชื่อ
 ปรินสเวลล์ นั่งบนที่ข้างขวาสูงเท่ากบยิกา มีชุนนางคนหนึ่งเชิญ
 พระแสงกายยาว อีกคนหนึ่งเชิญเกรานประคัมเพชรสำหรับกบยิกา
 ยืนอยู่ริมพระที่นั่งข้างขวา ฝ่ายซ้ายมีชุนนางยืนถือแส้ววยเท
 อีกสี่คน

๔๒ ที่นี้ที่จริงนี้ ควรสังเกตว่าจักเป็นการพิเศษสำหรับคนไทย

กวั้นนั้นทรงฉลองพระองค์ขาว กระจึงที่ใส่พระเคี้ยว สร้อยระย้า
 ใส่พระคอ กำไลใส่พระกร แลอำมรงค์ ล้วนประดับเพชรรัตนทั้งนั้น
 เมื่อเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งอโรนแล้ว จึงทรงอ่านหนังสือประมาณหกนาที่
 ทรงอ่านแล้วก็เสด็จลงจากพระที่นั่งจะกลับคืนไปวังขี้กิ้งฮ่า เยนเนอรัล
 กัดคองพาพวกราชทูตไปตุงกระบวรแท้เสด็จอยู่ที่หน้าห้องแห่งหนึ่ง เมื่อ
 ทรงมาลงทั้นพวกราชทูตพร้อมกันถอดหมวกก็มึนศีรษะลงค้ำนัย กวั้น
 แลปรีนสออลเบิต ก็ก้มพระเคี้ยวลงรับ แล้วเสด็จเลยไป ราชทูตก็
 ขึ้นรถกลับมาย่อย ๓

๑ วันจันทร์ เกือนอ้ายแรม ๖ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมง ราชทูต
 ไปหาเลอรัลกลาเรนคอน แล้วยอกว่าจะลาไปเที่ยวตุงที่ทางที่ทำสิ่งของ
 พระหลาทที่เมืองเขอมิงฮ่า เมืองแมนเซสเคอ แลเมืองลิเวอปลู
 เลอรัลกลาเรนคอนจึงตอบว่า ท่านจะไปตุงการทั้งปวงนั้นชอยแล้ว
 เสด็จไปเถิก ๓

๑ วันอังคาร เกือนอ้ายแรม ๗ ค่ำ เวลาเที่ยง ราชทูต อุตต
 หม่อมมาไซทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ห้านายกี้ยล้ำ
 เสมียนคนใช้ร่วมสิบคน แต่จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ศรีทูตช่วยอยู่หาได้
 ไปไม่ พวกราชทูตขึ้นรถไฟไปเมืองเขอมิงฮ่าก่อน ตามทางที่ไปจาก
 ลอนคอนนั้นมีนา เข้าโกลัน เข้าสาตี นาหญ้า ไร่ฝัก แลเป็นสวนข้าง

๓ แห่งพรตพิธิเบ็ดปาเลียบเมนต์อังกฤษในหนังสือนี้ถูกต้องนำชม

X ก่อตั้งโรงเรียนวัดอัมพวัน

บ้านข้าง ถนนทางที่รถไฟไปข้างที่ต๋องเข้าในภูเขา เจาะเป็นอุโมงค์ยาว
 ร้อยเส้นข้าง สองร้อยเส้นข้าง ข้างแห่งหกสิบเส้นข้าง เจ็ดสิบเส้นข้าง
 ในอุโมงค์นั้นมักไม่เห็นสิ่งใดเลย ข้างแห่งทำเป็นสะพานข้าม แล้วมี
 คลองน้ำไหล เรือเคียวไถบนสะพาน ใต้สะพานเป็นทางคนเคียว ข้างแห่ง
 บนสะพานก็มีคลอง ใต้สะพานก็มีคลอง เป็นคลองเรือเคียวไถทั้งสองชั้น
 ตั้งแต่เมืองลอนดอนถึงเมืองเบอริงฮัมทางร้อยสิบสองไมล์ คือทำพื้น
 สี่สิบเส้น เมื่อไปถึงเมืองแล้ว เจ้าเมือง ๔๔ จึงมาหาราชทูต เชิญไป
 ให้พักอยู่ที่โฮเตล โฮเตลนั้นชื่อกวินส์โฮเตล รุ่งขึ้นเจ้าเมืองจึงจ้กรวด
 สามารถมารับราชทูตแลเข้าหลวงไปคุยที่ท่าเครื่องทองเหลือง ที่ท่าเบ็ช
 ทองแดง ที่ท่าแก้วท่ากระเจก ที่ท่าเครื่องเหล็ก ที่ท่าฉาดกระดาก
 หีบกระดาก ของต่าง ๆ ทำด้วยกระดากแล้วทาน้ำมันเขียนลายทอง ๔๕
 ราชทูตพักอยู่ในเมืองเบอริงฮัมสี่วัน ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือนธันวาคม ๑๒ คำ เวลาเที่ยงแล้ว จึงพร้อม
 กันขึ้นรถไฟไปเมืองแมนเซสเตอร์ ทางร้อยสิบไมล์ คือสี่พัน

๔๔ ที่ว่าเจ้าเมืองครั้งนี้ คือแมย์ อธิบดีประชาภิบาล ซ็อนาซอน เรดคิลฟ.

๔๕ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันพุธตรงกับเดือนธันวาคม ๘ คำ หุคไปคุยที่
 เหล่านี้ คือ

- ๑ ห้างวินฟิลด์ (ทำเครื่องแก้ว)
- ๒ ห้างฮัตตันแอนตัน ทำเบ็ชทองแดง
- ๓ ห้างฮัตตันบริช ทำของทองเหลือง ทองแดง
- ๔ ห้างเซนเนอแอนด์เบตทริช ทำเครื่องกระดาก

เก็บรอยเท้าสืบเส้น เจ้าเมืองก็มากอยรบ ^{๕๖} เชิญให้ทูตาทูตไปพัก
 ยุกติโฮเต็ลกลิ่นเหมือนอย่างเมืองเขมิงช้า ราชทูตพักอยู่เจ็ดวัน
 ได้ไปเที่ยวดูหลายตำบล คชททาผาย ททอผา ททายน ททาของอัน
 อีกหลายอย่าง ^{๕๗}

คำไปคูโอปรา เล่นที่โรงแคลเลอร์ อิลลัสเตรชัน รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีไปคูที่ท่า
 ธารต่าง ๆ คือ

- ๑. ห้างเตเลอ ทำเครื่องจักรต่าง ๆ ทุกสิ่งให้ทำเครื่องโรงกระดาษ
- ๒. ห้างไฟฟ้าทำเครื่องอาวุธ
- ๓. ห้างเอลกิงตัน แอนเมสัน ทำเครื่องเงิน

วันเสาร์ไปคูห้างคอลลิส ช่างพิมพ์เงิน คำไปคูโอปราอีกครั้ง ๑.

๔๖. แมย์ประชาธิปไตยเมืองแมนเชสเตอร์ ชื่อ นายแมกกี

๔๗. หนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันจันทร์ตรงกับเดือนอ้ายแรม ๑๓ คำ ทุตไปคูที่

ต่าง ๆ ในเมืองแมนเชสเตอร์ ดังนี้

- ๑. โรงจักรปั่นผ้าแลทอผ้าของเซอร์เอลกณะนา อามีเคซ
- ๒. ไปคูศาลากลาง
- ๓. โรงไวสินค้าของนายวัตส
- ๔. โรงทำบ้านของนายวิดเวอท

รุ่งขึ้นวันอังคาร ไปคูที่ต่าง ๆ ในเมืองแมนเชสเตอร์ คือ

- ๑. โรงทำเครื่องจักร ของห้าง ซาบแอนด์ สตีวค
- ๒. โรงจักร (ทอผ้า) ของห้าง แฟเบน

วันพุธ ไปแต่ราชทูต ไปคูที่ต่าง ๆ คือ

- ๑. โรงทำรถพ่วงรถไฟ ของนายแอชบุรี
- ๒. โรงทำตะป่เกลียว ของนายแคลสโค
- ๓. ห้างทำเครื่องเพชรพลอย ของนายเฟอนิส

๑ วันอาทิตย์ เกษณียชน ๑๒ คำ บ่ายห้าโมงราชทูตขึ้นรถไฟ
 ออกจากเมืองแมนเชสเตอร์ ไปทางท่าลีย์ท่าไมล์ คือสองพันสี่ร้อย
 เก้าสิบห้าเส้นถึงเมืองซฟอร์ด เมืองนั้นทำเครื่องม้อต่าง ๆ ท้า
 ค้วยเหล็ก ราชทูตพักอยู่สองวัน เทียบดูการงานเสร็จแล้ว ฅวัน
 อังคาร เกษณียชน ๑๔ คำ บ่ายโมงครึ่งออกจากเมืองซฟอร์ด ขึ้นรถไฟ
 มาเมืองเชอมีงฮ้ำ ทางหกสิบไมล์ คือสองพันเจ็ดร้อยเส้น อยู่ในเมือง
 นั้นสองวัน ฅวันพฤหัสบดี เกษณียแรมคำ ๑ บ่ายห้าโมงครึ่งออกจาก
 เมืองเชอมีงฮ้ำกลับมาเวลาสี่ทุ่มครึ่งถึงโฮเคิลในเมืองลอนดอน เมื่
 พวกราชทูตไปพักอยู่ที่เมืองใด ๆ เจ้าเมืองก็เอาใจใส่ให้เลี้ยงดูเป็นสุข
 ทุกแห่งทุกตำบล ฯ

๑ วันอังคาร เกษณียแรม ๖ คำ หนาว ปรอทลงถึงทศยี่แปด
 น้ำแข็ง วันพฤหัสบดี เกษณียแรม ๑๔ คำ มีศเคอกรวิศติ เป็นบุตร
 เศวษฐุอยู่ในเมืองลอนดอน มาเชิญพวกราชทูตไปกุร่าเทาทิยาน

๕๐ รถถาวรต่าง ๆ ที่ทุกไทยไปดูที่เมืองเซฟฟิลด์ ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์
 อังกฤษ ดังนี้

ทุกพักที่โฮเคิลรอนเดล นายแบกสัน แมย์เมืองเซฟฟิลด์มาต้อนรับ วันจันทร์
 พาไปดู

- ๑ โรงถลุงเหล็กกล้า ชื่อเอตนา
 - ๒ โรงทำมิด ชื่อฮาตฟอด
 - ๓ โรงถลุงเหล็ก ชื่อวิกเกอ
 - ๔ โรงทำมิด ของนายโฮเซฟ รอเชอ ช่างหลวง
- เวลาทำไปดูละคอนแปนโทโมร์ ที่โรงทีเอเตอรอนเดล วันอังคารไปห้างขอนแก่นมิด.

ตอนที่ ๙

ว่าด้วยเผือกวันทวงช้อบกกิงซิม

ตุร่าเท่าแลการช้อมทหารแลการอาวาหเจ้าลูกเชอหญิงใหญ่

๑ วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลายามหนึ่ง กวันรัชสังให้
เชอราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย ไปตุร่าเท่าทวงช้อบกกิงซิม
ขณะนั้นหม่อมราโชทัยกำลังบ้อยอยู่ยังไม่ได้อ เวลาสองทุ่มเศษ
ราชทูตทั้งสามก็ขจรเจนทเลล้าม มีศเคอเฟาล์ พร้อมกันไปที่วัง
ยักกกิงซิม เจ้าพนักงานนำไปพักอยู่ในห้องคอกนกยห้องที่ร่าเท่าประมาณ
ยี่สิบนาทีกวันจึงเสด็จมาตรงประตูห้องที่ราชทูตอยู่ ราชทูตก็ขนนาง
อังกฤษขึ้นชั้นพร้อมกันกมศัรยะลงค่านย กวันกัมรัช แล้วเสด็จเลยไป
ประมาณอีกสิบนาทีกวันปรีนสเวสจึงออกมาที่ราชทูตทั้งสาม พูคาได้
ถามทักทายแล้วก็กลับใจ เจ้าชายลูกเชอปรีนสเวสจึงถามราชทูตว่า
ท่านมาอยู่ในเมืองลอนดอนนั้นสนุกสบายอยู่หรือ ราชทูตตอบว่าสบายอยู่
ปรีนสเวสจึงถามว่า ได้ไปคุละคอนแลของต่าง ๆ ทั่วแล้วหรือ ราชทูต
ว่าไปคูนยังไม่ทั่ว ปรีนสเวสจึงถามว่า เมื่อไรท่านจะกลับไปเมืองไทย
ราชทูตตอบว่าอีกสามชวบชาติคัยสี่ชวบชาติคัย ปรีนสเวสว่าท่านจะไป

เมืองฝรั่งเศสด้วยหรือ ราชทูตว่าอยากจะใคร่แวะ แล้วปรีนสเวลล์
 ก็กลับไปในห้องที่รำเท้า เจ้าพนักงานจึงเชิญราชทูตทั้งสามไปกินน้ำ
 ชาและขนมในห้องที่สำหรับเลี้ยง ครั้นกินแล้วราชทูตจึงพากันมาคร่ำเท้า
 อยู่ครู่หนึ่ง กวีนก็เสกัจจน แล้วรีบสั่งให้ซินนางมาเชิญราชทูตทั้งสาม
 ไปฝากข้างใน จึงตรัสถามว่าสบายอยู่หรือ ราชทูตทูลตอบว่าสบาย
 อยู่ จึงรีบสั่งว่าช่วยหายแล้วหรือ ราชทูตทูลว่าข้าพเจ้าไม่ได้ช่วย บ่วย
 แคกรอก เคียวนหายแล้ว กวีนรีบสั่งเท่านั้นแล้วเสกัจจน ราชทูตก็กลับ
 มาโฮเตล ฯ

๑ วันพุธ เกือน ๓ ชัน ๖ คำ เวลาสี่ทุ่ม กวีนให้เชิญราชทูต
 ทั้งสาม หม่อมมาไซทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ไป
 คร่ำเท้าอีกครั้งหนึ่ง ถึงเวลาพวกราชทูตพร้อมกันขึ้นรถไปทวงขังกิงซิม
 แล้วไปนั่งอยู่บนที่แห่งหนึ่ง ใกล้จากที่รำเท้าประมาณสิบวา เยนเนอวัลด์
 ก็ทรงถามราชทูตว่า ท่านคร่ำเท้าชวยใจอยู่หรือ ราชทูตตอบว่าชวยใจ
 แคกรอกไม่ เยนเนอวัลด์ก็สั่งให้นำพวกราชทูตเข้าไปอยู่ในที่ใกล้
 เป็นที่สำหรับกวีนหยดพัก พวกราชทูตยืนตักกวีนทรงรำเท้ากับเจ้านอง
 ของปรีนสवालเบ็ค ย่างเท้าเปลี่ยนทรงรำกับขีคาของปรีนสเฟรดกริก
 วัลเลียม ที่จะมาเป็นเซย ราชทูตคอยู่ประมาณครึ่งทุ่ม แล้วพากัน
 กลับออกมา นั่งอยู่ห้องนอก ครั้นกวีนรำเท้าสิ้นเพลงแล้ว ก็พาพระญาติ
 พระวงศ์ออกไปเสวยที่ห้องนอกสำหรับเลี้ยง

๑๓ คือ ที่ภายหลัง เป็นไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ เวลานั้นเป็นน้องเขาเธอ ยังไม่ได้
 แต่งราชสมบัติ.

พวกราชทูตทั้งพากันไปคอยเฝ้าอยู่ที่ประตู เมื่อกวันจะเสด็จกลับ
 ครั้นกวันเสวยแล้วเสด็จออกมานอก ราชทูตก็มีศิระ คำนับพร้อมกัน
 กวันก็ยังมีพระเคี้ยวตรึงไว้ แล้วเสด็จกลับไปทูลทูลว่า เฝ้าราชทูตทั้งพากัน
 มานั่งขยับนาคามเค็ม อยู่ประมาณสิบนาทีก่อน เจ้าพนักงานจึงมาเชิญพวก
 ราชทูตไปกินโต๊ะ ครั้นแล้วก็กลับมานั่งคอยอีกประมาณครึ่งชั่วโมง
 กวันจึงเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาสอดไส้

๑ รุ่งขึ้นเป็นวันกำหนดคชสมโภชที่สนาม ชื่อวัดวิชัยคามอน
 มีคเชนทร์เผ่าลงพาพวกราชทูตไปกิน ที่สนามนั้นยาวประมาณสี่ร้อยเส้น
 กว้างประมาณสามร้อยเส้น มีทหารยืนใหญ่ยืนน้อย ทหารม้าสามพวก
 ม้าขาวหมู่ ๑ ม้าดำหมู่ ๑ ม้าแดงหมู่ ๑ พวกทหารเคียวเท้าแดงตัว
 ต่าง ๆ ตามหมวกตามกอง เป็นหลายพวก มีขลุ่ยทุก ๆ หมวก
 พวกทหารม้าก็มีแตรมีกลองทุกหมวก เมื่อเคียวกระบวนเป็นระเบียบ
 เรียบร้อยงามสง่า ทหารม้าเคียวเป็นขบวนเสมอกันไม่ได้กลัดกัน เมื่อหัก
 หักเสมอกันไปไม่มีม้าตัวใดขึ้นหน้าล่าหลัง เมื่อทำที่จะเข้ารบ ก็ดูเกล้า
 คล่องว่องไวรวดเร็วแข็งแรงนัก ทำเปลี่ยนแปลงท่าทางต่าง ๆ เป็น
 หลายอย่างหลายกระบวน คอยอยู่นิ่งแล้วราชทูตก็พากันกลับมาสอด
 ไส้

๑ วันจันทร์ เกือบ ๓ ชน ๓๓ ค่ำ กวันรับสั่งให้เชิญราชทูตทั้งสาม
 หม่อมราชโอรสทั้งสาม ไปตบแต่งอาหารอาวาสเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่กับเจ้าเฟรคศรี
 วิไลเต็ม ทวีตช่อ ซาเปลรอยัล ถึงเวลาสี่โมง เช้าราชทูตทั้งสาม

ก่อนมาไซ้ทึบ พร้อมกันขึ้นรถไปคอยอยู่ที่วัด ประมาณยี่สิบนาที
 เจ้าหญิงมารดาเจ้าเฟรคคริกวิลเลียมมาถึงเข้าไปในโบสถ์ เวลาห้าโมง
 ราวครึ่งเสี้ยวอีกประมาณห้านาทีเจ้าเฟรคคริกวิลเลียมจึงตามมา
 อีกครึ่งปรีนสอาลเบิร์ตจึงพาเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่มา เจ้าหญิงนั้นทรง
 แต่งองค์สวมเครื่องเพชร แต่เสื้อทรงเป็นเสื้อขาว แล้วมีชายออก
 ไปข้างหลังยาวประมาณสิบศอก มีหญิงสาวรูปร่างอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน
 แต่งตัวเหมือนกันถือชายผ่านสี่คู่ แต่เจ้าเฟรคคริกวิลเลียมแต่งอย่าง
 นายทหาร ๗

ทนายเจ้าจะแจ้งความไว้แต่ย่อ ๆ พอเป็นสังเขปว่า เมื่อแต่งงาน
 ทั้งสององค์นั้นทำอย่างไรบ้าง ครั้นถึงพร้อมกันแล้ว เจ้าสององค์จึง
 พากันเข้าไปคุกเข่าชยหน้าลงไหว้พระ ฝ่ายมีนัสเตอร์ซึ่งสมมติว่าเป็น
 พระครูผู้ใหญ่หนึ่ง จึงประกาศว่า ถ้าใครรู้ความประการใดที่ไม่ควร
 จะให้เจ้าทั้งสองนี้เป็นสามีภรรยา ก็ให้ผู้นั้นว่ากล่าวชนในขณะนั้น ถ้า
 ไม่ว่าแล้วก็ตามให้หนึ่งเสียก็เกี่ยวข้องเดี๋ยวว่าอะไรเลย ครั้นไม่มีใครว่ากล่าว
 ใดอีกแล้ว พระครูจึงถามเจ้าทั้งสององค์ว่า ถ้าใครได้ทำความในข้อ
 ที่ห้าม ก็ต้องให้การตามสัตย์ตามจริงในเวลานี้ อัยยัดไว้ จะต้อง
 ให้การเมื่อวันพระเจ้าพิพากษาโทษ เจ้าทั้งสององค์นิ่งอยู่ แล้วพระครู
 ผู้ใหญ่จึงถามเจ้าเฟรคคริกวิลเลียมว่า ท่านจะรับเจ้าหญิงนี้เป็นภรรยา
 แล้วจะอยู่ด้วยกันตามบัญญัติของพระเจ้า พระรักกันจะร่วมทุกข์ร่วมสุข
 กัน แต่ไม่สมัคสังวาสด้วยหญิงอื่นค่อไปจนสิ้นชีวิตจากกันหรือ เจ้า

เฟรคคริกวิลเลียมก็รับคำ แล้วพระครู^๕นั้นจึงถามเจ้าหญิงรอยัลว่า ท่าน
 รัชเจ้าชาย^๕นี้เป็นสามีแล้วจะอยู่ด้วยกันตามบัญญัติของพระเจ้า จะรัก
 กันจะฟังคำแลปรนียัตกันให้เป็นเกียรติยศ จะร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ไม่
 ไปสมักสังวาสด้วยชายอื่นต่อไปจนตายเท่าสิ้นชีวิตจากกันหรือ เจ้าหญิง
 รอยัลก็รับคำ แล้วพระครู^๕จึงถามว่าใครจะยกให้เจ้าหญิง^๕นี้แต่งงานกับ
 เจ้าชาย เจ้าอาตม^๕เข็ญ^๕ผู้บิดาของเจ้าหญิงรอยัลก็พาเจ้าหญิงไปมอให้
 แก่พระครู^๕ผู้ใหญ่ ฝ่ายพระครู^๕จึงรับมือเจ้าหญิง^๕นั้นมาจากบิดา แล้ว
 ไขมือขวาของเจ้าเฟรคคริกวิลเลียม ให้มาไขมือขวาของเจ้าหญิงรอยัล
 แล้วพระครู^๕จึงอ่านคำสัญญา ให้เจ้าเฟรคคริกวิลเลียมว่าตาม
 ความว่า ข้าพเจ้าขอปรินสเฟรคคริกวิลเลียม จะขอรับปรินเซสรอยัล
 เป็นภรรยา ได้แต่งการอาวหมงคลตั้งแต่วันนี้ไป จะที่จะชั่วจะมีจะจน
 จะทุกข์จะสุขด้วยกัน จะรักกันจนวันตายตามโอวาทของพระเจ้า แล้ว
 เจ้าเฟรคคริกวิลเลียมก็วางมือเจ้าหญิงรอยัล พระครู^๕จึงให้เจ้าหญิง
 รอยัลเอามือขวาไขมือขวาของเจ้าเฟรคคริกวิลเลียมไว้ข้าง พระครู^๕
 อ่านคำสัญญานั้น ให้เจ้าหญิง^๕นั้นว่าตาม ความที่ว่าก็คล้ายกันกับ
 ความก่อนที่เจ้าเฟรคคริกวิลเลียมว่า แต่มีค^๕กันเล็กน้อยที่ว่าจะฟังถ้อยคำ
 แลปรนียัตตาม แล้วเจ้าสององค์ก็วางมือออกจากกัน เจ้าเฟรคคริก
 วิลเลียม^๕จึงเอาแหวนที่เรียกว่าแหวนกล่าววางลงบนหลังสม^๕คให้แก่พระครู
 พระครู^๕ก็หยิบเอาแหวน^๕นั้นกลับคืนให้แก่เจ้าเฟรคคริกวิลเลียม เ้า
 เฟรคคริกวิลเลียม^๕รับแหวน^๕นั้นมา แล้วจึงสวมใส่ใน^๕นิ้วนางมือข้างซ้ายของ

เจ้าหญิงรอยัล แล้วเจ้าเฟรเดอริกก็วิลเลียมก็ขยแหวนถื่อไว้ จึงกล่าวคำว่า
 เภาะวัยท่านเป็นภรรยาของเราด้วยแหวนวงนี้ เราค่านัยท่านด้วยกาย
 ของเราแลทรัพย์สินสมบัติของเราที่มีอยู่ในโลกนี้ แล้วยังวางมือออกจาก
 แหวนคุกเข่าลงทั้งสององค์ พระครกับพวกศิษย์ก็สวดขันพร้อมกัน
 เมื่อสวดจบลงแล้วจึงให้เจ้าสององค์ขยมือถื่อไว้ แล้วพระครูจึงว่าพระเจ้า
 ใต้โปรดให้เจ้าทั้งสองนี้เป็นสามีภรรยากันแล้ว ตั้งแต่นั้นไปอย่าให้ผู้ใด
 ด้หนึ่งทำให้พลัดพรากจากกันเลย จนตรายเท่าสิ้นชีวิตจากกัน แล้ว
 พระครก็อวยพรให้ แต่บรรดาพวกศิษย์ทั้งปวงก็ร้องเพลง อวยพรขัน
 พร้อมกัน แล้วประโคมมโหรีขับพาทย์เสียงสนั่นกึกก้องไปทั้งโยด เมื่อ
 สวดจบการเสร็จกันแล้ว เวลาบ่ายโมงหนึ่งกวั้นจึงเลิกจกลยไปวัง
 ยักกิ่งซิมพร้อมด้วยพระวงศานวงศ์ทั้งสองฝ่าย ในเวลาทำการอาวาทที่
 ในโยดนั้น ผู้ซึ่งเข้าไปทั้งชายหญิงประมาณสองร้อยคน เข้าไปได้แก่
 พระญาติพระวงศ์กับเจ้าพนักงานแลพวกมโหรี อีกขุนนางผู้ใหญ่ทั้ง
 ภรรยาแต่ล้วนคนที่ไปรคปรานมากจึงได้เข้าไป มีศเทศาเฟาล์ยออกราชทูต
 ภา ขุนนางแลเศรษฐีปราดนาจะใคร่เห็นการนี้มากนัก แต่ว่าถึงจะเสีย
 เงินคนหนึ่งสักสองพันชอนต์ คิดเป็นเงินบาทสองร้อยซึ่งก็เข้ามาไม่ได้
 ๑ ในคำวันนั้นกวั้นให้เชิญราชทูตทั้งสาม หม่อมมาไซทัย ฆมน
 ราชามาชัย นายพิจารณสรพกิจ ไปฟังมโหรีสำรับใหญ่ที่วังยักกิ่งซิม
 มีชายพวกหนึ่งหญิงพวกหนึ่งร้องขับกล่อมตามภาษาอังกฤษ กวั้นแล

ปรีณสอาดเบ็คกัยเจ้าลูกเธอชายหญิง ปรีณสเฟรคคิริกวิลเลียม พระ
 วงศานวงศ์ของกวัน แลขุนนางฝ่ายในฝ่ายหน้าไปประชุมกันหลายร้อย
 คน ถึงเวลาที่มกวันโปรดให้พวกราชทูตไปกินน้ำชากาแฟขนมผลไม้
 เจ้าพนักงานนำไปทห้องเลี้ยง ครั้นกินเสร็จจึงกลับมานั่งฟังอยู่ตามท
 านสองยามเศษกวันเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาโฮเต็ล ๗

ตอนที่ ๗

ว่าด้วยกวันให้เจ้าหญิงลูกเธอปรีนเซส
กับปรีนส์เฟรดทริกวิลเลียมลาไปเมืองปรูเซีย
แลราชทูตไปคุกเกล้าคลังแลแม่น้ำเทมส์

๑ วันเสาร์เดือน ๓ แรมค่ำ ๓ กวันให้เชิญพวกราชทูตไปที่วัง
ของชนค็แฮมส์ เป็นราชวังเก่า เกือบกวันไม่ไ้เสด็จอยู่ ไปรคให้
คุกแกมบริชอยู่วั้นั้น กวันจะให้เจ้าหญิงลูกเธอปรีนเซสรอยัล กับปรีนส์
เฟรดทริกวิลเลียมซึ่งเปนสามีลาไปอยู่ด้วยกันที่เมืองปรูซา คือเมือง
ของเจ้าเฟรดทริกวิลเลียม ถึงเวลาบ่ายโมงเศษมิคเตอเฟาล์ กับคัน
เกดเวอริง ก็พาพวกราชทูตขึ้นรถไปถึงวัง เจ้าพนักงานจึงให้พว
ราชทูตคอยอยู่ที่ห้องใหญ่ กับด้วยพวกขุนนาง ซึ่งกฤษทั้งภรรยาพร้อมกัน
น่ายสอง โมงกวันเสด็จออก เจ้าพนักงานเย็ดประตู พวกเสอรั้แล
พวกขุนนาง กับพวกราชทูต ก็เฝ้าตามกันเข้าไปเป็นแถว กวันเสด็จ
ขึ้นอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งอโรน ถัดไปข้างซ้ายปรีนส์อาดเบ็ค ต่อไป
ปรีนเซสรอยัล แล้วยปรีนส์เฟรดทริกวิลเลียมแลค็สเซสเกนค็มารคา
กวันขึ้นเรียงกันไป แต่พวกพระญาติพระวงศ์นอกนั้น ขึ้นเรียงกันอยู่ข้าง
หลังกวันอีกแถวหนึ่งประมาณยี่สิบเอ็ดยี่สิบสองคน เมื่อขุนนางเฝ้าเข้า
ไปใกล้ที่กวันทรงยืนอยู่นั้น ขุนนางผู้เข้าไปจึงตั้งก้าก คือกระพาศที่

เขียนชื่อแถมตำแหน่งของตัวให้กับขุนนางผู้หนึ่ง ซึ่งขณะนั้นอยู่วิน กวั้น
 ถวายว่าคนนั้นเป็นขุนนางตำแหน่งนั้น แล้วจึงเคียวเข้าไปตรงกวั้น ก็มี
 คั้วระลงคำนับ กวั้นก็ยกพระเคียวย่อพระองค์ลงรับ แล้วค่อไปยรินส
 อาลเบ็ดแลเจ้าซึ่งยืนเรียงกันอยู่ทุก ๆ องค์ แล้วก็เลยมาออกประตู
 ข้างหนึ่งไปคอยอยู่ข้างนอก แต่พวกราชทูต กวั้นไปรคให้ค่ออยู่ข้างใน
 วนสำเภา พวกขุนนางกับภรรยาซึ่งเข้าไปนั้นประมาณพันคน กวั้น
 เสด็จมายืนรับคำนับกับยรินสอาลเบ็ด ยรินสเชสรอยัต ยรินสเฟรคกริก
 วิลเลียม กัซเซสเกนคแลพระวงศานวงศ์ แต่เวลาย้ายโมงหนึ่งจนถึง
 ย้ายสี่โมงเศษจึงเสด็จขึ้น ๖

๑ วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำเวลาในเที่ยง ยรินสเฟรคกริก
 วิลเลียมพา ยรินสเชสรอยัตกลับไปเมืองปรูซา ทางที่เจ้าทั้งสองจะลง
 ไปเวลานั้น แต่บรรการราษฎรทุกบ้านทุกเรือนจัดแจงตกแต่งยกดอกไม้
 กิ่งไม้ ยกลงทั้งสองฟากถนนจนตลอดถึงท่าที่จะลงเรือ แต่พวก
 ราชทูตหาได้ไปค่อไม่ คั้วมีธระไปเยี่ยมญาติชาวป่ากษเฮคแคว
 ในวันนั้นน้ำค้างแข็งตกยังค้ำ ที่บนถนนหนาประมาณห้าหกนิ้ว
 แลภูเขาสีขาวเหมือนนาเกล็ด

๕๔ เสด็จออกอย่างนี้เป็นจารบีตามฤดู มิใช่การพิเศษ

๕๕ ฮารีปากษนี้ เคยเป็นทูตนำสัตตยาไทยทำกับอังกฤษมาแลภ ภายหลังได้เป็น
 เซอ แสรี่ปากษ เป็นผู้มีชื่อเสด็จทางเมืองจีน.

ขางแห่งกว้าง ขางแห่งเท่ากันกับแม่น้ำในกรง ฯ ขางแห่งก็แคบกว่า
 ตามริมตลิ่งทั้งสองฟากลงเขื่อนเหล็กข้าง เขื่อนศิลาข้าง เขื่อนไม้ข้าง
 มีตกแล่อุดลอกไปตามลำน้ำ แต่กำปั่นที่อยู่ในอู่ แลกำปั่นชนิดลงไปมา
 ทั้งใหญ่ทั้งเล็ก เช่นเรือกลไฟข้าง เรือใบข้าง มากกว่าหมื่นลำ
 ราชทูตกลงไปตามลำแม่น้ำทางประมาณหกวันแล้วจึงกลับขึ้น
 มาแวะดูกำปั่นเหล็กลำใหญ่ที่ต่อใหม่ เจ้าของเรือเห็นพวกราชทูตขึ้น
 ไปบนกำปั่น ก็มีความยินดีมากต้อนรับ นำไปเที่ยวดูขอกกล่าวช้แวงน
 คลอกล่าว แล้วราชทูตก็ลงเรือกลไฟกลับมายังเรือ ฯ

ตอนที่ ๑๐

ว่าด้วยกวีนั่งขุนนางแลราชทูตเข้าเฝ้าทูลลา
ราชทูตไปอยู่ที่วังคนบ้า แลบริติชมิชชั่น

๑ รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ กวีนั่งสั่งให้โยนเนอ
ร็อกค์มาเชิญพวกราชทูตไปเฝ้าที่วังเซนต์เจมส์ เป็นวันกำหนดพวก
ขุนนางเข้าเฝ้า แล้วจะโปรดตั้งขุนนางด้วย เวลาบ่ายสองโมงเศษ
พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปคอยอยู่ที่วัง ถึงเวลาบ่ายสามโมงกวีนั่งเสด็จมา
ให้เย็บประตู ขุนนางก็เข้าไปคำนับทุกคน แต่ขุนนางซึ่งจะรับเป็นที่เชอ
นั้น เข้าไปนั่งคุกเข่าอยู่ตรงพระพักตร์ กวีนั่งเอาพระแสงดาบวางลง
บนบ่าซ้าย แล้วยกม้าวางลงบนบ่าขวา แล้วบนพระหัตถ์ออกมา
ขุนนางคนนั้นจึงเอามือของตัวรองลงใต้ฝ่าพระหัตถ์ เขาปากขมัวมรงค์
ที่หนึ่ง แล้วลุกขึ้นเคี้ยวถอยหลังออกไป โกลดประมาณสามวา แล้ว
โกลดหันหน้าเคี้ยวออกไป แต่ฝ่ายขุนนางหัวเมืองเข้าไปถึงก็คุกเข่าลง
ข้างหนึ่งสั่งหนังสือถวาย กวีนั่งทรงรับเอา แล้วบนพระหัตถ์ให้ ทำ
เหมือนเช่นว่ามาแล้วทุก ๆ คน หน่าบ่ายสี่โมงเศษกวีนั่งเสด็จขึ้น
เลอรั๊กลาเวนคอนจึงบอกราชทูตว่า กวีนั่งกำหนดให้พวกราชทูตเข้า
เฝ้าทูลลาในวันพรุ่งนี้ ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมง ราชทูตทั้ง
 ตาม หม่อมราโชทัย เจมนราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ จน
 ปรีชาชาญสมุทล้าม เจ็ดคนพร้อมกันขึ้นรถไปเฝ้าทวงบกึงชิม กวน
 ไปรอกให้พวกราชทูตเข้าไปเฝ้าในห้องเรียกว่าห้องเงิน ห้องนั้นตกแต่ง
 ล้วนแต่ของเงินเป็นเครื่องประดับประดา แลเครื่องใช้ โต๊ะเก้าอี้เป็นของ
 เงินทั้งสิ้น กวนกับปรีชาชาญเปิดยื่นเคียงกันอยู่ ครั้นพวกราชทูตคำนับ
 พร้อมกันแล้ว กวนจึงตรัสเรียกหม่อมราโชทัยเข้าไปแล้วตรัสว่า
 พวกราชทูตมาอยู่ในเมืองลอนดอนเราได้อินว่ามีความสุขอยู่ แต่เสียด
 คายนักก็อดมาถูกถูกหนาว ราชทูตให้ทูลว่า ความหนาวนั้นไม่สู้
 เป็นไรนัก ค้ำยมาอยู่นานก็เคยไป กวนจึงรับสั่งว่า เราปรารถนาให้พวก
 ท่านทั้งปวงไปจงมีความสุขตลอดถึงบ้านถึงเมืองเกิด เมื่อท่านทั้งปวง
 ไปแล้วจงกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามด้วย ว่าเราขอให้ทรงพระชนมายุ
 ยืนยาวอยู่ในราชสมบัติทั้งสองพระองค์ อนึ่งกิจการอันใดที่ท่านได้เห็น
 ได้ยิน จงกราบทูลถวายชี้แจงให้ทรงทราบด้วย หม่อมราโชทัย
 ก็ยกอราชทูตตามรับสั่งแล้ว จึงทูลว่าถ้าพวกข้าพเจ้าได้กลับไปถึง
 กรุงเทพฯ แล้ว จะกราบทูลให้ถนัดวัน ว่าพระองค์ทรงพระเมตตา
 ไปรอกปรานรั้งรองให้มีความสุขสบายอย่างไร แลการอันใดที่พวกข้าพเจ้า
 ได้เห็นได้ยิน ก็จะกราบทูลให้เสร็จสิ้นทุกประการ กวนจึงรับสั่งว่าดีแล้ว
 ปรีชาชาญเปิดจึงตรัสข้าง ความก็คล้ายกับกวนรับสั่ง แล้วพวกราชทูต
 ก็ทูลลาออกมาขึ้นรถกลับไปโฮเต็ล ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ พวกเลอวก ที่เป็นขุนนางผู้ใหญ่
เขาคทาสำหรับที่ไปคนถวายแก่กวัน ๕๘ ทูลลาออกนอกราชการ ด้วย
เกิดความขุ่นเพราะรัชระฝ่ายฝรั่งเศส ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓๐ ค่ำ พวกราชทูตไปอยู่ที่ซึ่งคนบ้า
ทำเป็นตึกใหญ่กว้างขวาง ในนั้นมีที่สำหรับสั่งสอนศาสนา เทศน์ให้
คนบ้าฟังทุกวันอาทิตย์ ที่ในตึกเป็นห้องใหญ่บ้าง ห้องเล็กบ้าง แต่
บ้ากตลิ่งมากไม่ไต่สติ คั้นโคกโลกโชนโชนเสกโชนไม้ทำร้ายแก่คนอื่น
กันนั้น ซึ่งไว้ในห้องมีเบาะม่นวมตามพื้นแลฝา ถึงจะกินจนประการ
ใดเนื้อตัวก็ไม่เจ็บช้ำ ในตึกนั้นทำสอาดหมดจดงดงามประหนึ่งว่าเรือน
เศรษฐี มีหมอล้วนคนคอยปรนนิบัติรักษาวินัยอยู่มิได้ขาด บ้าผู้ชายก็
เอาไว้ส่วนชาย บ้าผู้หญิงก็เอาไว้ตามผู้หญิง มิให้ปนปะละกัน ผู้
ปรนนิบัตินั้นผูกจาสั่งโคลงวันอ่อนหวานปลอบโยน มิให้คนบ้าเคืองใจเลย ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๓๒ ค่ำ มีศเคอเฟาด์เชิญพระราชสาส์น
ของกวันกัยสำเนาฉบับหนึ่งมาส่งให้ราชทูต ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๓๓ ค่ำ พวกเลอวกคนใหม่เข้า
รับทาสสำหรับที่ว่าราชการแทนเลอวกคนเก่า ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓๔ ค่ำ พวกราชทูตไปอยู่ที่วัดชีสมิว
เจียม เป็นที่ไว้รูปสัตว์ต่าง ๆ คือสัตว์บก สัตว์น้ำ แต่เป็นรูปสัตว์

๕๘ คือการเปลี่ยนรัฐบาล พวกลิเบอรัลออกจากตำแหน่ง พวกคอนเซอร์วาตีฟ
ทำเป็นรัฐบาล

ตอนที่ ๑๑

ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองลอนดอนไปถึงท่า ไคเวอ
แลกเปลี่ยนว่าด้วยประเทศเคเรตบริตตัน

๑ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ มีศเทศาภิบาลมาแจ้งแก่ราชทูต
ว่า ใ้รับหนังสือกำหนดมาว่า อีกสามวันพวกราชทูตจะไ้ออกจาก
เมืองลอนดอน ๕๘ รุ่งขึ้นราชทูตไปลาเลอร์ดมาลเมซเบอริ ผู้สำเร็จ
ราชการฝ่ายเมืองต่างประเทศ แทนเลอร์ดกิลลาเรนคอน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ เวลาเช้าสองโมง มีศเทศา
ภิบาล เชิญราชทูตกับขุนนาง และผู้มีชื่อพร้อมกันยี่สิบเจ็ดคนขึ้นรถไฟ
ออกจากเมืองลอนดอน ๖๐ ทางเจ็ทส์สองไมล์ คือสามพันสองร้อย
สามสิบสี่ถึงท่า ไคเวอ มีศเทศาภิบาลจัดแจงให้ขึ้นไปกินอาหารบนโซเกิ้ล

๕๘ ตั้งแต่ทูตไทยไปถึง รัฐบาลอังกฤษให้หมอกน ๑ ชื่อควีดี เป็นผู้ออก
และรักษาใจเจ็บของพวกทูต หมอกนนี้ทำความเห็นขึ้นรัฐบาลว่า ตั้งแต่เข้าดูทนายพวก
ไทยไม่ใคร่สบาย อยู่เข้าไปเกรงจะทนหนาวไม่ได้ จึงกำหนดวันให้กลับ เรื่องนี้มีพวก
ไปในกองทูตคราวนั้นเล่าว่า ใครไปเจ็บคน ๑ หมอฝรั่งมาตรวจว่าเพราะทนหนาวไม่ได้
ทรงจะเป็นอันตราย พอหมอไปแล้วโทษที่เป็นคนใจแคบ ๑ ลูกขึ้นเปลื้องเสื้อผ้า นุ่งแต่
กางเกงชั้นใน ว่าไม่เห็นหนาวอะไร อยู่มาเมืองไทยหนาวกว่านั้นอีก
อนึ่งปรากฏว่า เมื่อก่อนทูตจะออกจากลอนดอน ไ้ไปส่งก๊ากเซียมเอกอร์รค
ราชทูตฝรั่งเศส แลเอกอร์รคราชทูตเดอร์กัว

๖๐ ขาทูตกลับมีทหารแห่เหมือนขาไป

พักอยู่จนเกือบ ย่ำ โมงหนึ่ง จึงได้ตั้งเรือกลไฟ ออกจากท่าโคเวอซามทะเล
ไปท่ากาติศฟากข้างฝรั่งเศส แต่ท่าโคเวอซามท่ากาติศทางซ้ายมือ
คือเก้ารอยเส้น เมื่อไปถึงกลางทางแลดูเห็นฝั่งทั้งสองข้าง คือฝั่ง
แกลนกับฝั่งฝรั่งเศส ฯ

๑ ทนายจะกลบว่าควยภูมิประเทศ เกาะเมืองอังกฤษที่เรียก
เครคบริคติน ถ้าจะวัดโดยยาวห้าร้อยแปดสิบลีไมล์ ก็คืออย่างไทย
เช่นหกสิบลีห้าโยชน์ก็ร้อยเส้น แต่โดยกว้างนั้น ยางแห่งแคบ
ยางแห่งกว้าง จะกำหนดแน่ไม่ได้ เกาะนั้นอยู่ในมหาสมุทรอัครันติก
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งเมืองไทย ที่ในเกาะเครคบริคตินมีภูเขา
คนไม่น้อย มีหัวเมืองใหญ่อยู่ในเกาะแปดสิบลีห้าเมือง มีกำปั่นไป
เที่ยวค้าขายแก่นานาประเทศประมาณสามหมื่นลำ ที่ในเกาะเครคบริคติน
เมืองลอนดอนเป็นเมืองหลวง ตั้งอยู่ฝ่ายทิศอากาศแห่งเกาะนั้น ที่ใน
เมืองท่ากงามัก แต่ไม่มีกำแพงล้อม มีแต่ข้อมใหญ่อยู่แห่งหนึ่ง
มีวัดประมาณหลายร้อยวัด ที่เป็นวัดใหญ่ชื่อ ซันต์เปาโลหนึ่ง
แกลเว็คมีนัสเตอแอบเบหนึ่ง

มีโรงละครอันใหญ่อย่างกึกว่าสิบแห่ง แต่ละครอนั้นไม่ได้ ไปเล่นที่
อื่น ๆ เหมือนละครอนในเมืองนี้ เล่นอยู่แต่ในคอกที่ทำไว้สำหรับเล่นจน
สองยามจึงเลิก ถ้าคนจะเข้าไปก็จะต้องเสียเงินให้มากอย่างน้อยบ้างตาม
ทุกแลไม่ก็ ในคอกโรงละครอนนั้นทำเช่นสี่ชั้นอย่างห้าชั้นบ้าง ถ้าคนมี
ก็อยู่ชั้นต่ำ ก็ยังเสียเงินมาก ก็วเห็นตัวละครอนไกล สูงขึ้นไปเสีย
เงินน้อยลง แต่เห็นไกลออกไปทุกชั้น ก็วที่สูง ฯ

๑ มีตักเลี้ยงคนป่วยใช้ประมาณร้อยห้าสิบกตัก มีที่นอนหนึ่งสือ
 ตักประมาณสามร้อยตักเศษ ที่แจกจ่ายคนยากจนประมาณสองพันแห่ง
 คุกใส่คนโทษมีอยู่สี่สิบกตัก คนที่ติดคุกไม่ได้ ไล่ตรวนจำจองเลย เช่น
 แก๊งไว้ไม่ให้ไปไหน ผู้คุมรักษากวตขัน ใช้ทำการอยู่ในนั้นไม่
 เกยให้ออกไปทำการข้างนอก คุกนั้นก่อด้วยศิลาหนาแน่นมั่นคงมาก
 มีทหารคอยระวังรักษาอยู่เป็นนิจ พร้อมด้วยเครื่องคัสตราอาวุธ
 กระสุนปืนค้ำ ในคุกทำสะอาด มีที่นอนสาสนาให้คนฟังทุกวันอาทิตย์
 มีหมออยู่สำหรับรักษาโรค มีที่นั่งนอนเลือกทางเก่งผ้าห่มนอนพร้อม
 คุกคน แต่อาหารการกินพาลจะขัดสน จ่ายแจกให้แก่พอเลี้ยงชีวิต
 ถึงใครมีมิตรสหายญาติกา หามาส่งก็ไม่ได้ ด้วยผู้คุมไม่เบียดประทุ
 ด้เข้าไป เหตุฉนั้นคนที่ติดคุกจึงต้องอดอยากลำบากมาก ๒

๑ ในเมือง ลอนดอน มีถนนหลายร้อยถนน ๆ ที่เป็นถนนใหญ่
 ประมาณกว้างแปดวา ที่เป็นถนนเล็กกว้างห้าวาข้าง สี่วาข้าง ถนน
 หนึ่งปูด้วยศิลาทำเหมือนแผ่นอิฐ แลปูตะแคงสำหรับรดแลน้ำเคียว
 มีถนนทั้งสองข้างยกขึ้นสูงหกนิ้ว กว้างประมาณห้าศอก ปูด้วย
 ศิลาใหญ่ หน้าคอกคยสี่เหลี่ยมเป็นทางคนเคียว แลว่ามีพวกอำเภอบ
 คอยดูแลการณ เคียวประจำรักษาอยู่ทุกถนนทั้งกลางวันแลกลางคืน
 ถนนสองข้างถนนมีเสาเหล็กสูงประมาณห้าศอก ยักห่างกันประมาณ

๖๐ ที่เรียกว่าพวกอำเภอดรงนี้ คือโปลิศ เวลานั้นในกรุงเทพ ฯ ยังไม่ได้จัดตั้ง
 โปลิศ จึงไม่เรียกในที่นี้.

หลายอย่างต่าง ๆ ตามแต่ผู้ซื้อจะปรารถนาสิ่งใดก็เที่ยวเลือกดู
 ความประสงค์ ฯ

๑ ในเมืองลอนดอนมีแม่น้ำอยู่กลางเมืองแม่น้ำหนึ่ง ชื่อเทมส์
 ไหลมาแต่ภูเขาข้างทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มาลงทะเลข้างตะวันออก ใน
 แม่น้ำเทมส์มีเรือกลไฟหลายร้อยลำ เป็นเรือจ้าง ตกแต่งห้องทนอน
 หนึ่งงวมวิจิตรบรรจง คอยรับส่งคนขึ้นล่องเที่ยวเล่นในลำน้ำตามสบาย
 ฝ่ายบนบกก็มีรถเทียมควายม้า ๆ เคี้ยวข้าง คู่หนึ่งข้าง สองคู่ข้าง คอย
 รับส่งคนไปมาตามถนน รถเหล่านั้นทำต่าง ๆ กัน มีฝากระบอกข้าง
 ไม่มีฝาข้าง บางรถข้างในนั่งได้สองคน บางรถนั่งได้สี่คน มีเข้านั่ง
 ข้างหลัง ที่พังกี่ไส้นวมนุ่มนุ้มนุ่มอ่อนนุ่มเป็นรถอย่างดี ยิ่งรถอย่างอื่นเป็น
 รถใหญ่ไม่สู้ดีนั้น นั่งข้างในได้ถึงสี่สองคน บนหลังคาก็นั่งได้อีก
 หลายคน แต่รถอย่างนั้นราคาถูก ผู้ที่ไม่พอใจไป คว้าคนมากมาย
 หลายชนิด ฯ

๑ ยังมีวิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือรถไฟสำหรับใช้ทางไกล ไปได้
 กลอกทุกหัวเมืองที่อยู่ในเกาะเครคบริคติน ทางรถไฟนั้นทำด้วยเหล็ก
 เป็นทางตรง ถ้าถึงภูเขาก็จะเป็นอุโมงค์ลอดไปจนข้างโน้น ที่เป็น
 เนินต่ำ ๆ ก็ค้ำเนินลงเป็นทางราบเสมอกัน ถ้าถึงแม่น้ำหรือคลอง ก็ก่อ
 สะพานศิลาข้าม ถ้าเป็นที่ลุ่มก็ถมขึ้นให้ก่อนเสมอ แล้วทำเป็นสองทาง
 ข้าง ซ้ำข้างข้างเคียงกัน ทางรถไฟทางหนึ่ง ทางรถมาทางหนึ่ง ไม่
 ให้ร่วมทางด้วยกลัวจะโตนกัน ที่เรียกว่ารถไฟนั้นใช้จะเป็นรถไฟทุก

รถสามล้อ เป็นรถไฟอยู่แถวเดียวแถวหน้า แล้วลากรถอื่นไปได้ถึงยลีย
 รถเขย บางทีถ้าจะไปเร็วก็ลากแต่ล้อเพียงเจ็ดรถแปดรถ รถที่เร็ว
 เร็วก็เร็วได้ โมงละหกสิบไมล์ คือสองพันเจ็ดร้อยเส้นเป็นกำหนด รถ
 เหล่านี้มีขอเหล็กเกี่ยวต่อ ๆ กันไป แต่จัดเป็นสี่ชนิด ชนิดที่หนึ่งนั้น
 รถอื่นหนึ่งกันเป็นสามห้อง ๆ หนึ่งหนึ่งได้สี่คน รวมสามห้องสิบสองคน
 พร้อมด้วยฟูกเบาะเมาะหมอน ทำด้วยแพรบ้าง บางทีทำด้วยสักหลาด
 แลหนังฟอกอย่างก็ ตามฝาใต้กระงมมีคิติกไม่ให้ลมเข้าได้ ข้างในมี
 มุขแพรสำหรับบังแดด รถที่สองก็ทำเป็นสามห้องเหมือนกัน แต่ห้อง
 หนึ่งหนึ่งได้หกคน ที่ทางไม่สู้งามเหมือนรถที่หนึ่ง ยังรถที่สามเป็นรถ
 เลวไม่ได้กันห้อง รถอื่นหนึ่งมีอยู่แต่ห้องเดียว คนหนึ่งได้กว่ายลียคน
 ынปะละกันไป เกวอข้างในก็ไม่มีเบาะหมอน แลไม่มีสู้อาคงคางาม
 อีกรถที่ ๔ นั้นสำหรับบรรทุกของแลสัตว์มาแลแล้วเป็นต้น ในขณะรถ
 ไฟก็รวอยู่นั้นจะมีคนมาขึ้นอยู่หรือคนไม่ขึ้นก็เที่ยวรวมทางก็ดี คนที่อยู่บน
 รถจะกว่าคนผู้ใดที่ขึ้นอะไรก็ดูไม่ทันรู้จักชัด ด้วยรถไปเร็วนัก ฯ

๑) ตามข้างทางที่รถไฟไปมีเสายาวทงคอก ชักห่างกันประมาณ
 สามสิยวา บนปลายเสาใส่ลวดไฟฟ้าล่ามตลอดไปทุกหัวเมืองที่อยู่ใน
 ประเทศเกาะเครคยวคิน ไฟฟ้าอย่างนั้นภาษาอังกฤษเรียกว่าเตลควาฟ
 สำหรับบอกเหตุการณกิจหรือสิ่งใดก็ได้โดยรวดเร็ว แต่ต้องเสียเงินให้
 แก่เจ้าของ ถ้าผู้ซึ่งอยู่ต่างบ้านต่างเมืองทางไกลกัน เหมือนกรุงเทพ ฯ
 ขึ้นไปเมืองนครราชสีมา แม้นจะบอกความข้อใดข้อหนึ่งไปให้คนที่

อยู่เมืองโน้นรู้แล้ว คนข้างโน้นจะบอกตอขมาได้โดยเร็ว เหมือนเราซึ่ง
 ตกกันเล่นในที่ไกล แต่เราจะบอกเองไม่ได้ ต้องบอกความแก่ผู้รักษา
 อยู่ที่นั่นลวก ผู้รักษานั้นก็ทำตามลทธิที่เคยทำ ถ้าคนอยู่ข้างโน้นจะตอ
 ขาประการใด ก็ต้องบอกแก่ผู้รักษาข้างโน้นเหมือนกัน ข้างโน้นตอขมา
 แล้ว ผู้รักษาข้างนี้จึงบอกแก่เราให้แจ้ง การที่บอกกันไปมาดังนั้น ถึง
 โจรจะรู้ก็ไม่เข้าใจ ก็วยไม่รู้ลทธิ ต่อคนที่โตเรียนจึงจะรู้ ฯ

๑ ที่ในเมือง ลอนคอน มีที่หลายแห่งทำเป็นป่าปลูกต้นไม้ใหญ่
 ได้กันตามพื้นแผ่นดินปลูกหญ้าคล้ายกับหญ้าแพรง ขึ้นเขียวสดงดงาม
 น่าเสมอเหมือนหญ้าพรหม ไม่มีใครเข้าไปทำกรเร็วในที่นั้นได้ แต่
 ธรรมดาทางนี้มีชื่อหมกทุกป่า คือไฮคป่ากป่าหนึ่ง ครันป่ากป่าหนึ่ง
 ครันวีชป่ากป่าหนึ่ง วิเนตส์ป่ากป่าหนึ่ง เซนต์เยมส์ป่ากป่าหนึ่ง วิก
 โกรเรียป่ากป่าหนึ่ง ยังมีอีกที่เป็นป่าเล็ก ๆ หลายแห่ง แต่ไฮคป่ากนั้น
 เป็นที่ใหญ่โต มีแม่น้ำควันอยู่ในกลางแม่น้ำหนึ่ง ตามริมน้ำทำเป็น
 ทากทราย แลเลี่ยนเตียนคึกน่าสนกนัก น้ำในแม่น้ำนั้นขึ้นเร็วเขยเม
 ชายหากอยู่เป็นนี้ ที่ริมคดลึงมีคกอยู่แห่งหนึ่ง หนาคกมีเรือใบเรือ
 กระเชียงจอกไว้สำหรับให้คนเข้าไปเล่นใบ แลคกกระเชียงเที่ยวเล่นใน
 แม่น้ำนั้น ที่ไฮคป่ากเป็นที่ประชุมชายหญิงทั้งผู้ค้แลคนงาน เมอถึง
 เวลาเย็นแล้ว บางคนก็ขี่ม้าแลรถ บางคนก็เคียวเท้า ไปเที่ยวตากลม
 อากาศในย่านนั้นเป็นพวก ๆ บางคนเป็นชายหนุ่มก็ชักชวนผู้หญิงสาว

แต่งตัวสอากโอโงง ขนขี้ม้าคนละม้าแล้วขี่แข่งเป็นคู่เคียงวิ่งกันไป
แต่ผู้หญิงอังกฤษขี่ม้าไม่คร่อมเหมือนอย่างผู้ชาย ขี่ไพล่ซาคคล้ายกัน
กับผู้หญิงไทยชาวบ้านนอกชกกระบือ แต่ขี่ก็ไม่ใคร่จะตก ถึงม้าจะห้อยก
ทำพยศต่าง ๆ ก็ขี่ได้ ๗

๑ คนที่เป็นชนนางแลเศรษฐีอยู่ในประเทศนั้น บางคนก็ชอบใจ
เที่ยวยิงสัตว์ จึงซื้อที่ปลูกต้นไม้ทำเป็นป่าแล้วล้อมรั้วเอาสัตว์ที่ไม่คร่ำ
เหมือนอย่างเนื้อแลกระดูกปล่อยไว้ในนั้น แล้วไปเที่ยวยิงเล่นตาม
สหาย บางทีก็ขี่ม้าไปยิงนกตามท้องนาบ้าง พวกที่เป็นผู้ดีเหล่านั้น
ถ้ายิงสัตว์ได้มาแล้ว ก็เอาไว้กินบ้าง แจกจ่ายให้ย่นตามพวกพ้อง
มิตรสหายที่รักกันบ้าง บางคนที่ยากจน ได้มาแล้วก็เอาไปขายที่
ตลาด ๗

๑ ในตลาดนั้นมีเนื้อสัตว์หลายอย่าง คือเนื้อวัว เนื้อสมัน เนื้อ
แกะ เนื้อหมู เนื้อกระต่าย เนื้อนก เนื้อห่าน เนื้อเป็ด เนื้อไก่ เนื้อเต่า
แลกุ้งปลา ของทั้งนี้มีเสมอทุกวันทั้งในท้องตลาด ถ้าอยากกินเมื่อไร
ก็ซื้อได้ แก่ผลไม้มันน้อยอย่าง ไม่มากเหมือนเมืองไทย บรรดาของกิน
ทุกสิ่งราคาแพงนัก ถ้าจะเลี้ยงโต๊ะสักครึ่งหนึ่งก็เสียเงินหลายชั่ง
จึงจะพอ ๗

ตอนที่ ๑๒

ว่าด้วยผู้รับใช้ปรีณิบัติราชทูตที่ไฮเต็ด

แลราชทูตออกจากเมืองลอนดอนจะกลับมาเมืองไทย

แลได้แวะที่เมืองฝรั่งเศส

๑ เมื่อพวกราชทูตไปอยู่ที่เมืองลอนดอนนั้น กวินไปรคให้ไปอยู่ที่ไฮเต็ดซอกลาวิช มีที่กินอยู่นั่นนอนเป็นสุขยิ่งกว่าอยู่ในบ้านเรือนของทัว เวลาเช้าคนนอนล้างหน้าแต่งกายใส่เสื้อเสร็จแล้วจึงเบียดประตูห้องออกไป พวกผู้หญิงสาว ๆ ก็เอาถ่านคิลาเข้าไปใส่ไฟให้แล้วเช็ดถูที่เตียงสิ่งของทั้งปวงให้หอมทุกทีที่นั่นที่นอนก็ปูยัดที่แข็งแรงน่ากินน้ำใช้ไฟก็พร้อมแล้วก็ลากลับไป ถึงเวลาเย็นก็มากกระทำเหมือนเวลาเช้าแล้วเอาเทียนไขไว้ที่เชิงเทียนสองเล่มพอจุดตลอดรุ่ง เปลี่ยนผ้าเช็ดหน้าใหม่ไว้ เอาผืนเก่าไปซักเสีย ทำคังนั้นเสมอทุกวันมิได้ขาดแล้วมีหมอมคนหนึ่งมาตรวจตราทุกคืน ถ้าพวกราชทูตคนใดป่วยใช้หมอให้ยารักษาจนหาย

เมื่อเวลาเช้าก่อนกินเช้า คนที่คอยรับใช้ก็ยกถาดเงินใหญ่ใส่น้ำชา มีน้ำตาลทรายนมโคขนมปังอ่อนเนยเหลวมาให้ถึงในท้องเวลาสายสี่โมงจึงเลี้ยงเช้า เวลาเที่ยงเลี้ยงน้ำชา มีผลไม้แถมอีกหลายสิ่ง บ่ายสามโมงเลี้ยงเช้าเย็น เวลาค่ำเลี้ยงน้ำชาเหมือนกลางวันอีกครึ่งหนึ่ง ในเวลาที่เลี้ยงหรือเวลาอื่นก็พวกราชทูตจะปราถนากิน

สิ่งใด ผู้รับใช้ก็ไปหาซื้อมาให้มิได้คิดว่าราคาถูกแลแพง ถ้าของไม่มี
ในเมืองหลวง จะมีอยู่หัวเมืองทางไกลกันเหมือนกรุงเทพ ฯ ไป
พระพินธุโลก ผู้รับใช้นั้นก็ออกไปโดยสายเทลกราฟ ฝ่ายคนที่อยู่ใน
เมืองโน้นรู้แล้วก็รักแรงของนั้นฝากมากับรถไฟโดยเร็วไม่ทันข้ามวัน ก็
ได้กินสมความปรารถนา เมื่อพวกราชทูตอยู่ในเมืองลอนดอนนั้น ถ้า
ปรารถนาจะไปเที่ยวแห่งใด ๆ ทางไกลก็ดี ทางใกล้ก็ดี จะไปด้วยรถไฟ
ก็เยี่ยมมาหรือรถไฟ หรือจะดูการงานแลของวิเศษสิ่งไรที่จะต้องเสียเงิน
ก็ไม่ต้องเสียเลย ทั่วทุกวันไปรักให้ใช้เงินหลวงแทนสินทั้งนั้น

ตั้งแต่วันราชทูตไปถึงเมืองลอนดอน ถ้าจะนับถึงสี่เดือนก็เข้าวัน
จึงได้กลับออกจากเมืองลอนดอนมาลงเรือที่ท่าโคเวธแล้วลงเรือรถไฟ
ข้ามทะเลไปขึ้นที่ท่ากาลิซ ครั้นถึงท่ากาลิซพักข้าง ฝรั่งเศส
มีศเทศาภิบาลจึงนำพวกราชทูตขึ้นพักอยู่บนโฮเตลคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นกินอาหาร
พร้อมแล้ว เวลาเช้าสามโมงจึงขึ้นรถไฟไปเมืองปารีส เช่นเมืองหลวง
ของฝรั่งเศส ไปทางประมาณสองชั่วโมง มีข้อมแห่งหนึ่ง ย้ายโมงครึ่ง
ถึงโฮเตลกลางทางหยุดรถกินของหวานน้ำชา ย้ายห้าโมงเศษถึงเมือง
ปารีสทางสองร้อยไมล์ คือเก้าพันเส้น มีศเทศาภิบาลให้พวกราชทูต
พักอยู่ที่โฮเตล ซอแควนต์โฮเตลคูลฟรี่ ฯ

๖๒ การที่ราชทูตกลับทางประเทศฝรั่งเศสนั้น ปรากฏในจดหมายเหตุของรัฐบาล
อังกฤษว่า แต่เดิมรัฐบาลจะจัดให้กลับมาเรือจากเมืองอังกฤษเหมือนเมื่อเข้าไป ราชทูตว่า
เมื่อเข้าไปถูกคลื่นใหญ่ที่อ่าวบิสเคล่ามากเต็มที่ ขากลับเป็นฤดูหนาว เขาว่าคลื่นใหญ่ยิ่ง
กว่าเข้าไป ขอลกลับทางประเทศฝรั่งเศส รัฐบาลอังกฤษจึงจัดให้มาทางนั้น

๑ วันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเศสมา
นำพวกราชทูตไปที่ลิมิวสิคูลฟร์ เป็นตึกใหญ่ ในนั้นมีรูปเขียนรูปศิลา
ต่าง ๆ ทั้งผู้ชายและผู้หญิง แลของต่างประเทศ คือของเงินของเมือง
อื่น ๆ ก็มีมาก คุณแล้วจึงเลยไปหาเตอร์คเกาเด เป็นกงสุล^{๖๓} อังกฤษ
พุกาปราใส่กันแล้วลากลับมาที่อยู่ ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษ เอ็มเปอเรอ
คือพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้รถมารับพวกราชทูตสามรถ มีคนแต่งตัวใส่
หมวกกึศสายแถบทองเป็นคนขับรถคนหนึ่ง ยืนท้ายรถสองคน ไปที่วัง
ชื่อ ลีปาลิสเศสคูวิลริศ ราชทูตคอยอยู่จนบ่ายสองโมง แอมเปอเรอ
กับเอ็มเปเรศ ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์เสด็จมาด้วยกัน มีขุนนาง
นำสี่คน เอ็มเปอเรอแต่งพระองค์อย่างนายทหาร ทรงฉลองพระองค์คำ
กางเกงแดง แต่เอ็มเปเรศนั้นแต่งตามธรรมเนียม พวกราชทูตพร้อมกัน
ขึ้นชานชาลัย เอ็มเปอเรอแลเอ็มเปเรศเสด็จมายืนตรัสทักด้วยพวกราชทูต
อยู่ประมาณห้านาทีแล้วเสด็จกลับไป ราชทูตก็กลับมาโฮเตลที่พัก ฯ

๑ รุ่งขึ้นพวกราชทูตไปอยู่ที่สังคพแนบไปเลียบบนะปาด อยู่ใน
วัดใหญ่ แนบไปเลียบบนะปาดคนนี้ได้เป็นกษัตริย์ครองกรุงฝรั่งเศส
เป็นลงของพระเจ้าฝรั่งเศสองค์นี้ แต่ศพยังหาได้ฝังไม่ ได้หีบตั้งไว้
ในห้องแห่งหนึ่ง หลุมที่จะฝังนั้นขุดลงไปทุกได้ประมาณสามวา กว้าง

๖๓ ลอร์คเกาเด เป็นเอกอรรคราชทูตอังกฤษ มิใช่กงสุล.

๖๔ พระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ กับพระราชินี อีอีนี.

ประมาณสี่วา ตามข้างหลุมก่อด้วยศิลาขาว ที่สำหรับใส่ศพตั้ง
อยู่กลาง ประดับด้วยไมราคำ แต่การที่ท่ายังหาสำเร็จไม่ ๖๕ ๗

๑ วันอังคาร เกือน ๕ แรม ๓๑ ค่ำ มีศเคอเฟาล์พาภมณมณฑล
พิทักษ์ หม่อมมาโชทัย นายพิหารณสรพรกิจ ไปเยี่ยมเจ้าแลขุนนาง
ผู้ใหญ่ในเมืองยาร์ศแทนราชทูต อยู่ทุก ๖๖ ๗

๑ วันพฤหัสบดี เกือน ๕ แรม ๓๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีศเคอ
เฟาล์นำพวกราชทูต ไปขึ้นรถไฟออกจากเมืองยาร์ศ ครั้นถึงเวลา
บ่ายเวลาค่ำหยุดพักกินอาหารที่โฮเตลตามระยะทาง รุ่งขึ้นวันศุกร์
เกือน ๕ แรม ๓๓ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่งถึงท่าเมืองมาเซล์ เป็น
เมืองอินแก่ฝรั่งเศส ทางแยกร้อยไมล์ คือสามหมื่นหกพันสี่
มีศเคอเฟาล์จึงให้พวกราชทูตขึ้นพักอยู่บนโฮเตล ซิสเคสโกโตนินส์
แล้วจึงเชิญให้ไปเยี่ยมเจ้าเมือง แลแอกมีริล จนเวลาเย็นจึงกลับ
มาที่สำนัก กินอาหารเสร็จแล้วก็พร้อมกันมาลงเรือรถไฟชอกาเวคอก
ซึ่งเคยรับราชทูตไปส่งเมืองปอร์คัสมีท เมื่อมานั้นมีศเคอเฟาล์ก็ตาม
ลงมาส่งถึงกำยันทวย แล้วจึงลากลับไป ๗

๑ วันเสาร์ เกือน ๕ แรม ๓๔ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงเศษ กำยันทวย
กาเวคอกได้ใส่ไฟใช้จักรออกทากท่าเมืองมาเซล์ วันจันทร์เกือน ๕
ขึ้นค่ำ ๓ บ่ายโมงหนึ่งถึงลีสลิส เป็นซอฝง ขณะนั้นมีสุริยุปราคา

๖๕ ที่คัก แอนเวอลิต.

๖๖ ได้ความในราชสารมีศเคอเฟาล์ว่าไปส่งกัศที่เจ้านะโปเลียน พระญาติของอเม
เปอเรอ อรรคมหาเสนาบดี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลเสนาบดีกระทรวงวัง.

ยั้งที่ศพายัพ เวลาแยกทุ่มถึงเมืองมอลตา รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงเศษ
 เจ้าเมืองให้จกเรือโยคสามลำมารับพวกราชทูต เมื่อบรรทุกลงจาก
 กำนันแล้วทบนข้อมหน้าเมืองยังยืนใหญ่สุดด้วยสียแก่นัก ครั้นถึงฝั่ง
 มีรถมาคอยรับอยู่สามรถ พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปหาเจ้าเมือง พุดจา
 ได้ถามสุขทุกข์กันแล้ว เจ้าเมืองจึงว่า คำวนนเวลาทุ่มหนึ่งขอเชิญ
 ท่านทั้งหกคนมากินโต๊ะกับข้าพเจ้า ราชทูตรับคำแล้วตามมาโซเค็ด ย้าย
 สองโมงจึงพากันไปบ้าน เลอร์ดไลออนส์เป็นที่แอกมิวิต (ผู้บัญชาการ
 ทหารเรือ) ถึงเวลาทุ่มหนึ่งก็พร้อมกันขึ้นรถไปกินโต๊ะที่บ้านเจ้าเมือง
 สำเร็จแล้วก็ลากลับมาโซเค็ด รุ่งขึ้นเช้าสี่โมง เจ้าเมืองกับแอกมิวิต
 แลขุนนางฝ่ายทหารอีกห้าคนมาเยี่ยมราชทูตที่โซเค็ด ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ แอกมิวิตกับขุนนางรองมาหา
 ราชทูต แล้วมอบล่ามคนหนึ่งให้มาส่งราชทูตด้วย จนถึงท่าเมืองสเฮ็ค
 ครั้นแอกมิวิตลากลับไปแล้ว พวกราชทูตพร้อมกันมาลงเรือโยคที่ท่า
 เมื่อเรือจะออกจากท่านั้นข้อมให้ยิงสลุตส่งสียแก่นัก เวลาห้าโมง
 เช้ากำนันกาเรคอกได้ออกจากที่ทอดสมอเมืองมอลตา ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ ถึงเมือง
 อาเลกซันเดอ เจ้าเมืองให้จกเรือโยคมารับพวกราชทูตสามลำ แล้ว
 เชิญให้ขึ้นพักอยู่ในวัง ซอมูแซเพียชอเนอ อาเลกซันเดอด้วย แล้วขุนนาง
 ผู้ใหญ่ในเจ้าโกโรคนหนึ่งมาค้อนรับราชทูต แล้วแจ้งความว่าเจ้าโกโร
 ไม่อยู่ ขึ้นไปอยู่ระข้างปลายน้ำ เห็นจะเข้าอยู่สักสัปดาห์จึงจะกลับมา

เมื่อเจ้าโกโรจะไปได้สั่งไว้ว่า ถ้าพวกราชทูตไทยมาถึงแล้วให้รับรอง
เหมือนอย่างแต่ก่อน แล้วให้ขุนนางมารับใช้อยู่คนหนึ่ง ถ้าพวก
ราชทูตจะปรารถนาสิ่งใด ก็ให้จุกแจงให้ แล้วสั่งว่า ถ้าพวกราชทูต
จะใคร่พบนกกับเจ้าโกโรขอเชิญคอยอยู่สักสี่ห้าวัน ราชทูตตอบว่า
อยากจะพบนกกับเจ้าโกโรอยู่ แต่จะรอช้านั้นไม่ได้ ด้วยกลัวกำปั่นรบ
ระมาคคอย ขุนนางในเจ้าโกโรจึงว่า ถ้าท่านจะไปเมื่อไร เจ้าโกโร
สั่งไว้กับขุนนางล่ามคนหนึ่ง ให้ตามไปส่งจนถึงกำปั่นรบด้วย พก
กันเท่านั้นแล้วก็ลาไป ราชทูตพักอยู่ที่วังสามคืน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงพร้อมกันจน
รถไฟไปจนย้ายสี่โมงเศษถึงเมืองโกโร เจ้าพนักงานจักรรถมารับมี
ทหารซึกกระษัตริย์มานำหน้าคู้หนึ่ง ตำรวจเคียวถือหวายคู้หนึ่ง นำไปส่ง
ถึงโฮเต็ล ชื่อโอเวียนเตล ราชทูตพักอยู่ที่นั่น ถึงวันจันทร์ เดือน ๕
ขึ้น ๑๕ ค่ำ ขุนนางล่ามที่เจ้าโกโรให้มาอยู่ด้วยราชทูตนั้นมาแจ้งความ
ว่า ที่เมืองสเฮอร์ออกเตลคราฟมาว่า กำปั่นรบซึ่งมารับราชทูตนั้น
ยักขึ้นถึงเมืองสเฮอร์แล้ว ฯ

๑ รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงครึ่ง พวกราชทูตทั้งนายแลไพร่พร้อมกัน
ขึ้นรถไฟออกจากเมืองโกโร ไปจนย้ายสี่โมงครึ่ง สันทางรถไฟแยกเลีย
มไต้ คือสามพันหกร้อยเส้น ถึงที่รถเทียบมาเจ้าพนักงานจกให้
พวกราชทูตขึ้นรถม้าต่อไป จนเวลาบ่ายหนึ่งถึงเมืองสเฮอร์ ครั้น
เวลาเช้ากึ่งสี่โมงอยู่เมืองสเฮอร์มาบอกความว่า กำปั่นรบมานม

ใช้มารัษราชทูต เป็นกำนันที่มาเที่ยวหยั่งน้ำในทะเล ว่าที่ไหนฤกษ์
 โคนคน พวกครุฑสองกลองดูเห็นเป็นเรือกลไฟ ก็สำคัญว่าจะมา
 รัษราชทูต จึงไต่ยกเตลคราฟขึ้นไปถึงกงสุลที่เมืองโกโร ไม่รอ
 รั้งให้แน่ก่อน การอย่างนั้นเป็นผลอยู่ อนึ่งเมืองนี้เป็นเมืองเล็กน้อย
 ใช้เตลก็ค้ำแคบทั้งอาหารก็กินการ ที่เมืองโกโรนั้นเป็นเมืองใหญ่
 อาหารจะบริโภคนกก็บริบูรณ์ ที่อยู่ที่กินก็เป็นสุข ท่านจะกลับไปอยู่ที่เมือง
 โกโรหรือจะคอยอยู่ที่นั่นก็ตามแต่ใจ พวกราชทูตจึงปรึกษาเห็นพร้อม
 กันว่า ซึ่งจะกลับไปกลับมาจะเป็นที่รำคาญใจแก่เจ้าพนักงานด้วย
 คอรั้งต้องส่งย่อย ๆ จึงบอกกับกงสุลว่าถึงจะลำบากอดอยากบ้าง ได้
 มาแล้วจะคอยอยู่ที่นั่นกว่ากำนันจะมารัษ กงสุลจึงว่าถ้าท่านมีอะไรอย่าง
 ไรประสงค์สิ่งใด ขอจงใช้คนไปบอกข้าพเจ้าให้ทราบด้วย พวก
 แล้วกงสุลก็ลาไป. ๗

ตอนที่ ๑๓

ว่าด้วยพวกราชทูตอยู่เมืองสุเอศ แขวงเมืองชายชุม ไต
แล้วก็ไปเมืองมัททะเลเมืองคาล์แลเมืองสิงค ไปร

๑ ฅวันศักรเคอน ๕ แรม ๔ ค่ำ กำนันเมตมาดังลำหนง กงสุต
ที่เมืองสุเอศไกรยหนงสอ ลขยหนง มาแต่กัษัติน กำนันรบ ที่ระมารยพวก
ราชทูต ในหนงสื่อนั้นว่า กำนันไคออกจากเมืองกาลกัศตาแล้ว แล
จะรยมาให้ถึงเมืองสุเอศในวันแรม ๘ ค่ำ ๘ ค่ำ

ราชทูตคองพักอยู่ที่ โฮเคิลเมืองสุเอศจนดงวันจันทร์เคอน ๕ แรม ๘ ค่ำ
เวลากลางคินเวอกลไฟซอ ไปเดเคศ เป็นกำนันรบมาดังท่าเมืองสุเอศ
รุ่งขึ้นกัษัตินจึงมาหาราชทูตแล้วชกกว่า ข้าพเจ้าไกรยคาสั่งให้มารยพวก
ราชทูตไปส่งให้ถึงกรุงสยาม แต่ขัคนการที่ ในเรือยังหาเวียรชยไม่
จะตองจกแรงชำระชคัสให้คักกอน วันพฤหัสยก็ เวลาเช้าข้าพเจ้าจะขอ
ลาท่านไปซื้อเสียบงอาหารที่เมืองโกโร ต่อวันเสาร์เวลาเย็นจึงจะกลับมา
วันอาทิตย์จึงจะไคเชิญท่านไปดงเรือ ดงวันเสาร์เคอน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ
เวลาเช้ากัษัตินบอกเตลคราฟมาแต่เมืองโกโรว่า ซึ่งสัญญาไว้ว่าจะ
กลับมาในเวลาเย็นวันนั้น ยังมาหาไคไม่ คัวยรดไฟยังไม่ไป จะตอง
คอบยอยู่จนพรุ่งนี้ วันอาทิตย์เวลากลางคินกัษัตินจึงจะกลับมาถึงท่า ๒

๑ วันจันทร์ เคอน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ เวลาบ่ายสี่โมง กัษัติน
ทิกอเช จึงเชิญพวกราชทูตลงเรือกลไฟเล็กออกจากท่าเมืองสุเอศ

นายทหารในเรือรบขึ้นไปอยู่กับพวกราชทูต แล้วจึงจับเรือโยคให้ไป
ส่งพวกราชทูตที่ไฮเดิล ชื่อปวินส์ ออฟ เวลส์ ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๓๐ ค่ำ ย้ายสองโมง กษัตริย์มา
แจ้งว่า ท้าขยันรทแรงเครื่องจักรกล แล้วย่นลงเสด็จแล้ว พวก
ราชทูตก็พร้อมกันกลับมาลงในกำปั่น แต่ลมยังพัดทวนหน้าแรงนัก ต้อง
รออยู่จนรุ่งขึ้นเวลาเช้าโมงเศษกษัตริย์ให้ ไล่ไฟใช้จักรออกจากหน้าเมือง
เซเคน ลมเป็นพายุทวนหน้าจันทน์ เรือเดินได้แต่โมงละห้าชอกหกชอก
ถึงวันอังคารเดือน ๖ ขึ้น ๓๕ ค่ำ ลมจึงแปรเอียงไปสักหน่อย พอใช้ใบได้
แต่ไม่สู้เต็มใบก็ ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ไกลมสลาคันเป็นยักตะโปก
ห้าโมงเย็นกษัตริย์ให้พวกเด็ก ๆ ขึ้นหัดเรือใบ เมื่อจะลงมาเด็กคนหนึ่ง
พลัดตกจากรานชั้นล่างเสากระโคงกลาง มากระทบกระดานที่ผูกออกข้าง
แล้วตกน้ำลงไป กษัตริย์ก็พวกลูกเรือวิ่งไปข้างท้ายปลดอยทุ่นลอยไป
เด็กที่ตกน้ำก็ว่ายน้ำยกทุ่นไว้ แล้วกษัตริย์ให้เรือลงโดยเร็วรีบคักกระเชียง
ไปรับเด็กนั้นมาได้ เมื่อมาถึงหุมอตรวระดูเห็นชั้โครงหักสองชั้ หมอก็
เอาผ้ารัดตัวเขาไว้ แล้วให้นอนอยู่บนเปล ให้กินยามาประมาณสี่ห้าวัน
ก็หายก็ ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมงเกิดฝนตก
ลมสลาคันพัดนัก เสากระโคงหน้าชั้นบนหักสย่นลงมา ใบเสาน้ำ

เสากลางเสาท้ายขาดฉีกเป็นร้วร่งยับย่อยหมดทุกใบ คลื่นใหญ่ซัดเข้า
ในเรือ น้ายนตาคฟ้าชั้นล่างถูกเพียงเข้า ทียบไล่ของพวกอังกฤษพวกไทย
ถอย เข้าของเขยยกน้ำเสียมาก ประมาณครึ่งโมงพายุจึงสงบ ก็ยัดัน
ให้เปลี่ยนเสากลางใหม่แล้วเสร็จในเวลาเดียว ฯ

๑ วันพฤหัสบดีที่เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ย้ายโมงเศษถึงเมืองกาล
อยู่ที่แหลมเกาะลังกาข้างทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นที่ไว้ถ่านศิลาสำหรับ
ใช้ในการเรือกลไฟ ฝ่ายอังกฤษ ซอมิเตอร์เซอร์ไอเคอร์ดี เป็นผู้สำเร็จ
ราชการที่เมืองกาลี้ แจ้งว่าราชทูตไทยไปถึงก็ลงมาทักถาม แล้วเชิญ
ให้ขึ้นพักอยู่บนเมือง เวลาย้ายสี่โมงพวกราชทูตพร้อมกันลงเรือโยก
ไปถึงท่า ทบขุนข้อมหน้าเมืองให้ยิงสลุดคำนับเสียแก่นัก แล้วเชิญ
ราชทูตไปที่พัก ตามทางสองข้างตั้งแต่ท่าชน มีทหารคนดำถือปืน
ปลายหอกยืนรายไปร้อยคน แล้วทหารอังกฤษเรียงต่อไปอีกห้าสิบคน
รวมร้อยห้าสิบคน ถึงคอกใหญ่เป็นที่สำหรับเจ้าเมืองมาพัก เจ้าพนักงาน
เชิญให้ราชทูตขึ้นอยู่ที่นั่น แล้วจัดไปลิศแมน คือคนรักษาดนนมาคอย
ระวังรักษาอยู่สองคน เวลาค่ำผู้สำเร็จราชการมาเชิญว่า พรุ่งนี้เวลา
สี่โมงเช้าขอเชิญท่านทั้งหกคนไปกินโต๊ะที่ข้าน้ำพเจ้า ราชทูตก็รับว่า
จะไป รุ่งขึ้นเวลาเช้าสามโมงเศษ เจ้าพนักงานจัดรถมารับสามารถ
พวกราชทูตหกคน ก็ยัดันคิกอเซ มีสเตอร์โฮป เป็นนายทหารในกำบังนรบ

๖๗ ชื่อที่เรียกนี้ เป็นภาษาโปรตุเกส เล่ากันว่า แต่โบราณ โปรตุเกสแผ่นดินเรือมา
ถึงที่นั่นขึ้นไปได้อินเสียงได้ขึ้น ไม่รู้จักชื่อเมือง จึงเรียกว่า กอลี แปลว่า ไก่.

ไปเลเทศ หนึ่ง พร่อมกันอันรดไปกินโต๊ะที่ขานผู้สำเร็จราชการ ครั้น
 กินโต๊ะเสร็จแล้วก็ลาไปกุโรงทำน้ำมันมะพร้าว ทำด้วยเครื่องจักร ขุด
 คันแล้วไปด้วยจักรทั้งนั้น ทำเร็วกว่าทำด้วยคนหลายเท่า แล้วเลยไป
 นมัสการพระท้าวขยเนนเขา ท้าวคมีพระปฏิมากรเหมือนวัดไทย แต่
 พระสงฆ์ไม่ไต่ปลงสมในวันสัปดาห์ ตามแต่จะปลงวันไรก็ได้ สุกแต่
 อย่าให้ผมยาว ย้ายสามโมงก็กลับมาที่พัก จึงปรึกษากันว่า เราจำ
 จะไปถวายนมัสการพระรัตนธาตุจึงจะชอบ ด้วยเราไต่มาดังนี้แล้ว
 ครั้นปรึกษาเห็นพร่อมกัน พระยามนตรีสุริยวงศ์ จึงให้ล้ามขอกกัณฑ์
 กิกอเซๆ จึงตอบว่า การซึ่งท่านจะไปนั้น ข้าพเจ้าไม่ขัดขวางตามแต่ใจ
 แต่ข้าพเจ้าทราบว่าพระรัตนธาตุอยู่ดงเมืองแกนดิ ถ้าจะไปด้วยรถ
 เทียมม้าแต่เมืองกาลิ ไปจนถึงเมืองแกนดิที่พระรัตนธาตุ ทางถึงสอง
 วัน แล้วจะต้องหยุดพักที่ถนนสักวันหนึ่งหรือสองวัน ทั้งไปทั้งมาเป็นห้าวัน
 หกวัน ในฤดูนี้เป็นฤดูลมร้าย มักเกิดพายุใหญ่เนื่องๆ ถ้าเป็นดังนี้
 ยรรภากำขึ้นที่ทอชอยู่ใต้อ่าวนลมหักก็พักกระทย โทนกันแตกเสียหลายลำ
 แล้ว พวกกัณฑ์มีความกลัวไม่อาจเข้าทอชสมอยู่ข้างสามวันได้
 ถ้าท่านจะไปเมืองแกนดิแล้วข้าพเจ้าจะเอากำขึ้นออกไปเล่นอยู่ในทะเลใหญ่
 ถึงจะเกิดพายุพัดจักแรงประการใด พอระแก้ ใจได้ ไม่ขัดสน ด้วยต้อง
 ทะเลเป็นทกว้าง ต่อถึงกำหนดหกวันข้าพเจ้าจึงจะกลับมาช่วยท่านมิให้
 ผิดสัญญา ราชทูตมีความสงสัยว่า กัณฑ์เป็นคนอังกฤษไม่นับถือ
 พุทธศาสนาก็แก่งผูกขี้ตพลั่ว ด้วยไม่อยากจะให้ไป ในขณะนั้น

พระสงฆ์เป็นเจ้าอธิการอยู่วัดในเมืองกาลิ ซอสิวิสมณะ^{๖๔} กับนาย
 คนหนึ่งเป็นชาวเมืองลังกา ชื่อภรรณารัตน์ ทั้งสองคนพากันมาเยี่ยม
 ราชทูตซึ่งนั่งอยู่ที่นั่นด้วย เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดิ์ จึงถามเช่นภาษามคธ
 คนทั้งสองก็รับว่าจริงเหมือนคำกษัตริย์กอกเซว่า พวกราชทูตจึงปรึกษา
 กันว่า เราจะไปเมืองแกนคี่ เป็นแต่เรามีความศรัทธาสำหรับจะไปนมัสการ
 พระรัตนธาตุ มิใช่ไปด้วยราชการ ซึ่งเราจะให้กำนันต้องไปแล่นอยู่ใน
 ทเล เสียถ่านใส่ไฟใช้เงินคองเวินแมนคี่ลงมากนั้นหาชอยไม่ ครั้นเห็น
 พร้อมกันดังนั้น จึงว่าแก่กษัตริย์กอกเซว่า ท่านจะต้องดอยกำนันเข้าออก
 ลำยากดังนั้น เราก็จะไม่ไปเมืองแกนคี่แล้ว กษัตริย์กอกเซก็มีความ
 ยินดีเป็นอันมาก ฯ

๑ วันศุกร์เดือน ๖ แรม ๓๐ ค่ำ เวลาเช้าสี่โมงพวกราชทูต
 จะกลับมอลงกำนัน ผู้สำเร็จราชการก็กำมไกรแลขนนางฝ่ายทหารอีก
 หลายคนมาส่ง แล้วลากลับไป แต่ผู้สำเร็จราชการตามลงมาส่งจนถึง
 กำนัน เมื่อราชทูตจะมอลงเรือมีทหารขึ้นแลยิงสลุตเหมือนเมื่อแรกมา
 ถึงเมือง เวลาเช้าห้าโมงเศษกษัตริย์กอกเซใช้จักษุออกจากท่าหน้าเมือง
 กาลิ มาในทางทะเลเจ็ดวัน คลื่นลมก็เรียบเย็นปรกติ ในวันศุกร์
 เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ บ่ายสองโมงครึ่งถึงเมืองสิงคโปร์ เมื่อราชทูต
 ถึงเมืองนั้นเจ้าเมืองไม่อยู่ ลงกำนันรบไปเที่ยวจับพวกฮ้างเงินสลัก

๖๔ พระสิวิสมณะคิสสะ เป็นสังฆนายกฝ่ายมรวัวงศ์ที่เมืองกาลิ นับถือพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ทรงผนวช ได้เข้ามากรุงเทพฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๕.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมง รongเจ้าเมืองจกแจงเรือโยคสามลำ มาเชิญพวก
ราชทูตขึ้นบนเมือง เมื่อราชทูตไปถึงท่าชน ทหารบนใหญ่หน้าข้อมก็ยิง
สลกสับเก้านัก แต่ทหารบนปลายทอกที่จะขึ้นค้ำนัยจกแจงหาทันไม่
แลไฮเค็ดกเคยพักแต่ก่อนคนก็เข้าอยู่เต็มหมก พระพิเทศพานิชจึงเชิญ
ให้พวกราชทูตไปพักอยู่ที่คกของพระพิเทศพานิชทำไว้บนยอดภูเขา แต่
การเลี้ยงคนรongเจ้าเมืองจกแจงส่งมาทกเวลา แล้วให้ทหารมาประจำ
ผลกเปลยนรักษาอยู่สยสคน คัรongเจ้าเมืองก็ไปมาเยี่ยมเยียนราชทูต
อยู่เนือง ๆ เวลาบ่ายสี่โมงจกแจงชวนเชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะเลี้ยง
คามอย่างจกแจง ฯ

๑ วันอาทิตย์ เกือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ บ่ายห้าโมง เซอ แมก
กอกแลนคเชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะ เวลาสี่ทุ่มพระพิเทศพานิชเชิญ
ไปกินอีกครั้งหนึ่ง ฯ

๑ วันจันทร์ เกือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่ง พวกราชทูต
พร้อมกันจนรดมาลงถ้ำบน รongเจ้าเมืองจกแจงทหารบนบนค้ำนัยสองแถว
ประมาณร้อยเศษ แล้วให้ยิงสลกสับเก้านัก รongเจ้าเมืองหนึ่ง
เซอแมกกอกแลนคหนึ่ง พระพิเทศพานิชหนึ่ง จกแจงชวนหนึ่ง ลงมา
ส่งถึงท่าแล้วลากลับไป ราชทูตก็ลงเรือมากำขึ้น

พวกราชทูตกรวยถวายเป็นคมาออกไปแต่กรุงเทพ ฯ จนถึงเมือง
ลอนดอน ได้แระหยกพักตามหัวเมืองรายทางเป็นหลายหัวเมือง แล
ได้ไปเที่ยวตามหัวเมืองที่อยู่ในประเทศอังกฤษแลนคก็หลายเมือง เจ้า
เมืองทั้งนั้นก็รับรองให้เป็นเกียรติยศทุก ๆ เมือง การที่เจ้าเมืองค้ำนัย

รับรองทั้งนี้ ก็เพราะพระขวามมีพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ยกเกล้า
ปลงกระหม่อมไป ถ้วนแลคอบเวินแมนตังมีคำสั่งให้จัดแจงรับรอง พวก
ข้าหลวงได้มีความสุขเป็นอันมาก ฯ

๑ เวลาสามโมงเศษ ก็ยัตันติกอเซให้ ไล่ไฟใช้จักรออกจากเมือง
สิงคโปร์ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงเศษถึงที่
กอกสมอชายช้ำแระนอกสันคองปากน้ำเจ้าพระยา ก็ยัตันติกอเซให้เอา
เรือใบตลงสามลำ พร้อมด้วยเชือกเสาเพลายใบ มีออฟฟิเชอกำกับ
เรือดำละคน แลคนตีกระเชียงดำละสี่คน เข้ามาส่งพวกราชทูต
ก็ยัตันติกอเซรวมยัตันติกอเซคน ย้ายโมงหนึ่งพวกราชทูตก็ลากยัตันติกอเซลงจาก
กำปั่นรบไปเลเดค ก็ยัตันติกอเซให้ยิงสลตส่งราชทูตสี่เก้า้นัด ย้ายสามโมง
ถึงเมืองสมทปรากการ แวะชนหยุกพักที่ศาลากลาง พระยาสมท
ขวามรักษผู้สำเร็จราชการเมืองสมทปรากการ ไล่เลี้ยงพวกราชทูตแล
อังกฤษที่มาส่งเสร็จแล้ว จัดแจงผลไม้ต่าง ๆ ก็ยัตันติกอเซให้แก่
อังกฤษ ๆ ก็ลากลับออกไปกำปั่น พระยาสมทขวามรักษ พระยา
มหาอรรคณิกกร จัดเรือสำนแก่งทั้งสองลำ เรือใบดำหนึ่ง ให้ขึ้นมา
ส่งพวกราชทูตเวลาสองทุ่มเศษ ไล่ออกจากเมืองสมทปรากการ สองยาม
ถึงกรุงเทพมหานคร อมรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยานี่ รุ่งขึ้น
เวลาเช้าพร้อมกันเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทรงหน้าพระสังขยัญชร
ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ฝ่ายทิศตะวันตกในพระบรมมหาราชวัง
สิ้นความแต่เท่านั้น ขอเดชะ ฯ

จดหมายเหตุของหม่อมราโชทัย จบเพียงนี้

ตอนที่ ๑๔

ว่าด้วยรับแขกเมืองที่มาส่งราชทูตเข้าเฝ้า

๑ โทนี่ความตามใบขอกของ เซอร์รอเบิร์ต จอมเบ็ค กงสุล
อังกฤษในกรุงเทพฯ ๑ มีไปยังกระทรวงต่างประเทศที่กรุงลอนดอน เรื่อง
ราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงเทพฯ ๑ แล้ว ว่ายังมีการรับพระราชสาส์น
แลเสด็จออกรับแขกเมืองนายเรือรบที่มาส่งทูต มีเนือความดังนี้

ราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงเทพฯ ๑ ณวันศุกร์เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ
รุ่งขึ้นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีวิชัยวงศ์ แลเจ้าพระยา
วิวงศ์มหาโกษาธิบดี แจ้งความแก่เซอร์รอเบิร์ต จอมเบ็ค ว่าจะโปรด
ให้เรือไฟหลวงลงไปรับพระราชสาส์น ซึ่งสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย
มีคอบ แต่เรือรบอังกฤษเข้ามาจนเมืองสมุทรปราการแล้วจะจัดเรือพระ
ที่นั่งเอกไชย ก็ยเรือกระบวนลงไปรับพระราชสาส์น แต่ขึ้นมาจาก
เมืองสมุทรปราการจนถึงกรุงเทพฯ ๖๘ พวกขุนนางนายเรือรบนั้นก็จัด
เรือไฟหลวงลงไปรับขึ้นมา ท้ายจะโปรดให้เข้ามาเฝ้าเป็นการเค็มยศ

๖๘ จะเห็นได้ทรงเห็นว่า ประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทย ถ้อยในเรื่องพระราชสาส์น
ผิดกันอย่างไรในสมัยนั้น ที่จริงพระราชสาส์นที่ถ้วนวิกตอเรียคอบ เขามอบให้ราชทูต
ไทยแต่ที่เมืองลอนดอน แต่ประเพณีไทยเราถือว่า ต้องแก้แหรับพระราชสาส์นเป็น
พระเกียรติยศ ทุกจึงมอบพระราชสาส์นไว้ในเรือรบอังกฤษที่มาส่ง เพราะจะต้องลง
ไปแก้แหพระราชสาส์นตามประเพณีไทย.

อนึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัว ๑ พระเสด็จลงไปเยี่ยมถึงเรือรบ
ที่มาส่งราชทูตนั้นด้วย ๒

๑ ครั้นณวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระ
บรมโกศเจ้าอยู่หัว ๑ เสด็จเรือไฟจักรท่ายซึ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ก่อแล้วใหม่ ออกจากกรุงเทพ ฯ ไปถึงเรือรบอังกฤษ ๑ ซื่อไปเดกิศ
ซึ่งทอดสมออยู่ที่สันดอน กัปตันก็ขอเซจกิจการรับเสด็จตามสมควรแก่
พระเกียรติยศ เชิญเสด็จตรวจเรือ แล้วผูกทศที่ย่นใหญ่ น้อยถวายทอด
พระเนตร จนเวลาบ่ายสามโมงจึงเสด็จกลับ มีรับสั่งให้กัปตันก็ขอเซ
กับนายเรือรบที่เป็นผู้ใหญ่ตามเสด็จมาในเรือพระที่นั่ง ๑ พวกขุนนาง
นายเรือรบอังกฤษนอกจากนั้นมาในเรือไฟหลวงที่ออกไปรับ ๒

๑ ณวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ๑ เรือกระบวนแห่พระราชสาส์น
สมเด็จพระราชินีนวกศอเรียขึ้นมาดังกรุงเทพ ฯ

๑ ณวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ๑ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเป็นการเต็มยศ ไปรด
ให้ เซอร์รอบเบิตจอมเบ็ค พากัปตันก็ขอเซแลพวกขุนนางนายเรือรบ
กับทั้งพวกอังกฤษในสถานกงสุลเข้าเฝ้า ๑ มีพระราชปฏิสันถารแลทรง
ขอบใจนายเรือรบที่รับราชทูตมาส่งถึงกรุงโดยสวัสดิภาพ ครั้นเฝ้าเต็ม
ยศแล้วเสด็จออกที่แจ้งทรงนง ไปรดให้พวกนายเรือรบเข้าเฝ้าที่เรือฐาน
ทรงพักท่ายรายตัวทั่วกันแล้ว ๑ จึงไปรดให้จัดเลี้ยงอาหารเวลาภูตางวัน
ในคืนนั้น แล้วจึงไต่กลับไป

ในเวลาที่พวกนายเรือรบเข้ามาพักอยู่กรุงเทพฯ นั้น ปรากฏ
 ว่าเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงษ์มีการเลี้ยงเวลาค่ำ แล้วมีละครนอกให้คนคนหนึ่ง
 เจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดีมีการเลี้ยงเวลาค่ำ แล้วมีมโหรีให้
 ฟังคนหนึ่ง พวกนายเรือรบกลับไปเมื่อวันที่สี่ยกเดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 ยี่สิบสี่มีจุลศักราช ๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๓ ๗

ใบเพิ่มที่ ๑

บาญชีคนที่ไปในกองทัพ ๒๗ คน

(๑) ราชทูต พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เป็นบุตร
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ร่วมมารคากับสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ ต่อมาได้เป็นที่สมุหกลาโหมฝ่ายเหนือ

(๒) อุปทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (เพ็ง ต้นสกุล เพ็ญกุล)
เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้เป็น
พระยาพรหมรักษาราชพลีลาจางวางมหาดเล็ก ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยา
ราชสวางค์ แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง บัญชาการ
กรมพระสุรัสวดี

(๓) ทริทูต (เดิมชื่อว่า หลวงชาญภูเขตร์ แล้วเปลี่ยนเป็น)
หม่อมจันทะพรพิทักษ์ (กว้าง) เป็นข้าหลวงเดิม ร่วมพระนมในพระบาท
สมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว ต่อมาด้วยความผิดต้องออกจากราชการ

(๔) ล่ามหลวง หม่อมราโชทัย ชื่อหม่อมราชวงศ์ กระต่าย
(อิศรางกูร ณ อยุธยา) บุตรกรมหมื่นเทวานุรักษ์ ในเจ้าฟ้ากรมขุน
อิศรานุรักษ์

(๕) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ หม่อมราชามาตย์ (ท้วม
บุนนาค) เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ กลับมาได้
เป็นที่พระเพ็ชรพิไลยศรีสวัสดิ์ ปลัดแม่ของเพ็ชรบุรี แล้วเลื่อนเป็นพระยา

เทพประชน ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม ในรัชกาลที่ ๕ เป็น
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี

(๖) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ นายพิหารณ์สรรพกิจ (ทองอยู่
กัลยาณมิตร) เป็นบุตรเจ้าพระยานิกรบดินทร์ ต่อมาได้เป็นหลวง
เกษนายเวร

(๗) ล่ามของราชทูต ขุนรเจนทเล ซอคุณ ได้ไปเรียนวิชา
เกี๋ยวในยุโรป ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นหลวงชลธารพินิจัย แล้วเลื่อน
เป็นพระชลธารพินิจัย เจ้ากรมคลอง

(๘) ล่ามของอุปทูต ซอนายโนวี

(๙) ล่ามของตรีทูต ขุนปรีชาชาญสมุท ซอติศ เป็นนายเรือ
ในพระขรรค์ราชวงศ์ ภายหลังได้เป็นหลวงสรวีเศษ นายทหารหน้าในกรม
พระราชวังบวร ฯ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษเจ้านายวังหน้าในรัชกาลที่ ๕

(๑๐) นายเทศ ขุนนาค (คือ เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์) บุตร
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ อายุ ๓๗ ปี เป็นนักเรียนส่งไป
เรียนวิชา

(๑๑) นายทก ขุนนาค บุตรพระยามนตรี ฯ ราชทูต อายุ ๓๖ ปี
เป็นนักเรียนส่งไปเรียนวิชา

นักเรียน ๒ คนนี้ เมื่อถึงเมืองอังกฤษราชทูตได้ขอให้รัฐบาลอังกฤษ
ช่วยหาที่เล่าเรียน กระทรวงต่างประเทศอังกฤษสืบทักเล่าเรียน เคมี
กระทรวงให้ไปเรียนที่ราชวิทยาลัยในลอนดอน แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่
ปรากฏ เมื่อทูตกลับมานักเรียนก็กลับมาหาได้ข้อยู่เล่าเรียนไม่

- (๑๒) เสมียนของราชทูต นายบริบาลบรรยงก์
 (๑๓) เสมียนของอุปทูต ชนบรินตามาศย์
 (๑๔) เสมียนของตรีทูต ไม่ปรากฏชื่อ
 (๑๕) หมอยา จะเป็นใครหาทราบไม่
 (๑๖) เข้าใจว่าหมอนวค
 คนใช้ ๓๓ คน
 รวมทั้งสิ้น ๒๗ คน

ใบเพิ่มที่ ๒

ขานัญชีเครื่องราชบรรณาการ แลสิ่งของส่งไปพระราชทาน

- ที่ ๑ พระราชสาส์นจารึกในพระสุพรรณบัฏ ห่อในแผ่นทองคำ
 แลไว้ในฝักทองคำลงยา
- ที่ ๒ พระราชสาส์นคลายาดักขันธ์สองแผ่น แผ่นหนึ่งมีรูปพระ
 ราชฉายาของสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอม
 เกตุเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องต้นสำหรับพระเจ้า
 แผ่นดินพร้อมทุกสิ่ง เสด็จทรงนั่งเหนือพระบรมราชอาสน์
 ถ้ายไว้ในเครื่องถ่ายฉายบนแผ่นโลหะ แผ่นหนึ่งมีรูป
 พระราชฉายาของสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระ
 จอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องปรกติ เสด็จ
 ทรงนั่งเหนือราชอาสน์ปรกติ ถ้วยพระนางเธอฝ่ายใน แล
 พระเจ้าลูกเธอสองพระองค์ขึ้นพระเพลา ถ้ายไว้ในเครื่อง
 ถ่ายฉายบนแผ่นโลหะ

- ที่ ๓ พระมหามงกุฎลงยาประดับเพชรอย่าง ประดับทับทิมข้าง
 ที่ ๔ พระสังวาลลายกุดันประดับทับทิม ทับขนแผ่นแพรเหลือง
 ซ้าย
 ที่ ๕ พระอำมรงค์นพรัตน
 ที่ ๖ ฉลองพระองค์พระกรนอขมมีคมเพชรเจ็ด
 ที่ ๗ ฉลองพระองค์ครุยกรองทอง
 ที่ ๘ รัศมีพระองค์กุดันประดับเพชรอย่าง ทับทิมข้าง มรกตอย่าง
 สายทองมีประจำยามประดับทับทิม
 ที่ ๙ รัศมีพระองค์จรยากตาดอกเลื่อม
 ที่ ๑๐ ประคตรัศมีพระองค์กรองทอง
 ที่ ๑๑ สันนิษเพลลาเข็มชายเชิงอนลายทองคำลงยาราชาวาศี
 ที่ ๑๒ ผ้าทรงยกทองผืนหนึ่ง
 ที่ ๑๓ ผ้าทรงกรวยเกี้ยวเขียนทองผืนหนึ่ง
 ที่ ๑๔ ผ้าทรงข่มอย่างคัสสามผืน
 ที่ ๑๕ ตั้งอุทราวิภูเครื่องทองคำลงยาราชาวาศีมีดอกนพรัตน มงกุฎ
 ทองคำจำหลักลงยาเป็นเครื่องรอง
 ที่ ๑๖ ชันนากับพานรองทองคำลงยาราชาวาศีสำหรับหนึ่ง
 ที่ ๑๗ เครื่องชา ขันเลี่ยมทองคำ งานทองคำลงยารองขัน
 ด้วยหยกมีฝา เรือทองคำรองด้วย ฉากทองคำจำหลัก
 รอง สำหรับหนึ่ง

- ที่ ๓๘ ด้วยฝาทองคำลงยา ด้วยฝาเงินถมยาค้ำตะทองรวม
เป็นสอง
- ที่ ๓๙ ชองบุหรีทองคำลงยา
- ที่ ๔๐ กั้นโกรเครื่องตักผสมอย่างไทย ชั้นประกบเพชร ประทับ
ทับทิม รวมเป็นสอง
- พระสังเวยคางกรวยแลค้ำทองคำลงยา ประทับพลอย
มรกตคู่หนึ่ง
- ที่ ๔๑ เครื่อง ช่อม, ช้อน, มีด, ทองคำประสม ค้ำประกบเพชร
สำรับหนึ่ง
- ที่ ๔๒ โต๊ะเงินใหญ่ ปากกาไหลทอง คู่หนึ่ง
- ที่ ๔๓ ภายเหล็กลายผักทองคำลงยา
- ที่ ๔๔ ภายเหล็กลายผักทองคำจำหลัก
- ที่ ๔๕ กฤษณิก
- ที่ ๔๖ หอกอย่างสยาม ผักเงินถมยาค้ำตะทอง
- ที่ ๔๗ ง้าวผักเงินถมยาค้ำตะทอง
- ที่ ๔๘ ทวนค้ำกาไหลทอง คู่หนึ่ง
- ที่ ๔๙ พระกลดหนึ่ง บังพระสุรยหนึ่ง ฉัตรห้าชั้นคู่หนึ่ง ฉัตร
สามชั้นคู่หนึ่ง ชุ่มสายคู่หนึ่ง เครื่องพนแพรวบักทอง
- แม่ลวก
- ที่ ๕๐ พระราชยานกง

- ที่ ๓๑ กลองมโหระทึกกบข่างสำหรับหนึ่ง
- ที่ ๓๒ เครื่องม้าทองคำประดับพลอยสำหรับหนึ่ง
- ที่ ๓๓ ฉากรูปพระแก้วมรกต ซึ่งเป็นต้นมัสการในพระบรมมหาราชวังเขียนสามรูป ตามอย่างทรงเครื่องในอุฎฐ์สามซึ่งมีหนังสือขแรงมาเป็นนิทานด้วยนั้น
- ที่ ๓๔ ฉากรูปพระบรมราชาภิเษก ๔ แผ่น
 ภายขึ้นได้มาจากห้องอาลักษณ์ เข้าใจว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔

นอกจากสิ่งของเครื่องราชบรรณาการที่พรรณาในบัญชียังมีตัวอย่างสิ่งสินค้าต่าง ๆ ซึ่งมีชื่อในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี รวม ๖๗ สิ่ง ส่งไปในเครื่องราชบรรณาการด้วย
 สิ่งของเครื่องราชบรรณาการส่งไปครั้งนั้น ที่เป็นเครื่องทองคำ เพ็ชร พลอย รักษาไว้ในห้องเครื่องราชสมบัติที่พระราชวังวินด์เซอร์ ไทยที่ออกไปประเทศอังกฤษในชั้นหลัง ๆ ที่ได้รับอนุญาตไปถวายพระราชวังวินด์เซอร์ เจ้าพนักงานเขายังพาไปถวายเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้น เข้าใจว่ายังอยู่ประจำที่จนทุกวันนี้
 สิ่งของส่งไปพระราชทาน พระมารดา พระภักดี และพระราชบุตร ราชธิดา ของสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียจะกระอย่างไรหาทราบไม่ พยแต่บัญชียสิ่งของ ดังนี้
 ๑. มรกตประดับเพชร ๓

แหวนครึ่งซึก เพ็ชร ๕

แหวนครึ่งซึกมรกต ๕

หีบทองคำลงยาใบใหญ่ ๓

หีบทองคำลงยาใบเล็กมีถันซึก ๕

ถลันขานคฤ ท้องคำลงยา ๓๐

ซองบุหริทองคำลงยา ๓

กล้องไม้ราชวง เครื่องทองคำลงยา ๒

ถลันทองคำลงยา ใส่ยาสูบสำหรับใช้กับกล้อง ๒

บ้านใหญ่เลี่ยมทองคำ ๒

หีบขกทองคำ ๓

ของพระราชทานลอร์ดคคตาเรนคอน เสนายกว่าการต่างประเทศ

ซองบุหริทองคำลงยา ๓

ถลันขานคฤ ท้องคำลงยาเลี่ยม ๓

ถลันขานคฤทองคำลงยากลม ๓

ทชามตะทองสำรับ ๓

สิ่งของพระราชทานให้ราชทูตไปสำหรับแจกผู้มีบรรพาศักดิ์ แต่
ไม่มีชื่อปรากฏ มีแต่ขานขานสิ่งของคือ

กฤษณกทองคำ ๓

คายนกมตะทอง ๒

กามมตะทอง ๒

หทัยมตะทอง ๒๐

ชองบุหรัถมตะทอง ๒๐

คัลย์มตะทอง ๒๐

แพรลาย ๓๐ ม้วน

ของพระราชทานไปรเฟศเซอร์วิลสัน คือ

ฉากรูปพระแก้ว ๓

ฉากรูปพระเขมฤชา ๓

พระคัมภีร์ ๓

เครื่องราชบรรณาการฝ่ายพระบวรราชวัง

- ๑ ชันน้ำทองลงยา มีพานรอง
- ๒ กระโถนทองคำลงยา
- ๓ ชองบุหรัทองคำลงยา
- ๔ ฉลองพระองค์กรองทอง ๒ พระภูษา ๒
- ๕ พระกลด ๒
- ๖ พระแสงทวน คร่ำทอง เครื่องทองประดับหทัย ๒
- ๗ พระแสงตรี ๒
- ๘ พระวอ

ของกรมหลวงวงศา ฯ ประทาน ลอร์ดคคลาเรนคอน

หอกคร่ำทอง ๓

ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ให้ลอร์ดคคลาเรนคอน

ง้าว ๓

ของเจ้าพระยาวิวงศ์ ให้ลอร์ดคคลาเรนคอน

หีบขม ๓

ที่ซากาไหล่ทอง ประทับพลอย ๓

WALAILAK UNIVERSITY

1 06 008189 8

วิทยาลัยโสตถุวิทยา
ถนนราชวิถี กรุงเทพฯ

๓๕/๒/๗๖